

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 35 (74) № 6 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України

Члени редакційної колегії:

Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Бортняк Валерій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, ректор Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Добрянська Наталія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор габілітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету (Жешув, Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 6 від 27.12.2024 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстрований друкованим медіа (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року)

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

**ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)**

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2024

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Ситий В.О.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПРАВА НА ДОСТУП ДО СУДУ В ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ.....1

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Блошкіна О.О., Щербяк Ю.В.

ЕЛЕКТРОННЕ ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ..... 7

Васильєва-Шаламова Ж.В., Буткевич А.В.

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ОСІБ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ ЗАЯВНИКАМИ У СПРАВАХ
ПРО ОБМЕЖЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ВІДВІДУВАННІ ГРАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ТА УЧАСТІ В АЗАРТНИХ ІГРАХ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....14

Луценко Д.С.

МАЙНОВЕ ОЧІКУВАННЯ У КОНТЕКСТІ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ..... 19

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Кулага Е.В., Ільницька Н.Ф.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
КОНЦЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 25

Пука М.П.

ЕЛЕКТРОННА ТОРГІВЛЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН
ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ.....30

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Рим О.М.

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РИНОК ПРАЦІ: ЯК ЗАБЕЗПЕЧИТИ СПРАВЕДЛИВІСТЬ
У ГЛОБАЛЬНОМУ МАСШТАБІ?.....35

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Бахур О.В.

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ АТАК НА ОБ'ЄКТИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ.....42

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Гончарук В.Л.

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ..... 48

Петриченко О.П.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ
НА РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ..... 54

Петков С.В., Бортняк К.В., Добрянська Н.В.

ДЕРЖАВНА ПРАВОВА ПОЛІТИКА: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....60

Радченко Р.О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ...66

Філатов В.В. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ.....	71
Циндра Р.А. ОЦІНКА НАСЛІДКІВ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗРАЗКОВИХ СПРАВ У АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА НАЛЕЖНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ.....	76
Шаренко М.С., Білоус Д.Є., Можарова І.В. ПРИВАТНІ ГРОШІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ.....	82
Шаренко М.С., Білоус Д.Є., Можарова І.В. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ DEFI В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ВПЛИВ НА ТРАДИЦІЙНУ ФІНАНСОВУ СИСТЕМУ.....	88
Шипіло Д.О. РОЛЬ МИТНИХ ОРГАНІВ ТА СУДУ В ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ.....	97
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Добрянська Н.В. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ БАЗ ДАНИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ.....	103
Каланча І.Г., Юрчишин Ю.В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС РОБОТИ З ЕЛЕКТРОННИМ СЕГМЕНТОМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....	108
Садонцева Л.К. ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	116
СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Стратонов В.М. ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	122
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	130

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Sytyi V.O.

THE PLACE AND ROLE OF THE RIGHT TO ACCESS TO COURT
IN THE GENERAL SYSTEM OF HUMAN RIGHTS..... 1

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Bloshkina O.O. Shcherbyak Yu.V.

ELECTRONIC CIVIL JURISDICTION IN UKRAINE: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES..... 7

Vasylieva-Shalamova Zh.V. Butkevych A.V.

THE PROBLEM OF DETERMINING PERSONS WHO MAY BE APPLICANTS IN CASES
OF RESTRICTING A NATURAL PERSON FROM VISITING GAMBLING ESTABLISHMENTS
AND PARTICIPATING IN GAMBLING IN CIVIL PROCEEDINGS..... 14

Lutsenko D.S.

PROPERTY EXPECTATION IN THE CONTEXT OF INTELLECTUAL PROPERTY LAW..... 19

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Kulaha E.V., Ilnytska N.F.

CURRENT PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF CONCESSION ACTIVITIES IN UKRAINE... 25

Puka M.P.

E-COMMERCE UNDER GLOBALIZATION: CURRENT STATE
AND LEGAL REGULATION..... 30

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

Rym O.M.

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE LABOUR MARKET:
HOW TO ENSURE FAIRNESS ON A GLOBAL SCALE?..... 35

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Bakhur O.V.

ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES OF ATTACKS ON UKRAINE'S CRITICAL
INFRASTRUCTURE..... 42

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Honcharuk V.L.

MECHANISMS FOR ENSURING FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY
IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES..... 48

Petrychenko O.P.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR PROTECTING CONSUMER RIGHTS
IN THE NATURAL GAS MARKET IN UKRAINE..... 54

Petkov S.V., Bortniak K.V., Dobrianska N.V.

STATE LEGAL POLICY: ISSUES OF NORMATIVE REGULATION..... 60

Radchenko R.O.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING THE EFFICIENCY
OF TAX CONTROL IN UKRAINE: CURRENT STATUS AND DEVELOPMENT PROSPECTS..... 66

Filatov V.V. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION LEGISLATION IN THE CONDITIONS OF THE TRANSITION PERIOD IN UKRAINE.....	71
Tsyndra R.A. ASSESSMENT OF THE CONSEQUENCES OF THE IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTE OF MODEL CASES IN THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOE THE PROTECTION OF THE RIGHT TO DUE PENSION PROVISION OF PERSONS DISCHARGED FROM MILITARY SERVICE.....	76
Sharenko M.S., Bilous D.Ye., Mozharova I.V. DENATIONALISATION OF MONEY: LIGAL ASPECTS AND GLOBAL TRENDS.....	82
Sharenko M.S., Bilous D.Ye., Mozharova I.V. TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF DEFI IN UKRAINE: LEGAL ASPECTS AND IMPACT ON THE TRADITIONAL FINANCIAL SYSTEM.....	88
Shypilo D.O. THE ROLE OF CUSTOMS AUTHORITIES AND THE JUDICIARY IN APPLYING ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS OF GOODS MOVEMENT PROCEDURES.....	97
CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY	
Dobrianska N.V. USE OF DATABASES DURING INVESTIGATIONS OF TAX EVASION.....	103
Kalancha I.H., Yurchyshyn Yu.V. ENSURING THE SAFETY OF PROSECUTORS WHEN WORKING WITH THE ELECTRONIC SEGMENT OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE.....	108
Sadontseva L.K. FEATURES OF CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING EXEMPTION OF A PERSON FROM CRIMINAL LIABILITY.....	116
JUDICIAL SYSTEM; PROSECUTOR’S OFFICE AND ADVOCACY	
Stratonov V.M. ELECTRONIC JUSTICE IN UKRAINE: ANALYSIS OF DOMESTIC LEGISLATION.....	122
INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	130

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.6/01>

Ситий В.О.

Університет економіки та права «КРОК»

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПРАВА НА ДОСТУП ДО СУДУ В ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті здійснюється аналіз місця та ролі права на доступ до суду в загальній системі прав людини. Визначено, що таке право виступає механізмом, який дозволяє кожній особі, незалежно від її соціального статусу чи матеріального становища, звернутися до незалежного та неупередженого суду для захисту своїх інтересів. З'ясовано, що в законодавчих та доктринальних колах немає єдиного розуміння місця права на доступ до суду в межах існуючої системи поколінь прав людини. Наведено аргументи, відповідно до яких право на доступ до суду можливо віднести до першого покоління прав людини – політичних та громадянських прав, які забезпечують основні свободи людини, зокрема право на справедливий суд. Однак, воно також взаємопов'язане з правами другого та третього поколінь, адже дозволяє захищати соціально-економічні права та колективні права, наприклад, право на здорове навколишнє природне середовище або право на самовизначення. Підсумовано, що право на доступ до суду є невід'ємною складовою системи прав людини, що забезпечує реалізацію як індивідуальних, так і колективних прав. На міжнародному рівні право на доступ до суду займає центральне місце в механізмах захисту прав людини. Воно закріплене в основних міжнародних документах, таких як: Європейська конвенція з прав людини, Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, що підтверджує його універсальність та важливість для функціонування правової держави. В умовах глобалізації, технологічних змін і зростання соціально-економічної нерівності важливість доступу до суду не зменшується, а навпаки – збільшується. Виклики, з якими стикаються різноманітні групи населення, вимагають постійного вдосконалення судових систем і забезпечення рівного доступу до суду для всіх громадян.

Ключові слова: суд, правосуддя, права людини, захист прав людини, право на доступ до суду, правова держава.

Постановка проблеми. Право на доступ до суду є одним із ключових елементів правової системи, що забезпечує можливість кожній особі захистити свої права, свободи та законні інтереси. Воно є важливою гарантією реалізації інших прав людини, закріплених як у національних, так і міжнародних правових актах. Це право також визнається на Світовому рівні, зокрема в таких міжнародно-правових актах як: Загальна декларація прав людини (ст. 8), Європейська конвенція з прав людини (ст. 6) та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 14).

Право на доступ до суду в системі прав людини займає центральну роль у забезпеченні принципу верховенства права, правової рівності та соціаль-

ної справедливості. Воно виступає механізмом, який дозволяє кожній особі, незалежно від її соціального статусу чи матеріального становища, звернутися до незалежного та неупередженого суду для захисту своїх інтересів. Однак у сучасному світі це право стикається з численними викликами: від економічних реалій до інституційної слабкості судових систем у багатьох країнах. У той час, як міжнародні стандарти гарантують право на доступ до суду, на практиці це право нерідко залишається декларативним, особливо для вразливих категорій населення.

Стаття 55 Конституції України закріплює фундаментальний принцип: права і свободи людини та гро-

мадянина захищаються судом. Це положення визначає право кожного на доступ до суду як невід'ємну складову правового статусу людини і громадянина. Назва статті підкреслює ключову роль суду як інституції, що забезпечує реалізацію та захист прав і свобод, закладених Конституцією і законами України. Право на доступ до суду безпосередньо впливає зі змісту статті 55, оскільки вона гарантує можливість кожної особи звернутися до суду для захисту своїх прав та інтересів. Це право також тісно пов'язане із принципом верховенства права, який є основою демократичної правової держави.

Власне, в законодавчих та доктринальних колах немає єдиного розуміння місця права на доступ до суду в межах існуючої системи покоління прав людини, що у свою чергу обумовлює актуальність здійснення такого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій підтверджує актуальність обраної тематики. Так, окремі питання місця права на доступ до суду в загальній системі прав людини досліджували наступні науковці: С. В. Бобровник – аналізував концепцію права на судовий захист у контексті конституційних прав і свобод. О. Г. Мурашин – досліджував доступ до правосуддя як елемент верховенства права. М. І. Козюбра – акцентував увагу на важливості реалізації принципу правової рівності в доступі до суду. Ю. М. Тодика – вивчав конституційно-правові аспекти захисту прав людини та доступу до суду. В. С. Шевчук – розглядав право на доступ до суду в контексті забезпечення ефективності правосуддя. Р. М. Давид – аналізував міжнародно-правові стандарти доступу до суду та їх імплементацію в національне законодавство. В. М. Кравчук – вивчав практику Європейського суду з прав людини стосовно доступу до правосуддя. Втім, незважаючи на значний науковий доробок, нерозкритим залишається питання визначення місця права на доступ до суду в загальній системі прав людини. Також відкритими залишаються аспекти ієрархічного статусу цього права у системі прав людини, його інструментальної ролі у забезпеченні інших прав, а також впливу міжнародних стандартів і національної специфіки на його формування та реалізацію. Ці питання потребують подальших досліджень для поглиблення розуміння сутності та значення права на доступ до суду.

Постановка завдання. Метою статті є визначення місця та ролі права на доступ до суду в загальній системі прав людини.

Виклад основного матеріалу. Уявлення про поняття прав людини розпочали формуватися

з найдавніших часів розвитку суспільства. Ще з XIX століття визнавалася актуальність окресленого питання, його важливість для життєдіяльності як для окремої людини, так і суспільства загалом. І сьогодні, через багато століть, воно важливе для кожної країни світу. Про це свідчать античні часи, періоди Відродження та Просвітництва, буржуазних революцій, результати світових воєн, демократичні процеси побудови правової держави та визначальні події становлення громадянського суспільства [1, с. 38].

Права людини є одними з основних цінностей сучасної цивілізації. Концепція прав людини знайшла своє втілення в Загальній декларації прав людини (ООН, 1948 р.) [2], де визнання гідності та невід'ємних прав людини є основою для свободи, справедливості та загального миру. Сьогодні питання реалізації прав людини охоплюють майже всі аспекти суспільного життя. Оскільки Україна наразі перебуває в умовах воєнного стану і знаходиться на етапі трансформації системи державного будівництва та правотворення, ці питання стають особливо актуальними.

Для того, щоб визначити місце та роль права на доступ до суду в загальній системі прав людини, важливо в першу чергу звернути увагу на покоління прав людини, що наразі існують у Світі.

Традиційну класифікацію системи покоління прав людини, в основі якої лежить генераційний підхід, розробив французький науковець Карел Васак [3, с. 66].

Як зазначає А. Танчак, права першого покоління (громадянські та політичні) становлять основу для інших прав людини, оскільки закладають фундамент для демократії. Ця категорія прав людини фактично відбиває протистояння між державою і людиною та спрямована на приборкання свавілля публічної влади шляхом заборони посягання на інтереси особистості [4, с. 248].

Зазначені права є невідчужуваними від людини, вони виражають незалежність особистості від державної влади. Держава зобов'язана утримуватися від втручання у сфери, врегульовані цими правами. Тобто всі люди є рівними та вільними у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є непорушними та не можуть бути скасовані [5, с. 45]. Вони характеризують людину як представника людського роду і в цьому змісті виступають найбільш загальними й основними для її нормального існування.

Досить аргументованою є точка зору Філіпа Альстона та Райана Гудмена стосовно того, що права першого покоління є захистом фізичної

недоторканності, процесуальної справедливості, коли уряд заперечує свободу думки та мови через арешт і судові процеси, а також право брати участь у виборах [6].

Друге покоління прав людини сформувалося у зв'язку зі змінами в економічній сфері окремих розвинених країн. Тому виникли соціально– економічні та культурні права людини, а саме: право на працю, на відпочинок, на освіту, на достатній рівень життя, на соціальне забезпечення та медичну допомогу, захист материнства й дитинства та інші. Це так звані позитивні права, для реалізації яких необхідна організуюча, плануюча та інші форми діяльності держави із забезпечення цих прав. Держава в особі своїх законодавчих органів приймає відповідні закони, програми, а її виконавчі органи зобов'язані виконувати ці норми на практиці для забезпечення прав і свобод людини та громадянина [7, с. 58].

Законодавство України, зокрема Конституція України, закріплює широкий перелік економічних, соціальних та культурних прав: право на працю (стаття 43), право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (стаття 44), право на відпочинок (стаття 45), право на соціальний захист (стаття 46), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (стаття 49), право на освіту (стаття 53) та інші [8].

Третє покоління прав людини сформувалося після Другої світової війни і включає колективні права (права солідарності), які належать не окремим індивідам, а групі людей (меншинам, народам, націям). До таких прав традиційно відносяться: право на самовизначення, право на спільне використання спадщини людства, право на сталий розвиток, на мир, на здорове та безпечне навколишнє середовище, право на гуманітарну допомогу тощо. Крім того, права третього покоління охоплюють права окремих груп, таких як жінки, діти, особи з інвалідністю, мігранти, біженці, які належать індивідам як представникам цих уразливих груп [9, с. 302].

Поява четвертого покоління прав людини пов'язана з процесами демократизації, гуманізації, інформатизації, розвитком комп'ютерних технологій, з проведенням певних досліджень у науці, медицині, біології, кібернетичі, космічній сфері. Усе це відбувається за допомогою інтеграційних процесів – процесу взаємозближення, поєднання й утворення взаємозв'язків. Основу інтеграції заклали вищий етап розвитку науково-технічної революції, становлення та зміцнення прав людини, як державного й суспільного пріоритету [5, с. 47].

Окремі вчені пропонують до першого покоління прав людини відносити також процесуальні (процедурні) права, до яких зокрема включають й право на судовий захист, на незалежний неупереджений суд, право на доступ до суду, право на кваліфіковану правову допомогу, презумпцію невинуватості тощо [10, с. 54].

Також існує позиція науковців, що відносять право на доступ до суду до особистих (громадянських) прав, зміст яких полягає у забезпеченні пріоритету індивідуальних, внутрішніх орієнтирів розвитку особистості (право на життя, гідність, свободу, особисту недоторканність, свободу совісті, пересування, вибір місця проживання, національність і мову спілкування тощо) [11, с. 52].

Досить необґрунтованою є позиція того, що право на судовий захист забезпечує як захист законних інтересів, так і недоторканність особи під час здійснення кримінального процесу, тобто в процесі здійснення державними органами функцій розслідування злочинів і правосуддя [12, с. 11]. Така позиція викликає заперечення, оскільки право на доступ до суду не обмежується виключно кримінальним процесом та на пряму не пов'язано із діяльністю, що ототожнюється з політичною або державною діяльністю.

Також не можемо погодитися з тим, що право на доступ до суду може бути віднесено до соціальних, адже як стверджують дослідники, останні характеризуються тим, що для їх забезпечення необхідні зусилля держави щодо створення умов для реалізації відповідних прав людини – на соціальне забезпечення, гідний рівень життя, охорону здоров'я тощо [13, с. 6].

Більшість учених взагалі не знаходять для права на доступ до суду місця в системі прав людини і громадянина й відносять його до юридичних гарантій реалізації та захисту конституційних прав і свобод. При цьому під такими гарантіями розуміються умови й засоби, принципи й норми, що забезпечують здійснення, охорону й захист зазначених прав, що є власне запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин обов'язків, покладених на них із метою реалізації цих прав і свобод [14, с. 270].

На нашу думку, право на доступ до суду слід віднести до першого покоління прав людини з огляду на такі аргументи:

1) Природа права на доступ до суду як основного громадянського права: права першого покоління спрямовані на забезпечення свободи та захисту від втручання держави в особисте життя. Право на доступ до суду – є необхідною умовою для захисту інших громадянських і політичних прав.

2) Закріплення у ключових міжнародних документах: право на справедливий суд гарантується статтею 6 Європейської конвенції з прав людини, а також статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Ці документи належать до основних актів, що формують перше покоління прав людини.

3) Забезпечення верховенства права: доступ до суду є основою верховенства права, яке є ключовою цінністю для захисту прав людини першого покоління. Без реального доступу до суду інші права (наприклад, право на життя, свободу чи приватність) залишаються незахищеними.

4) Історичний контекст розвитку права: громадянські та політичні права, включаючи право на доступ до суду, сформувалися у відповідь на необхідність обмеження свавілля держави та забезпечення основоположних свобод.

Коли йдеться про визначення місця права на доступ до суду у системі прав людини, окремої уваги заслуговує умовний поділ прав людини на позитивні і негативні, в основу якого покладено шляхи їх реалізації. У випадку позитивних прав, їх реалізація вимагає втручання держави, а для реалізації негативних – держава має гарантувати власне невтручання.

Як зазначає Христова Г. О., у сучасному українському контексті концепція позитивних зобов'язань необґрунтовано звучується. Це частково пояснюється тим, що на початковому етапі розвитку доктрина позитивних зобов'язань держави формувалася на основі поділу прав людини на «негативні» та «позитивні» залежно від механізмів реалізації свободи особи та засобів їх забезпечення державою. Зокрема, для негативних прав, до яких належить більшість громадянських (особистих) і політичних прав, кореспондували негативні зобов'язання держави утримуватись від втручання чи порушення цих прав. Натомість позитивні права, що охоплюють соціальні, економічні та культурні права, вимагали від держави активних дій для їх забезпечення, захисту та сприяння реалізації. Однак у другій половині ХХ століття у конституційному праві країн-членів Ради Європи спостерігалася тенденція поширення позитивних зобов'язань держави і на так звані негативні права, такі як право на життя, свободу, тілесну недоторканність, повагу до приватного та сімейного життя, заборона тортур і дискримінації. Суть позитивних зобов'язань полягає у необхідності запровадження та застосування державними органами ефективних механізмів, які гарантують дотримання прав людини. Держава має вживати

всі розумні та належні заходи (reasonable and appropriate measures), спрямовані на забезпечення й захист основоположних прав у кожному конкретному випадку. Цей підхід найбільш детально розроблений у практиці Європейського суду з прав людини [15].

За відсутності позитивних дій з боку держави не існує прав людини, які вважаються гарантованими. Тому логічним є поділ прав людини на дві групи: до першої входять ті, що забезпечуються позитивними зобов'язаннями, друга група включає права, що забезпечені негативними і позитивними зобов'язаннями держави [16, с. 24]. В такому разі право на доступ до суду відноситься до першої групи, тому що воно зобов'язує органи державної влади створити та забезпечити умови для реалізації цього права людини.

Ця класифікація не є загальновизнаною, адже, на нашу думку, право на доступ до суду створює умови для реалізації не лише особистих прав, але й дає можливість особі здійснювати свої політичні, економічні, культурні та інші права. Відсутність можливості забезпечення права на доступ до суду нівелює реалізацію, захист та забезпечення будь-яких інших прав людини та громадянина в правовій державі.

Висновки. Право на доступ до суду є невід'ємною складовою системи прав людини, що забезпечує реалізацію як індивідуальних, так і колективних прав. Це право виступає основою захисту для інших прав людини, гарантуючи, що кожна особа матиме можливість звернутися до незалежного і неупередженого суду для вирішення суперечок і захисту своїх прав. Сучасна система прав людини відображена в теоретичному розумінні через призму класифікації поколінь прав людини. У контексті розвитку прав людини право на доступ до суду можна віднести до першого покоління прав – політичних та громадянських прав, які забезпечують основні свободи людини, зокрема право на справедливий суд. Однак, воно також взаємопов'язане з правами другого та третього поколінь, адже дозволяє захищати соціально-економічні права та колективні права, наприклад, право на здорове навколишнє середовище або право на самовизначення. На міжнародному рівні право на доступ до суду займає центральне місце в механізмах захисту прав людини. Воно закріплено в основних міжнародних документах, таких як Європейська конвенція з прав людини та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, що підтверджує його універсальність та важливість для функці-

онування правової держави. В умовах глобалізації, технологічних змін і зростання соціально-економічної нерівності, важливість доступу до суду не зменшується, а навпаки – збільшується.

Виклики, з якими стикаються різноманітні групи населення, вимагають постійного вдосконалення судових систем і забезпечення рівного доступу до суду для всіх громадян.

Список літератури:

1. Горова О. Громадянські права в системі конституційних прав і свобод людини та громадянина. Часопис Київського університету права. 2006. № 2. С. 38-42.
2. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Радзівська В. Права людини нового покоління та їх міжнародно-правове регулювання. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2010. С. 65–70. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknuvs/2010_5/radzivsa.html
4. Танчак А. Політичні права людини: поняття та зміст. Актуальні проблеми держави і права. 2005. С. 248-252 URL: <http://www.apdp.in.ua/v24/36.pdf>.
5. Політанський В.С. Покоління прав людини як виклик для правового регулювання суспільства. Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право / гол.ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2018. Т. 1. Вип. 52. С. 45-47.
6. Alston, P., Goodman, R., & Steiner, H. J. International human rights: Text and materials. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press. 2013. URL: https://books.google.com.ua/books/about/International_Human_Rights.html?id=9bOcAQAQAQBAJ&redir_esc=y
7. Шибаніц Д.М. Сучасна проблематика теорії "поколінь прав людини" в умовах європейської між-державної інтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право. голов. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т.1. Вип. 31. С. 57–61. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/4341>
8. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>
9. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Петришин, С. Погребняк, В. Смородинський та ін.; за ред. О. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
10. Мельник Н. В. Історичні періоди становлення і розвитку прав людини: міжнародно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. Запоріжжя, 2023, № 3. С. 52-56.
11. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. Харків. Право, 2008. 304 с.
12. Ісакова В. М. Право на правову допомогу: поняття, особливості, гарантії: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2013. 19 с.
13. Козюбра М. І. Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвитку. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2015. Т. 168. С. 3-9. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7780/Koziubra_Pravo_i_liudyna.pdf
14. Рабінович П.М., Хавронюк М.Л. Права людини і громадянина: Навч. посіб. Київ. Атіка, 2004. 462 с.
15. Христова Г.О. Про позитивні зобов'язання держави стосовно прав людини в умовах збройного конфлікту та його наслідків. URL: <https://rm.coe.int/native/168072b3cf>
16. Рабінович П. М. Світова «Біблія» людських прав (до 60-річчя проголошення Всезагальної декларації прав людини). Вісник Академії правових наук України. 2009. № 1 (56). С. 21-30.

Sytyi V.O. THE PLACE AND ROLE OF THE RIGHT TO ACCESS TO COURT IN THE GENERAL SYSTEM OF HUMAN RIGHTS

The article analyzes the place and role of the right to access to court in the general system of human rights. It is clarified that such a right acts as a mechanism that allows each person, regardless of their social status or financial situation, to apply to an independent and impartial court to protect their interests. It is found that in legislative and doctrinal circles there is no unified understanding of the place of the right to access to court within the existing system of generations of human rights. According to the presented arguments the right to access to court may be referred to the first generation of human rights – political and civil rights, which ensure basic human freedoms, in particular the right to a fair trial. However, it is also interconnected with the rights of the second and third generations, as allows to protect socio-economic rights and collective rights, for example, the right to a healthy environment or the right to self-determination. It is concluded that the right to access to court is an integral part of the human rights system, ensuring the realization of both individual and collective rights. This right serves as the basis for protection for other human rights, guaranteeing that every

person has the opportunity to apply to an independent and impartial court to resolve disputes and protect their rights. At the international level, the right to access to court occupies a central place in the mechanisms for the protection of human rights. It is enshrined in major international documents, such as the European Convention on Human Rights, Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights, which confirms its universality and importance for the functioning of the state of law. In the context of globalization, technological change and growing socio-economic inequality, the importance of access to court does not decrease, but on the contrary, increases. The challenges faced by various population groups require continuous improvement of judicial systems and ensuring equal access to justice for all citizens.

Key words: *court, justice, human rights, protection of human rights, right to access to court, state of law.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.6/02>

Блошкіна О.О.

Національний університет водного господарства та природокористування

Щербяк Ю.В.

Національний університет водного господарства та природокористування

ЕЛЕКТРОННЕ ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Стаття присвячена глибокому аналізу впровадження електронного цивільного судочинства в Україні, зокрема його нормативно-правового регулювання, переваг і недоліків. У статті детально розглядаються основні принципи функціонування системи «Електронний суд», її вплив на забезпечення доступності правосуддя для громадян, прозорість судових процесів, а також економію ресурсів держави. Система «Електронний суд» є одним із ключових інструментів у контексті реформування судової системи в Україні та сприяє підвищенню ефективності судового процесу шляхом автоматизації та цифровізації процедур.

У статті висвітлено важливі аспекти функціонування електронного судочинства, серед яких – доступність судових послуг для громадян, можливість подання позовних заяв та інших документів в електронному вигляді, а також участь у судових засіданнях через відеоконференції. Також розглянуто питання економії ресурсів, адже за рахунок скорочення використання паперових документів зменшуються витрати на канцелярські товари, зберігання документів та фізичну доставку матеріалів.

Однак, разом з перевагами, існують і значні недоліки та проблеми, які виникають у процесі реалізації електронного судочинства в Україні. Зокрема, однією з основних проблем є технічні труднощі, пов'язані з нестабільністю програмного забезпечення, збоїв у роботі системи, а також з низьким рівнем цифрової грамотності серед частини громадян і працівників судових органів. Організаційні проблеми стосуються недостатнього фінансування для забезпечення безперебійної роботи електронних систем, а також відсутності належної інфраструктури в деяких регіонах країни. Правові проблеми, в свою чергу, пов'язані з необхідністю оновлення законодавства, що регулює використання електронного судочинства, а також забезпеченням правової безпеки учасників судових процесів, адже збереження конфіденційності та захист персональних даних стають ще важливішими в умовах цифровізації судових процедур. На додаток, розглянуто правову колізію щодо електронної подачі доказів та ознайомлення із їхніми копіями учасників справи.

Особливу увагу в статті приділено впливу воєнного стану на впровадження електронного цивільного судочинства. У зв'язку з воєнними діями та загрозою для безпеки громадян, система електронного судочинства виявилася важливою складовою для забезпечення безперервного функціонування судової системи в умовах кризових ситуацій. Завдяки використанню онлайн-сервісів, суди змогли зберегти свою здатність здійснювати правосуддя навіть у складних умовах. Проте й тут виникли нові виклики, пов'язані з безпекою інформаційних технологій і необхідністю забезпечення стабільної роботи систем у надзвичайних умовах.

З урахуванням всіх вищезгаданих проблем та переваг, стаття також окреслює перспективи розвитку електронного судочинства в Україні. Одним із важливих напрямків є вдосконалення законодавства, яке регулює електронні судові процеси, зокрема покращення норм, що стосуються електронних доказів. Крім того, важливою є модернізація технічної бази системи, що включає підвищення її потужностей, забезпечення доступу до неї в усіх регіонах

країни, а також підвищення обізнаності громадян і працівників судових органів щодо переваг та можливостей, які надає електронне судочинство. Це сприятиме поліпшенню якості судових процесів і підвищенню довіри до судової системи в цілому.

Ключові слова: електронне судочинство, «Електронний суд», доступність правосуддя, Цивільний процесуальний кодекс України, цивільний процес, цифровізація, прозорість правосуддя.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми обумовлена сучасними викликами, які стоять перед судовою системою країни, що функціонує в умовах глобальної цифровізації та складної воєнно-політичної ситуації. Упровадження електронного судочинства є важливим елементом реформування правової системи, спрямованим на забезпечення доступу до правосуддя та підтримку його безперервності в умовах кризи.

Введення воєнного стану через збройну агресію Російської Федерації суттєво вплинуло на роботу судів в Україні. Бойові дії, тимчасова окупація частини територій та зруйнована інфраструктура ускладнили фізичний доступ громадян до судових установ. У цих умовах електронне судочинство стає чи не єдиним способом забезпечити ефективне функціонування судової системи та захист прав і свобод громадян.

Крім того, цифрові інструменти відкривають можливість для дистанційного здійснення судочинства, що є критично важливим у регіонах, де ведуться активні бойові дії, або на територіях, що тимчасово окуповані. Завдяки електронним технологіям можна забезпечити безперервність судових процесів, мінімізувати ризики для учасників судочинства та сприяти відновленню правового порядку після звільнення окупованих територій.

Електронне судочинство також є відповіддю на глобальні тенденції цифровізації, які набувають дедалі більшого значення у всьому світі. В таких умовах впровадження таких інструментів в Україні стає не лише кроком до інтеграції у світову спільноту, а й необхідністю для адаптації до нових реалій.

Важливість електронного судочинства також посилюється у контексті реформування правової системи України. Оновлення підходів до здійснення правосуддя, включно з використанням сучасних технологій, є необхідним для забезпечення прозорості, ефективності та довіри громадян до судів. Це особливо важливо у період, коли суспільство вимагає підвищення якості правосуддя як однієї з ключових складових демократичної держави.

Таким чином, електронне судочинство є не лише актуальним, але й стратегічно важливим напрямом розвитку судової системи України.

Його впровадження дозволяє адаптувати правову систему до складних умов воєнного стану та цифрової трансформації, створюючи фундамент для її сталого розвитку у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Бринцева О. В., Кібець В. О., Ковтяковського Ю. О., Михайлова Д. С., Політанського В. С., Швиденко А. С., Ясинок М. М., дають змогу дійти до загальних уявлень про поняття електронного судочинства, однак питання висвітлення практичних проблем його застосування і, як наслідок, перспектив його розвитку залишається відкритим.

Постановка завдання. Ціллю нашого дослідження є вивчення правових, організаційних та технологічних аспектів електронного цивільного судочинства в Україні, зокрема виявлення його переваг та недоліків, а також визначення перспектив подальшого розвитку.

Для досягнення поставленої цілі нами мають бути вирішені наступні завдання:

- аналіз чинного законодавства України у сфері електронного цивільного судочинства;
- аналіз наукових публікацій та досліджень щодо електронного судочинства;
- вивчення практики застосування електронного судочинства в Україні;
- виявлення основних проблем, що виникають у процесі впровадження та використання електронного цивільного судочинства;
- формулювання рекомендацій щодо вдосконалення електронного цивільного судочинства в Україні.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу зазначимо, що електронне судочинство в Україні є однією з ключових реформ, спрямованих на забезпечення доступності правосуддя, прозорості процесів та адаптації судової системи до вимог сучасного цифрового суспільства. Гарантоване Конституцією України право на доступ до правосуддя є основоположним принципом, який передбачає можливість кожного громадянина ефективно захищати свої права та інтереси [1, ст. 55]. Проте реалізація цього права на практиці нерідко стикається з низкою перешкод, таких як географічна віддаленість судів, перевантаженість судової системи, а також значні витрати часу та коштів, які пов'язані із традиційними формами

судового процесу. Впровадження електронного судочинства покликане вирішити ці проблеми, пропонуючи нові можливості для оптимізації судових процедур.

Впровадження «Електронного суду» в Україні розпочалося на тлі необхідності модернізації судової системи. Ідея цифровізації судочинства з'явилася ще у середині 2010-х років, коли питання ефективності та оперативності судового процесу набули особливого значення у суспільстві. Реалізацію пілотного проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу було розпочато у Святошинському районному суді міста Києва та Апеляційному суді Дніпропетровської області з 15 жовтня 2012 р. за Наказом ДСА України № 72 від 31 травня 2013 р. «Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу» [2]. У місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції із 17 червня 2013 р. запроваджено порядок обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу із застосуванням автоматизованої системи документообігу суду відповідно до згаданого Тимчасового регламенту обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу, але тільки в межах кримінального провадження. У 2015 році було започатковано проект «Електронний суд», а у 2017 році почалися перші кроки з його реалізації. Головною метою ініціативи стало створення цифрової платформи, яка забезпечувала б можливість подання документів у електронному вигляді, доступ до матеріалів справи, а також участі у засіданнях через засоби відеоконференцзв'язку.

Юридичною основою для функціонування «Електронного суду» стало закріплення положень про електронне судочинство у Цивільному процесуальному кодексі України, зокрема у ст. 13 та ст. 43 цього Кодексу. Відповідно до чинного законодавства, учасники процесу можуть подавати позовні заяви, клопотання, апеляції, касаційні скарги та інші документи в електронній формі. Суд, у свою чергу, має забезпечити доступ до матеріалів справи через спеціалізовану платформу, а також надсилати сторонам процесуальні документи у електронній формі [3, ст. 43].

У постанові Верховного Суду від 03.05.2022 р. у справі № 205/5252/19 суд зазначив, що альтернативною звернення учасників справи до суду із позовними заявами, скаргами та іншими визначеними законом процесуальними документами, оформленими в паперовій формі та підписаними

безпосередньо учасником справи або його представником, є звернення з процесуальними документами в електронній формі з обов'язковим їх скріпленням власним електронним підписом учасника справи та подання такого документа через електронний кабінет [4].

Електронне судочинство передбачає ряд зручностей для громадян і юридичних осіб. Завдяки цьому інструменту значно спрощується подання документів до суду, адже заявники більше не зобов'язані особисто відвідувати судові установи. Учасники процесу можуть дистанційно ознайомлюватися з матеріалами справи, що особливо важливо для тих, хто проживає у віддалених регіонах або за кордоном. Електронні повідомлення дозволяють своєчасно інформувати сторони про хід розгляду справи, а використання відеоконференцзв'язку дає змогу брати участь у засіданнях, не покидаючи свого місця перебування.

Однією з ключових переваг електронного судочинства є економія часу та коштів. В умовах традиційного судового процесу подання документів, їх доставка та отримання відповідей часто займають багато часу та потребують значних витрат. Електронний формат вирішує цю проблему, забезпечуючи швидкий і зручний обмін інформацією між судом та учасниками. Крім того, цифровий формат зменшує паперовий документообіг, що дозволяє економити ресурси та сприяє екологічності.

У своєму дослідженні Ясинок М. М. та Ковтяковський Ю. О. також зазначають, що очевидною перевагою електронного суду є економія як коштів, так і часу. Адже, використовуючи ресурси електронного суду для подання позовної заяви, позивач не витрачає часу та коштів на дорогу, не переміщується містом, створюючи зайве навантаження на транспортну мережу сучасного мегаполісу. Також відпадає потреба користуватися послугами поштового зв'язку для подання позовних заяв. Особа, яка використовує можливості електронного суду для звернення та вирішення свого спору, несе витрати лише на доступ до Інтернету [5, с. 36].

В умовах воєнного стану електронне судочинство стало особливо актуальним. Багато судів в Україні зазнали фізичних руйнувань через бойові дії або змушені були припинити роботу через небезпеку для працівників і відвідувачів. Завдяки електронній платформі процес розгляду справ зміг продовжуватися навіть за умов фізичної недоступності суду. Це стало критично важливим для забезпечення права громадян на правосуддя, особливо в умовах, коли традиційні форми судочинства

чинства були неможливі. Засідання через відеоконференції дозволили сторонам брати участь у процесі, перебуваючи у безпечних умовах.

Погоджуємося з висновком Швиденко А. С. про те, що підсистема «Електронний суд» в умовах воєнного стану є важливим засобом забезпечення отримання доступу до правосуддя, так як використання її технічних можливостей може забезпечити функціонування судової системи в дистанційному форматі для учасників справ, що є надзвичайно актуально, так як в даних умовах учасники справи часто за об'єктивних обставин не мають можливості прибути в судові засідання [6, с. 78].

Втім, попри всі переваги, електронне судочинство має низку недоліків. Основною проблемою є технічна нестабільність системи. Часті збої у роботі платформи, повільне завантаження документів, а інколи й повна недоступність сервісу створюють значні труднощі для учасників процесу. Це призводить до порушення строків подання документів, що негативно впливає на права сторін і оперативність розгляду справи.

Недоліки електронного судочинства не обмежуються лише технічними аспектами. Організаційні проблеми також значно ускладнюють функціонування системи. Однією з найбільших перешкод є недостатня відповідальність працівників суду за внесення даних до електронних справ. Нерідко документи, що надходять до суду у паперовому вигляді, не вносяться до системи вчасно або зовсім залишаються поза електронною базою. Це створює ситуації, коли учасники справи не мають можливості ознайомитися з усіма матеріалами, що порушує принцип рівності сторін і право на справедливий судовий процес.

Існує й правова проблема, закріплена у Цивільному процесуальному кодексі України, яка стосується доказів, поданих в електронній формі. Чинне законодавство не зобов'язує учасника, що подає електронні докази, а навіть навпаки – звільняє від обов'язку підтверджувати факт надіслання їх копій іншим сторонам процесу [3, ч. 9 ст. 83]. Така норма існує, адже у п. 43 Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, що затверджене Рішенням Вищої ради правосуддя 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21, встановлено, що до Електронного кабінету надсилаються документи у справі лише в разі наявності ідентифікаційних даних користувача (учасника справи), внесених до автоматизованої системи діловодства. У разі надіслання користувачем документів у справі за допомогою власного Елек-

тронного кабінету ідентифікаційні дані користувача вносяться до автоматизованої системи діловодства в автоматичному режимі. У разі надіслання особою документів у справі в паперовій формі її ідентифікаційні дані вносяться до автоматизованої системи діловодства працівником суду в обов'язковому порядку. У разі відсутності в поданих документах ідентифікаційних даних учасника справи такі дані вносяться працівником суду одразу після їх отримання судом, в тому числі і за поданими учасниками справи заявами. Звертаючись до Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, що затверджене Рішенням Вищої ради правосуддя 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21, а саме до п. 37 та п.43 цього Положення, можна зробити логічний висновок, що у разі надіслання клопотання про долучення доказів в електронній формі, заявник може не долучати докази надіслання копії такого клопотання та доказів, оскільки таке клопотання з додатками, як процесуальний документ, буде надіслано до Електронного кабінету учасника справи автоматично у разі наявності ідентифікаційних даних учасників справи, внесених до автоматизованої системи діловодства [7]. Однак на практиці, зазвичай навіть у разі наявності в процесуальних документах ідентифікаційних даних заявника, внесення таких даних до автоматизованої системи діловодства відбувається виключно за відповідною заявою такої особи. З огляду на це часто виникають ситуації, коли лише одна із сторін приєднана до електронної справи та прямо перед судовим засіданням заявляє клопотання про долучення доказів в електронній формі, і як наслідок інша сторона не мала можливості ознайомитися своєчасно з таким клопотанням, до того ж судді не рідко відмовляють у перерві судового засідання для такого ознайомлення. Це фактично неправомірно позбавляє інших учасників права на належне ознайомлення з матеріалами справи у повному обсязі, що суперечить принципам змагальності та рівності сторін. У результаті можуть виникати ситуації, коли одна зі сторін виявляється в нерівних умовах через відсутність доступу до важливих доказів.

Проблеми електронного судочинства в Україні посилюються також через зовнішні фактори, такі як воєнні дії. Постійні блекаути, спричинені терористичними атаками країни-агресора на енергетичну інфраструктуру, значно ускладнюють роботу судів. Відсутність електроенергії паралізує роботу системи «Електронний суд», що впливає на

можливість проведення судових засідань, зокрема через відеоконференцз'язок. Згідно з чинними нормативами, суддя повинен перебувати у приміщенні суду під час засідання, і у разі відсутності електропостачання участь сторін у засідання за допомогою відеоконференцз'язку, навіть поза межами приміщенням суду, стає неможливим.

Ще одним суттєвим недоліком є низький рівень обізнаності громадян про можливості електронного судочинства. Багато людей не знають про існування "«Електронного суду» або не розуміють, як він функціонує. Це призводить до недовіри до системи та небажання звертатися до суду навіть у разі порушення прав. Особливо ця проблема стосується старшого покоління, яке має труднощі із засвоєнням нових технологій, а також осіб із низьким рівнем цифрової грамотності.

Перспективи розвитку електронного судочинства в Україні пов'язані із впровадженням комплексних заходів, спрямованих на усунення недоліків системи. Одним із основних напрямів є вдосконалення законодавчого регулювання. Положення ЦПКУ, які порушують права сторін на рівність та доступ до доказів, мають бути переглянуті. Необхідно чітко врегулювати обов'язки сторін щодо обміну доказами в електронній формі, забезпечуючи рівний доступ усіх учасників до матеріалів справи.

Ще одним важливим кроком є проведення навчальних заходів для суддів і працівників суду. Курси з використання системи «Електронний суд» допоможуть уникнути технічних помилок та підвищити рівень відповідальності за своєчасне внесення даних до електронної бази. Крім того, необхідно організувати роз'яснювальні кампанії для громадян, спрямовані на популяризацію можливостей електронного судочинства.

В умовах енергетичних викликів важливо забезпечити автономність судів. Використання генераторів, акумуляторів та альтернативних джерел енергії, таких як сонячні панелі, дозволить гарантувати безперебійну роботу судів навіть у разі тривалих блекаутів. Також слід розглянути можливість зміни нормативних вимог щодо місця перебування судді під час засідань, що дозволить проводити їх поза межами приміщення суду у разі технічної необхідності.

Окремою складовою вдосконалення електронного судочинства є модернізація технічної бази. Одним із ключових напрямів є підвищення стабільності та продуктивності системи «Електронний суд». Важливо забезпечити платформу потужними серверами, здатними витримувати

великий обсяг даних і інтенсивне навантаження, особливо під час пікових періодів активності користувачів. Інтеграція сучасних технологій, таких як штучний інтелект і машинне навчання, може значно покращити функціональність системи. Наприклад, штучний інтелект може використовуватися для автоматизації рутинних процесів, таких як сортування документів чи пошук інформації у великих масивах даних.

Розвиток електронного судочинства також має враховувати принципи кібербезпеки. Ураховуючи зростання кількості кібератак, особливо під час воєнного стану, система повинна бути захищеною від несанкціонованого доступу, витоку даних та інших загроз. Це вимагає постійного моніторингу безпеки, використання сучасних шифрувальних технологій, а також регулярного тестування платформи на вразливості. Крім того, доцільно створити резервні копії даних, що зберігаються в "Електронному суді", для забезпечення їх збереження у разі технічних збоїв чи пошкоджень.

Використання блокчейн-технологій є ще одним перспективним напрямом розвитку. Завдяки своїм унікальним властивостям – незмінності записів і прозорості – блокчейн може забезпечити високий рівень безпеки даних та підвищити довіру до системи. Записи про судові дії, подані документи та інші матеріали справи, зберігаючись у блокчейні, будуть захищені від несанкціонованого доступу чи фальсифікацій.

Не менш важливою складовою є підвищення кваліфікації персоналу судів. Впровадження електронного судочинства вимагає не лише технічних інновацій, але й відповідної підготовки працівників. Організація навчальних тренінгів, присвячених використанню цифрових технологій у судовій діяльності, допоможе мінімізувати ризики помилок і знизити рівень технічної некомпетентності. Також важливо навчати працівників суду основам інформаційної безпеки, щоб уникнути витоку конфіденційної інформації.

Для громадян необхідно організувати інформаційні кампанії, які допоможуть зрозуміти переваги електронного судочинства та навчать користуватися його інструментами. Важливою складовою таких кампаній є адаптація матеріалів до потреб різних соціальних і вікових груп.

Попри виклики, пов'язані з воєнними діями та технічними труднощами, електронне судочинство є важливим етапом трансформації судової системи України. Завдяки системному підходу до вирішення наявних проблем, використанню сучасних технологій і врахуванню міжнародного

досвіду, Україна має можливість створити ефективну, прозору й доступну судову систему, яка відповідатиме потребам громадян і викликам сучасності.

Додатковим напрямом вдосконалення електронного судочинства є покращення взаємодії між різними елементами правової системи. Наразі система «Електронний суд» функціонує як окрема цифрова платформа, але для підвищення її ефективності необхідно інтегрувати її з іншими державними реєстрами та базами даних. Наприклад, об'єднання з Єдиним державним реєстром судових рішень дозволить автоматизувати процес формування єдиної судової практики. А вже зараз юристи для того, аби знайти висновки Верховного Суду у подібних правовідносинах, змушені купувати підписки на різноманітні сайти, які спрощують цей пошук, такі, як «ЗаконОнлайн», «ЛігаЗакон» та ін. Це також сприятиме прозорості правосуддя, забезпечуючи громадянам доступ до актуальної інформації про судові рішення.

У перспективі впровадження електронного судочинства може стати основою для розширення цифровізації всієї правової системи. Використання штучного інтелекту для аналізу судових справ, автоматизація рутинних процесів у юридичній діяльності, створення спеціалізованих додатків для адвокатів і юристів – усе це сприятиме підвищенню ефективності роботи судової системи. Крім того, інтеграція електронного судочинства із системами альтернативного врегулювання спорів дозволить швидше вирішувати конфлікти, зменшуючи навантаження на суди.

Висновки. Отже, електронне судочинство в Україні є одним із ключових напрямів цифровізації правової системи, що має значний потенціал для покращення доступу до правосуддя, підвищення його ефективності та прозорості. Цей підхід дозволяє зменшити витрати часу та коштів як для учасників судових процесів, так і для судів, створюючи умови для більш справедливого розгляду справ. В умовах воєнного стану електронне судочинство стало необхідним інструментом для забезпечення безперервної роботи судової системи навіть у кризових ситуаціях.

Разом із перевагами ця система стикається з низкою викликів. Технічні недоліки, зокрема

нестабільність роботи системи «Електронний суд» та відсутність енергетичної автономності судів, є основними перешкодами для її повноцінного функціонування. Організаційні проблеми, такі як неналежне ведення електронних справ працівниками суду, а також недоліки правового регулювання, що порушують принцип рівності та змагальності сторін, також потребують невідкладного вирішення.

Крім того, низький рівень цифрової грамотності населення та недовіра до судової системи уповільнюють інтеграцію електронного судочинства у повсякденну правову практику. Багато громадян не обізнані з можливостями цієї системи, що вимагає проведення масштабних інформаційно-роз'яснювальних кампаній. Важливим завданням є й адаптація системи до потреб людей із особливими потребами, щоб забезпечити справжню інклюзивність електронного судочинства.

Перспективи вдосконалення цієї системи значною мірою залежать від інтеграції сучасних технологій, таких як блокчейн і штучний інтелект, що здатні підвищити її безпеку, функціональність і зручність використання. Необхідність забезпечення енергетичної автономності судів в умовах частих блекаутів підкреслює актуальність використання альтернативних джерел енергії та створення резервних систем живлення.

Важливу роль у розвитку електронного судочинства відіграє вдосконалення законодавчого регулювання. Перегляд чинних норм, які створюють нерівність між сторонами процесу, а також чітке визначення обов'язків учасників щодо обміну доказами в електронній формі сприятимуть підвищенню якості правосуддя. Не менш значущим є підвищення кваліфікації суддів та працівників суду через організацію навчальних курсів і тренінгів.

Таким чином, електронне судочинство в Україні є не лише важливою складовою сучасного правосуддя, але й символом прагнення країни до цифрової трансформації, прозорості та інновацій. Його подальший розвиток потребує комплексного підходу, співпраці між державою, громадськістю та міжнародними партнерами. Успішна реалізація цієї реформи стане важливим кроком на шляху до створення ефективної судової системи, яка відповідатиме вимогам часу та потребам громадян.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348> (дата звернення – 08.12. 2024 р.);
2. Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу [Електронний ресурс] : наказ Держ. суд. адміністрації України № 72 від 31.05.2013. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/N722013/>.

3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення – 08.12.2024 р.);
4. Постанова Верховного Суду від 03.05.2022 року у справі № 205/5252/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104921879> (дата звернення – 08.12.2024 р.);
5. Ясинок М.М. та Ковтяковський Ю.О. Електронний суд у цивільному судочинстві України. Приватне та публічне право. – 2023. – № 1. – С. 36-42 ;
6. Швиденко А.С. Особливості електронного суду в умовах воєнного стану. Економіка, облік, фінанси та право: аналіз тенденцій та перспектив розвитку: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Рівне, 28 квітня 2023 р.). Рівне: ЦФЕНД, 2023, с. 77-78;
7. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене Рішенням Вищої ради правосуддя 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення – 08.12.2024 р.)

Bloshkina O.O. Shcherbyak Yu.V. ELECTRONIC CIVIL JURISDICTION IN UKRAINE: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

The article is dedicated to a thorough analysis of the implementation of electronic civil litigation in Ukraine, particularly its regulatory and legal framework, advantages, and disadvantages. The article provides a detailed examination of the key principles of the "Electronic Court" system, its impact on ensuring access to justice for citizens, the transparency of court processes, and the state's resource savings. The "Electronic Court" system is one of the key tools in the context of judicial reform in Ukraine, contributing to the increased efficiency of the judicial process through the automation and digitalization of procedures.

The article highlights important aspects of the functioning of electronic litigation, including the accessibility of judicial services for citizens, the ability to submit claims and other documents electronically, and the possibility of participating in court hearings via video conferences. The issue of resource savings is also discussed, as the reduction in the use of paper documents leads to decreased spending on office supplies, document storage, and physical delivery of materials.

However, along with the advantages, there are also significant drawbacks and issues that arise in the process of implementing electronic litigation in Ukraine. One of the main problems is technical difficulties, related to the instability of software, system malfunctions, and low levels of digital literacy among some citizens and judicial staff. Organizational problems include insufficient funding to ensure the uninterrupted operation of electronic systems and the lack of proper infrastructure in certain regions of the country. Legal issues, in turn, relate to the need for updating legislation regulating the use of electronic litigation, as well as ensuring the legal security of participants in judicial proceedings. The preservation of confidentiality and protection of personal data becomes even more crucial in the context of the digitalization of judicial procedures. Additionally, the article addresses the legal conflict regarding the electronic submission of evidence and the access of case participants to copies of these documents.

Particular attention is given to the impact of martial law on the implementation of electronic civil litigation. Due to the ongoing military actions and threats to citizens' safety, the electronic litigation system has proven to be a crucial component in ensuring the continuous operation of the judicial system in crisis situations. Through the use of online services, courts have been able to maintain their ability to administer justice even under challenging conditions. However, new challenges have emerged related to the security of information technologies and the need to ensure the stable operation of systems in emergency conditions.

Taking into account all the aforementioned issues and advantages, the article also outlines the prospects for the development of electronic litigation in Ukraine. One of the important directions is the improvement of legislation regulating electronic judicial processes, specifically the enhancement of norms related to electronic evidence. Furthermore, the modernization of the system's technical infrastructure is crucial, including increasing its capacity, ensuring access in all regions of the country, and raising awareness among citizens and judicial staff about the advantages and possibilities provided by electronic litigation. This will contribute to improving the quality of judicial processes and increasing public trust in the judicial system as a whole.

Key words: *electronic proceedings, "Electronic Court," access to justice, Civil Procedure Code of Ukraine, digitalization, transparency of justice.*

Васильєва-Шаламова Ж.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Буткевич А.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ОСІБ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ ЗАЯВНИКАМИ У СПРАВАХ ПРО ОБМЕЖЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ВІДВІДУВАННІ ГРАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА УЧАСТІ В АЗАРТНИХ ІГРАХ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті аналізується питання особливостей провадження у справах про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, розглядається законодавство та наукові підходи до цього питання. Досліджуються правові проблеми, пов'язані з обмеженням фізичних осіб у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх в Україні у судовому порядку, а також виокремлюються законодавчі прогалини та недосконалість правового регулювання цієї сфери з метою формулювання конкретних напрямків для майбутніх досліджень. Звернено увагу та проаналізовано динаміку зростання кількості осіб які мають обмеження через ігрову залежність відповідно до даних Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей, значно збільшилась кількість звернень від громадян щодо обмеження рідних від участь в азартних іграх.

У статті детально розглядається питання того, хто може бути заявником у справах про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх. Обґрунтовується, що законодавство України не визначає чітко коло осіб, які мають право подати таку заяву, що призводить до процесуальних ускладнень.

Зокрема, акцентується увага на тому, що відповідно до чинних норм Цивільного процесуального кодексу України, заяву про обмеження доступу до азартних ігор може подати лише член сім'ї першого ступеня споріднення або законний представник. Водночас, аргументується, що це формулювання потребує уточнення та розширення, щоб охопити більше осіб, які можуть бути постраждалими від ігрової залежності близьких осіб, навіть якщо вони не належать до членів сім'ї першого ступеня споріднення. Для вирішення цієї проблеми пропонується внести зміни до цивільного процесуального законодавства та розширити коло заявників у таких справах.

Загалом, у статті наголошується на необхідності удосконалення правового регулювання в сфері обмеження участі в азартних іграх для забезпечення ефективного захисту інтересів як самих гравців, так і їхніх родин. Внесення змін до законодавства сприятиме кращій реалізації права на захист і правосуддя для вразливих груп населення.

Ключові слова: окреме провадження, гральний бізнес, обмеження участі в азартних іграх, заявник, законний представник, члени сім'ї першого ступеня споріднення, органи опіки та піклування, цивільне судочинство.

Постановка проблеми. Згідно з рекомендацією Європейської Комісії від 2014 року, країни Європейського Союзу (ЄС) повинні забезпечити наявність механізмів, які дозволяють як самим гравцям, так і їхнім родичам або опікунам, звертатися із заявами про самообмеження доступу до азартних ігор.

Рекомендації також передбачають створення заходів, спрямованих на запобігання участі неповнолітніх у азартних іграх, а також зобов'язання операторів моніторити поведінку гравців, щоб вчасно виявити проблеми, пов'язані із залежністю.

Що стосується нашої країни, то протягом тривалого часу діяльність гральних закладів України була незаконною, а участь в азартних іграх забороненою. Водночас, з метою пошуку шляхів забезпечення протидії лудоманії й убезпечення громадян від надмірної захопленості азартними іграми в Україні було прийнято Закон «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» 14 липня 2020 року [1], яким було легалізовано гральний бізнес. Частиною 1 статті 4 даного закону визначено

мету та принципи державної політики у сфері організації та проведення азартних ігор. Зокрема, метою державної політики у сфері організації та проведення азартних ігор є створення умов *для зниження соціальних ризиків*, пов'язаних з їх організацією та проведенням, та забезпечення дотримання організаторами азартних ігор вимог законодавства, а п. 1 ч. 2 цієї статті встановлено принципи державної політики у сфері організації та проведення азартних ігор якими є: *захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я громадян*.

З одного боку цей закон зосереджений на встановленні певних гарантій для учасника азартних ігор сприяє його захисту, тобто задекоментована, а з іншого менше уваги приділено близьким особам, родині, особливо коли гравець не шукає допомоги і тим самим не визнає себе залежним від азартних ігор.

На сьогодні Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей (далі – КРАІЛ) продовжує свою діяльність щодо запобігання ігровій залежності серед населення України. Згідно з інформаційними даними в Україні кількість людей, які мають обмеження через ігрову залежність, зросла удвічі за перше півріччя 2024 року. За цей час туди несли 4585 людей – це на 18% більше, ніж загалом за попередні 2,5 роки. З початком інформаційної компанії кількість активних посилань на вебсторінку КРАІЛ, де розміщені інформаційні матеріали щодо ігрової залежності, станом на 1 листопада 2024 року, зросла з порівняно з початком її діяльності з 142 до 10146 осіб, що свідчить про серйозні проблеми залежності українців у участі азартних іграх. Після старту інформаційної компанії громадяни стали активніше звертатись до регулятора по допомогу, а також значно збільшилась кількість звернень від громадян щодо обмеження рідних від участь в азартних іграх (кількість осіб, внесених до Реєстру у 2024 році за рішенням КРАІЛ, зросла на 170% в порівнянні з 2023 роком). У 2024 року регулятором та організаторами азартних ігор внесено відомості до Реєстру осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів та/або участь в азартних іграх (далі – Реєстр), щодо 7 573 осіб. Зокрема, відомості щодо 7 136 осіб внесено до Реєстру за заявами, які надійшли до КРАІЛ, щодо 437 осіб – за заявами, що надійшли до організаторів азартних ігор [2].

Звернемо увагу, що таке негативне явище як зловживання азартними іграми набуло ще більших обертів у зв'язку з довготривалим військовим станом, у якому знаходиться наша країна. Укра-

їнці опинилися у складних психологічних, економічних та побутових умовах, хапаються за можливість швидкої наживи витрачають гроші і деякі навіть останні на відвідування гральних закладів, беруть займи, оформлюють кредити, однак це не призводить до бажаного результату, чим ставлять себе та свою сім'ю та близьких у ще більш скрутне матеріальне становище.

Тому в умовах сьогодення актуальним постає питання щодо обмеження фізичних осіб у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх у судовому порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питанням пов'язаним з обмеженням цивільної дієздатності фізичної особи було присвячено чимала кількість наукових праць в яких досліджувались різні аспекти цього правового явища. Зокрема: С. С. Бичкова, Н. Л. Бондаренко-Зелінська, В. В. Каморов, О. Г. Світлічна, С. Я. Фурса, І. В. Удальцова та інші.

Однак, наукова спільнота доволі мало уваги приділяє питанням обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх судом. Зокрема, окремі аспекти особливостей провадження у таких справах були предметом дослідження А. С. Іванової та Н. О. Кіревої, І. Мирошніченко, Т. А. Стоянової. Разом з тим, науковці чітко не виділили конкретних проблем, які виникають ще на стадії подання заяви про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, а саме, щодо кола заявників.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проблем цивільного процесуального законодавства щодо визначення осіб, які можуть бути заявниками у справах обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, а також пропозиції щодо вирішення цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Визначення осіб, які можуть подати заяву на обмеження доступу фізичних осіб до гральних закладів або участі в азартних іграх, є важливою частиною законодавства багатьох європейських країн. У ЄС, основна мета таких законів – це захист вразливих груп населення від залежності та фінансових втрат, а також захист від кримінальної діяльності.

В Україні порядку розгляду справ про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх присвячена Глава 2-1 Розділу IV Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК України) [3]. Як зазначає Т. А. Стоянова, «можливість обмежити фізичну

особу у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх – є одним із заходів дотримання принципу відповідальності гри, як базового принципу введення державного регулювання грального бізнесу» [4, с. 548].

Проте, наразі, положеннями Глави 2-1 Розділу IV ЦПК України питання щодо того, хто може бути заявником у вказаній категорії справ, визначається неоднозначно. Зокрема, відповідно до статті 300² ЦПК України заяву про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх може бути подано членами сім'ї першого ступеня споріднення або законними представниками такої особи [3].

Поняття «член сім'ї першого ступеня споріднення» не міститься в чинному ЦПК. Проте, п. 14.1.263 ст. 14 ПК України зазначає, що членами сім'ї фізичної особи першого ступеня споріднення вважаються її батьки, її чоловік або дружина, діти такої фізичної особи, у тому числі усиновлені. Законним представником такої особи є батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом [5, с. 597].

Перелік осіб, що вважаються членами сім'ї першого ступеня споріднення, міститься в статті 1261 Цивільного кодексу України, де вказано, що до таких осіб відносяться діти, інший член подружжя (чоловік або дружина) та батьки [6].

Водночас, використання критерію спорідненості для подання заяви про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх не видається логічним, адже воно спричиняє процесуальні перепони для реалізації стандарту доступу до правосуддя для осіб, які не є членами сім'ї першого ступеня споріднення, але прямо залежать від особи, яка зловживає азартними іграми. У цьому контексті Н. О. Кіреєва та А.С. Іванова доцільно вказують на те, що перелік осіб, які можуть бути заявниками у цій категорії справ варто розширити шляхом зміни формулювання «член сім'ї першого ступеня споріднення» на «член сім'ї» [7, с. 70].

Необхідність такої зміни підтверджується і тим, що формулюючи підстави для обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, законодавець використовує словосполучення «що ставить особу або її сім'ю у скрутне матеріальне становище», «скрутне матеріальне становище особи чи членів її сім'ї» [4]. Тобто, з одного боку, законодавець застосовує термін «члени сім'ї», але, з іншого боку, не всі члени сім'ї наділені правом на звернення до суду, адже не всі вони є членами сім'ї

першого ступеня споріднення. Саме тому, доцільним є внесення змін до статті 300-2 ЦПК України шляхом розширення кола заявників за рахунок усіх членів сім'ї, а не лише членів сім'ї першого ступеня споріднення.

Слід звернути увагу на існування правової невизначеності щодо того, законний представник якої особи може звернутися до суду: особи, яку потрібно обмежити у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, чи особи, яка є членом сім'ї першого ступеня споріднення. Невизначеність виникає через те, що в цій статті вказується, що «заяву...може бути подано членами сім'ї першого ступеня споріднення або законними представниками такої особи». Тобто, словосполучення «члени сім'ї» вживається у множині, а «такої особи» в однині, що дає підстави вважати, що формулювання «такої особи» стосується фізичної особи щодо якої подається заява, а не членів сім'ї першого ступеня.

Якщо саме так тлумачити це положення, то виникають питання щодо логічності його формулювання з огляду на те, що стаття 59 ЦПК України передбачає, що у судовому процесі через законного представника можуть брати участь малолітні, неповнолітні особи, недієздатні особи, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена. Разом з тим, перераховані особи не можуть бути «гравцями», відвідувати гральні заклади та брати участь в азартній грі відповідно до вимог Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» [1]. Виходячи з цього, ситуація, коли до суду звертається законний представник «гравця», видається неможливою.

На це звертає увагу Руденко О. А у своєму дослідженні вказуючи на те, що відсутні правові підстави для встановлення обмежень, передбачених главою 2-1 розділу IV ЦПК України, для таких осіб, а тому їхніх законних представників не може бути віднесено до заявників у досліджуваній категорії справ [8, с. 55].

Водночас, ми не можемо повністю погодитись з таким висновком, можливим є інше тлумачення положення щодо законних представників. Мова йде про ситуацію, коли член сім'ї першого ступеня споріднення, який має право на звернення до суду з заявою про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, є малолітнім, неповнолітнім, недієздатним або обмежено дієздатним. Саме такий варіант видається більш логічним. Прикладом цього є ситуація, коли колишня дружина хоче обмежити у від-

відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх колишнього чоловіка – батька своєї дитини, який має заборгованість за аліментами більше трьох місяців. Проте, виходячи з положень законодавства, вона не має права на звернення до суду з відповідною заявою, але її малолітня дитина – як особа, яка відноситься до членів сім'ї першого ступеня споріднення таким правом наділена. При цьому, дитина самостійно не звертається до суду, тому звернутися до суду може лише законний представник такої дитини – її мати. Саме тому, ми дотримуємося думки, що законодавцю слід конкретизувати те, чий законний представник може звернутися до суду, шляхом зміни формулювання «законними представниками такої особи» на «їх законними представниками». В такому випадку, буде зрозуміло, що використання займенника «їх» стосується «членів сім'ї».

Для того, щоб поставити себе та власну сім'ю у скрутне матеріальне становище, зовсім не обов'язково зловживати спиртними напоями чи наркотичними засобами. Якщо особа часто грає а азартні ігри, то вона має ще більше шансів поставити себе та власну сім'ю у скрутне матеріальне становище, ніж особа яка зловживає алкоголем. Особа яка грає в азартні ігри, часто не може самостійно зупинитися і при цьому витрачає чималі кошти. Унаслідок такої поведінки може страждати не лише сама особа, а ще й члени її сім'ї. Часто гравці використовують як ставки нерухоме майно: будинки, у яких вони проживають, автомобілі, меблі, побутову техніку. Після програшу вони та їх сім'ї втрачають житло та поповнюють списки осіб без постійного місця проживання [9, с. 7].

Обмеження участі особи в азартних іграх шляхом внесення до Реєстру осіб, яким обмежено доступ до гральних закладів та/або участь в азартних іграх, здійснюється:

1) самостійно за заявою особи шляхом особистого подання організатору азартних ігор або Уповноваженому органу письмової заяви (заяви про самообмеження) з одночасним пред'явленням документа, що посвідчує особу.

Фізична особа може самостійно обмежити себе у відвідуваннях гральних закладів та в участі в азартних іграх на строк від шести місяців до трьох років шляхом особистого подання організатору азартних ігор або Уповноваженому органу письмової заяви (заяви про самообмеження) з одночасним пред'явленням документа, що посвідчує особу.

Однак, звернемо увагу на те, що переважна більшість гравців не визнає своєї залежності від

ігроманії, відмовляючись звертатись за допомогою до відповідних органів, в такому випадку, члени їхніх сімей можуть виявляти ініціативу зокрема:

2) Уповноваженим органом за обґрунтованою заявою членів сім'ї першого ступеня споріднення або законних представників (заяви про обмеження) на строк до шести місяців;

І остання підстава для обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі азартних іграх є:

3) рішення суду.

Проте проаналізуємо які підстави є для обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі азартних іграх у судовому порядку.

Перше, перевищення витрат на гру над особистими доходами особи, що ставить себе, або сім'ю у скрутне матеріальне становище; друге, несплата аліментів продовж більш трьох місяців; третє, наявність у особи боргових зобов'язань більш ніж на 100 прожиткових мінімумів доходу громадян; четверте, отримання особою або членами її сім'ї житлової субсидії чи пільги на сплату ЖКП; п'яте, скрутне матеріальне становище особи чи членів її сім'ї, а також осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати.

У разі якщо гравець шляхом участі в азартних іграх **завдає шкоду самому собі** та/або своїй сім'ї через приведення до тяжкого матеріального стану, такий гравець може бути обмежений у відвідуваннях гральних закладів та участі в азартних іграх на строк від шести місяців до трьох років за рішенням суду.

Отже аналіз положень першого та п'ятого пункту ч.1 ст. 300³ ЦПК України, майже дублюється та вказує на те, що законодавець акцентує увагу на тому, що особа в першу чергу ставить себе або сім'ю у скрутне матеріальне становище.

Однак виникає питання, хто /або (яка особа) буде звертатись до суду із заявою про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, якщо у особи немає членів сім'ї першого ступеня споріднення відповідно до вимог закону, або взагалі немає близьких родичів?

На наш погляд, з метою захисту інтересів особи яка відмовляється добровільно не відвідувати гральні заклади та брати участь в азартних іграх у виключних випадках коли у особи немає близьких родичів, необхідно залучати відповідні органи місцевого самоврядування, а саме органи опіки та піклування.

Висновки. Стаття 300-2 ЦПК України, якою визначається перелік осіб, які можуть бути заяв-

никами у справах про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, є нечіткою і потребує змін. Зокрема, доцільним є розширення переліку осіб, які можуть бути заявниками у цій категорії справ, шляхом зміни формулювання «член сім'ї першого ступеня споріднення» на «член сім'ї», а також зміна формулювання «законними представниками такої особи» на «їх законними представниками» з метою конкретизації.

Крім того, до осіб які можуть бути заявниками у справах про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх з метою захисту інтересів особи яка відмовляється добровільно саму себе обмежувати у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх у **виключних випадках** залучати органи, яким законом надано права звертатись до суду в інтересах інших осіб, а саме органи опіки та піклування.

Список літератури:

1. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор : Закон України від 14 липня 2020 року № 768-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#n1034> (дата звернення: 21.02.2024).
2. Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей <https://www.gc.gov.ua/ua/Infografiky/35470.html> (дата звернення: 21.12.2024).
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 21.12.2024).
4. Стоянова Т.А. Особливості доказування в справах про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх онлайн. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2-х т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 травня 2021 р. Одеса : Гельветика, 2021. Т. 2. С. 548–549.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за загальною редакцією Василюк Н. В., Гулька Б. І., Кота О. О. – Київ : ВД «Дакор», 2021. – 1028 с.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.12.2024).
7. Кіреєва Н.О., Іванова А.С. Процесуальні особливості розгляду судом справ про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх як категорія справ окремого провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 69–72.
8. Руденко О.А. Розгляд судом справ про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх. *Галицькі студії Юридичні науки* 1, 2023 С. 57-52.
9. Васильєва-Шаламова Ж. В. Підстави обмеження цивільної дієздатності особи та доказування їх наявності в цивільному судочинстві. // *Jurnalul juridic national: teorie și practică / NATIONAL LAW JOURNAL: THEORY AND PRACTICE* – 2015. – № 1. – С. 75–78.

Vasylieva-Shalamova Zh.V. Butkevych A.V. THE PROBLEM OF DETERMINING PERSONS WHO MAY BE APPLICANTS IN CASES OF RESTRICTING A NATURAL PERSON FROM VISITING GAMBLING ESTABLISHMENTS AND PARTICIPATING IN GAMBLING IN CIVIL PROCEEDINGS

The article deals with the issue of the specifics of cases of restricting a natural person from visiting gambling establishments and participating in gambling. Legislation and scientific approaches are considered to the subject. The article examines legal issues related to the restriction of individuals' access to gambling establishments and participation in gambling in Ukraine through court proceedings. It also identifies legislative gaps and the shortcomings of legal regulation in this area, aiming to formulate specific directions for future research.

The article provides a detailed analysis of who can be a petitioner in cases regarding the restriction of an individual's access to gambling establishments and participation in gambling. It argues that Ukrainian legislation does not clearly define the circle of individuals who have the right to file such a petition, leading to procedural complications.

In particular, the focus is on the fact that according to the current provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine, a petition to restrict access to gambling can only be submitted by a family member of the first degree of kinship or a legal representative. At the same time, it is argued that this formulation requires clarification and expansion to include a wider range of individuals who may be affected by the gambling addiction of close relatives, even if they are not first-degree family members. To address this issue, it is proposed to amend the civil procedural legislation and broaden the list of petitioners in such cases.

Overall, the article emphasizes the need to improve legal regulation in the area of restricting participation in gambling to ensure effective protection of the interests of both gamblers and their families. Legislative amendments will contribute to better realization of the right to protection and justice for vulnerable groups of the population.

Key words: separate proceeding, gambling, restriction on taking part in gambling, applicant, legal representative, family members of the first degree of kinship, guardianship and trusteeship bodies.

Луценко Д.С.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

МАЙНОВЕ ОЧІКУВАННЯ У КОНТЕКСТІ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У сучасному світі інтелектуальна власність набуває все більшого значення як один із ключових активів, що забезпечують розвиток економіки, науки та культури. Поняття «майнове очікування» у цій сфері відображає складний механізм прав та інтересів, які пов'язані з майбутнім отриманням доходів або інших вигод від використання об'єктів інтелектуальної власності.

Стаття аналізує юридичну природу майнового очікування, досліджуючи його визначення у національному та міжнародному праві. У цьому контексті розглядаються різні підходи до розуміння майнового очікування, включаючи його трактування як права, обов'язку чи законного інтересу. Розглядаються також питання правового захисту майнових очікувань у випадку порушення прав інтелектуальної власності, зокрема способи захисту та відшкодування збитків.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування; формалізації, аналізу та синтезу; логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

У статті розглядається практичні аспекти реалізації майнових очікувань у договірних відносинах. Договірне право відіграє важливу роль у регулюванні відносин між правовласниками та користувачами об'єктів інтелектуальної власності. Стаття розглядає різні види договорів, які можуть бути використані для оформлення майнових очікувань, зокрема ліцензійні договори, договори про передачу прав, договори франчайзингу тощо.

Комерціалізація інтелектуальної власності є важливим аспектом майнових очікувань. Міжнародний досвід та практика правозастосування можуть бути корисними для вдосконалення національного законодавства у сфері інтелектуальної власності. У статті розглядаються приклади правового регулювання майнових очікувань у різних країнах, зокрема в США, Європейському Союзі. Аналізуються також міжнародні договори та угоди, які стосуються інтелектуальної власності.

Ключові слова: майнове очікування, інтелектуальна власність, права на використання, комерціалізація, правове регулювання, договірні відносини, міжнародний досвід.

Постановка проблеми. Тема майнових очікувань у контексті права інтелектуальної власності є актуальною і важливою для сучасного суспільства, особливо в умовах глобалізації та швидкого розвитку технологій. Право інтелектуальної власності охоплює авторські права, патенти, торгові марки, знаки сервісу, секрети виробництва та бізнес-процеси, а також інші форми інтелектуальної власності. Майнові очікування в цьому контексті стосуються правових механізмів захисту інтелектуальної власності, що дозволяють власникам отримувати винагороду за використання їхніх творів або винаходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання не знайшло масштабного відображення у роботах науковців та дослідників. Крім того, не існує спеціального комплексного дослідження по даній проблемі. Окремі аспекти проблеми майнових очікувань в англосаксонській

системі права розглядаються в зарубіжних публікаціях та англійських енциклопедичних виданнях, зокрема в роботах Зозуляк, О. [11], Майда-ник, Л. [12], Міллер С. (Miller, S.) [13] та інших вітчизняних та іноземних науковців.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правової природи майнового очікування, його місце в системі прав інтелектуальної власності, а також особливості правового регулювання та захисту цього феномену.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, де інформація та ідеї стають основними ресурсами, захист інтелектуальної власності допомагає правовласникам забезпечити конкурентні переваги через захист своїх інновацій. Право інтелектуальної власності сприяє економічному розвитку, стимулюючи інновації та дослідження, оскільки воно створює умову, при якій винахідники можуть отримати віддачу за свої відкриття.

З розвитком цифрової економіки зростає потреба в захисті інтелектуальної власності в інтернет-румі, зокрема в боротьбі з піратством та незаконним розповсюдженням контенту. Глобалізація робить питання міжнародного захисту інтелектуальної власності особливо актуальними, оскільки компанії з різних країн все більше взаємодіють між собою. Право інтелектуальної власності також має соціальну сторону, захищаючи інтереси творців та винахідників, які іноді стикаються з несправедливим використанням своїх праць.

Таким чином, майнові очікування у контексті права інтелектуальної власності залишаються ключовим елементом для підтримки інноваційного розвитку, захисту прав власників інтелектуальної власності та забезпечення справедливості на ринку.

Термін «інтелектуальна власність» вперше використано у Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, прийнятій у Стокгольмі 14 липня 1967 року. Раніше, у Бернській конвенції про охорону літературних і художніх творів, яка була прийнята 9 вересня 1886 року, також використовувалося поняття «результати інтелектуальної діяльності» у сферах промисловості, науки, літератури та мистецтва [4, с. 119–120].

Право інтелектуальної власності належить до однієї групи, тоді як право власності на річ (продукт), втілений у творі, винаході чи корисній моделі – до іншої. Отже, суб'єкт права інтелектуальної власності є однією категорією, а власник речі – іншою категорією суб'єктів права [2]. Наприклад, художник, який має право інтелектуальної власності на свій твір мистецтва, залишається власником цих прав навіть тоді, коли право власності на фізичний об'єкт (твір мистецтва) передається іншій особі. Таким чином, покупець купує лише майнові права на твір, а немайнові права інтелектуальної власності на зображений ній твір залишаються у автора [5, с. 27–28].

Варто зазначити, що право інтелектуальної власності виникає лише після реєстрації результатів творчої діяльності у відповідному державному органі. Така реєстрація є обов'язковою для всіх об'єктів промислової власності та засобів індивідуалізації учасників цивільних відносин, тоді як для об'єктів авторського права (які підтверджують пріоритетність результатів літературної та художньої творчості) реєстрація є бажаною. Крім того, права інтелектуальної власності мають фіксований термін дії. Після закінчення цього терміну об'єкт права інтелектуальної власності стає загальним надбанням [3, с. 227].

Узагальнюючи думки науковців щодо визначення інтелектуальної власності, можна припустити, що сутність цього терміну розкривається лише комплексним підходом. Інтелектуальна діяльність в узагальненій формі представлена як інформація, зафіксована на матеріальних носіях, що містить нові знання, які є результатом творчої праці. З цього можна зробити висновок, що загальне поняття інтелектуальної власності стосується нових знань, переданих у формі інформації. В галузі науково-технічної творчості це об'єктивні знання про природу та матеріальні цінності людини в різних сферах, тоді як у художньо-мистецькій творчості це суб'єктивне сприйняття та зображення внутрішнього світу людини та навколишнього середовища.

Для кращого розуміння сутності інтелектуальної власності та підкреслення поглядів на неї як на сукупність визначених об'єктів (як результатів творчої, винахідницької, інтелектуальної діяльності), важливо звернути увагу на встановлений перелік її об'єктів, що складають основу її структури. Права інтелектуальної власності є особливою категорією власності, яка вимагає спеціального регулювання через її нематеріальний характер. Сучасний ринок інтелектуальної власності можна розглядати як систему економічних відносин, пов'язаних із купівлею та продажем об'єктів інтелектуальної власності, що мають низку характерних рис.

Відповідно до ст. 418 Цивільного кодексу України: «Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності» (Цивільний кодекс України, 2024). Право інтелектуальної власності можна розглядати у двох аспектах: об'єктивному (як підгалузь цивільного права) та суб'єктивному (як можливість певної особи). З точки зору соціально-економічних відносин, особливий інтерес викликають питання визначення прав інтелектуальної власності, зміни трактувань та можливостей з плином часу, зв'язок прав інтелектуальної власності зі змінами в економіці та інноваційній системі під впливом технологічних нововведень, а також соціально-політичні аспекти та етичні питання, які вони порушують.

Характерними рисами об'єктивного права інтелектуальної власності є: система правових норм, регулювання однорідних суспільних відносин, що виникають внаслідок створення, використання, охорони та захисту результатів інтелектуальної, творчої діяльності [1, с. 17].

Держава повинна забезпечити ефективний судовий захист права очікування інвестора від посягань третіх осіб, зокрема шляхом визнання цього права, якщо такий спосіб захисту відповідає потребам набувача забезпечити мирне володіння своїм майном та в майбутньому отримати створену річ.

Для захисту мирного володіння майном інвесторів-правоочікувачів держава має створити умови прозорості та публічності виникнення і обігу прав очікування. Це може включати добровільну реєстрацію виникнення, переходу та припинення права очікування в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Право очікування повинно створювати ефект, аналогічний заставі. Майно, «обтяжене» правом очікування, не повинно вибувати з конкурсної маси. Однак правоочікувач (ідеально лише той, чий права зареєстровані в Державному реєстрі речових прав), повинен мати переважне задоволення своїх вимог від продажу майна неспроможного забудовника.

Обидва аспекти захисту майнового очікування передбачають активну роль держави, яка регулює будівельну діяльність, встановлює правила інвестування в будівництво та забезпечує реєстрацію права власності. Без участі держави правоочікувач не може ефективно набути право власності на майно, що будується. В контексті застосування Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (ЕКПЛ), право очікування має захищатися як майно («existing possession»), оскільки судова практика вже визнала його майном у національному контексті та надає йому захист [6].

Ці аспекти підкреслюють важливість майнового очікування як юридичного інституту, що вимагає комплексного підходу до захисту прав інвесторів. Цей підхід включає забезпечення прозорості, публічності, ефективного судового захисту та активної участі держави у регулюванні відносин, пов'язаних з майновим очікуванням.

Узагальнено можна назвати наступні умови для виникнення та захисту правомірних очікувань щодо майна:

а) наявність майнового права, яке виникло у передбачений або не заборонений законом спосіб;

б) відсутність раціональних сумнівів щодо можливості реалізації такого права у майбутньому, а також пов'язаність очікування з наслідками, на виникнення яких особа законно може сподіватися;

в) наступне порушення прав особи, яке може включати позбавлення нею раніше набутого

права або створення перешкод у його реалізації (за умови, що це не є наслідком власної поведінки особи);

г) наявність підстав у праві для захисту такого права та/або усталена судова практика.

Як видно з викладеного, обов'язковим аспектом захисту правомірного очікування є наявність законодавчої норми, яка визнає майнове право особи, а також ефективних механізмів захисту цього правомірного очікування. Неприйняття або втрата чинності відповідної законодавчої норми може призвести до відсутності правомірного очікування або механізму його захисту [7, с. 71].

Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності. Суд може вжити різних заходів для забезпечення захисту цих прав, таких як зупинка пропуску товарів через митний кордон, вилучення товарів з цивільного обороту, накладення компенсацій, публікація інформації про порушення в ЗМІ та інші заходи.

Згідно зі статтею 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності, привласнення авторства або умисне порушення прав на об'єкт є адміністративно караними діями.

Відповідно до статті 176 Кримінального кодексу України, особи, винні в незаконному відтворенні, розповсюдженні творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм, баз даних, а також в незаконному тиражуванні та розповсюдженні цих об'єктів, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, особливо якщо це завдає матеріальну шкоду у великому розмірі. Стаття 177 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію у випадку завдання матеріальної шкоди у великому розмірі [8].

Реалізація майнових очікувань у договірних відносинах включає кілька ключових аспектів, які важливі для розуміння та впровадження в юридичному контексті: добросовісність – це основний принцип, який регулює поведінку учасників договірних відносин. Добросовісність вимагає від учасників дотримання чесності, відкритості та поваги до інтересів іншої сторони. Вона служить фундаментом для формування довіри між сторонами та очікувань щодо майбутньої поведінки.

Естопель є механізмом, який обмежує можливість сторони змінювати свою позицію всупереч

її попередній поведінці, якщо ця поведінка створила в іншій стороні обґрунтовані очікування. Принцип пропорційності: при застосуванні цього принципу, особливо при вирішенні спорів у сфері кредитних правовідносин, важливо враховувати масштаби збитків та вигод, а також ступінь вину вчинення сторін. У випадку недійсності договору або порушення майнових прав, існує необхідність використання відповідних механізмів захисту, таких як визнання договору за вимогою про визнання правочину недійсним. Поведінка учасників договірних відносин, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, може призвести до втрати можливостей захисту своїх прав. Тому важливо враховувати принципи добросовісності та естопелью при формуванні своєї правової позиції та поведінки [11, с. 134–136].

В контексті оформлення майнових очікувань, зокрема в сфері інтелектуальної власності, ключовими видами договорів є:

1. Ліцензійні договори: вони встановлюють рамки використання об'єктів інтелектуальної власності, забезпечуючи законність та контроль над їх використанням. Ліцензійні договори можуть бути одинарними, виключними або невиключними, залежно від того, чи надається виключне право на використання об'єкта інтелектуальної власності.

2. Договори про передачу прав: ці договори спрямовані на безповоротне відчуження виключних майнових прав на твір, винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку чи інший об'єкт інтелектуальної власності. Вони дозволяють одну сторону (особу, що має виключні майнові права) передати другій стороні частково або у повному складі ці права відповідно до закону та на визначених договором умовах.

3. Договори франчайзингу: вони є специфічним видом договору, за яким одна сторона (правовласник) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних їй прав з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг. Договори франчайзингу дозволяють зберегти та розвивати брендову ідентичність, забезпечуючи консистентність у використанні товарів та/або наданні послуг [14].

Кожен з цих договорів має свої особливості та призначений для конкретних цілей, але всі вони важливі для регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності, включаючи майнові очікування. Вибір конкретного виду договору залежить від специфіки об'єкта інтелектуальної власності,

цілей сторони, що передається права, та умов використання.

Комерціалізація інтелектуальної власності є ключовим аспектом майнових очікувань, оскільки вона сприяє перетворенню інтелектуальної власності у джерело доходу та економічного зростання. В Україні, нормативне регулювання комерціалізації інтелектуальної власності розглядається як складний економіко-правовий інститут.

У сфері права інтелектуальної власності, загальноприйнятим є підхід непропріетарної теорії, яка не допускає використання класичних підходів теорії власності через нематеріальний характер інтелектуальної власності. У законодавстві вживаються такі терміни як «власник інтелектуальної власності», «купівля» та «продаж», однак вони не застосовуються в законодавчих актах, що регулюють відносини у цій сфері.

Комерціалізацію прав на результати інтелектуальної діяльності можна розглядати як системне, юридичне та економічне явище. Як системне явище, вона представляє собою комплекс суспільних відносин, які дозволяють сприймати ці права як товар та отримувати прибуток від їх введення в оборот.

У юридичному плані комерціалізація інтелектуальної власності – це процес введення об'єктів права інтелектуальної власності у господарську діяльність суб'єкта підприємницької діяльності з метою отримання прибутку через їх використання у виробництві, внесення до статутного капіталу або укладання договорів щодо розпорядження такою власністю [12, с. 40–41].

Правове регулювання майнових очікувань у різних країнах залежить від загальних принципів правового регулювання, які включають використання різних методів для впорядкування суспільних відносин.

У контексті законодавства про інтелектуальну власність у США поняття «власність» відіграє центральну роль у визначенні та захисті прав творців і винахідників. Права інтелектуальної власності, включаючи патенти, авторські права, торговельні марки та комерційні таємниці, вважаються формами власності відповідно до законодавства США. Ці права надають творцям або винахідникам виключний контроль над своїми творіннями, дозволяючи їм отримувати фінансову вигоду від своїх інновацій чи художніх творів. Ця ексклюзивність сприяє сприятливому середовищу для інновацій і творчості, заохочуючи людей інвестувати час, ресурси та зусилля в розробку нових продуктів, технологій і художнього вираження. Обме-

жений характер прав інтелектуальної власності також призводить до остаточного переходу творів у суспільне надбання. Цей аспект закону про інтелектуальну власність має вирішальне значення для сприяння подальшій творчості та інноваціям, дозволяючи наступним творцям створювати існуючі роботи, не порушуючи права, термін дії яких закінчився. Суспільне надбання сприяє суспільному прогресу, підвищуючи доступність і доступність різних творів у таких сферах, як образотворче мистецтво, література та технології [13].

У контексті законодавства про інтелектуальну власність у межах Європейського Союзу (ЄС) поняття «власність» стосується прав, наданих творцям і винахідникам на їхні твори та винаходи. Ці права дозволяють їм контролювати використання своїх робіт або винаходів, запобігаючи несанкціонованому використанню та експлуатації. ЄС створив комплексні рамки для захисту прав інтелектуальної власності (ПІВ) у своїх державах-членах, прагнучи до однакового захисту та дотримання цих прав у всьому ЄС.

Законодавство ЄС про інтелектуальну власність керується статтею 118 ДФЄС, яка передбачає встановлення заходів для створення законодавства ЄС про інтелектуальну власність для забезпечення однакового захисту прав інтелектуальної власності в ЄС. Це включає гармонізацію окремих аспектів прав інтелектуальної власності шляхом створення специфічних для ЄС систем, таких як торгова марка та дизайн ЄС, а також запровадження унітарної патентної системи. Підхід ЄС відображає його прагнення сприяти інноваціям та економічному зростанню шляхом забезпечення стабільного та передбачуваного середовища для творців та інноваторів.

Одним із ключових принципів законодавства ЄС про інтелектуальну власність є вичерпання прав, що дозволяє продукту, на який поширюється ПІВ, вільно поширюватися в ЄС після того, як він був випущений на ринок власником прав або за його згодою. Цей принцип гарантує, що власник права інтелектуальної власності, захищеного законодавством однієї держави-члена, не може перешкоджати імпорту продукції, яка була введена в обіг в іншій державі-члені. Це полегшує вільний рух товарів у межах єдиного ринку та вирішує питання, що виникають у зв'язку з торгівлею через національні кордони.

ЄС також відіграє вирішальну роль у боротьбі з контрафакцією та піратством, які суттєво впливають на правовласників, уряди та економіку.

Директиви та нормативні акти, такі як Директива 2004/48/ЄС про захист прав інтелектуальної власності та Регламент (ЄС) № 608/2013 щодо митного захисту прав інтелектуальної власності, спрямовані на наближення національних законодавчих систем для забезпечення високого, еквівалентного та однорідний рівень захисту інтелектуальної власності на єдиному ринку.

Більше того, ЄС досяг успіхів у гармонізації прав інтелектуальної власності через різні резолюції та законодавчі дії, включаючи прийняття договору ВОІВ про винятки з авторського права для осіб із вадами зору (Марракеська угода) та зусилля щодо оновлення правил ЄС щодо авторського права для адаптації до єдиного цифрового ринку. Ці ініціативи підкреслюють прагнення ЄС збалансувати права творців і інноваторів з потребами споживачів і економіки в цілому (Букс У. (Вух У.), Мацієвський М. (Maciejewski M.), 2023).

Висновки. На основі проведеного наукового аналізу можна дійти наступних висновків:

Для забезпечення ефективного судового захисту права очікування інвестора, держава має визнати це право та створити умови для його захисту. Це включає створення умов для мирного володіння майном та можливості отримання створеної речі в майбутньому. Держава повинна забезпечити прозорість та публічність виникнення та обігу прав очікування. Це може включати добровільну реєстрацію виникнення, переходу та припинення права очікування в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Правоочікувач, чий права зареєстровані в Державному реєстрі речових прав, повинен мати переважне задоволення своїх вимог від продажу майна неспроможного забудовника. Це забезпечує додатковий захист інтересів інвесторів. В контексті застосування Європейської конвенції про захист прав людини, право очікування має захищатися як майно ("existing possession"). Судова практика вже визнала його майном у національному контексті та надає йому відповідний захист.

Для виникнення та захисту правомірних очікувань необхідні такі умови: наявність майнового права, відсутність раціональних сумнівів щодо його реалізації у майбутньому, порушення прав особи, наявність підстав у праві для захисту такого права та/або усталена судова практика. Створення таких передумов можливе через запровадження відповідних законодавчих норм, які визначають майнове право особи, та ефективних механізмів його захисту.

Список літератури:

1. Моїсеєнко Т. Є., Корогодова О. О., Черненко Н. О., Глущенко Я. І. Теоретичні аспекти та економічна сутність поняття права інтелектуальної власності. Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут». 2021. № 19. С. 14–19.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 01.01.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 16.12.2024).
3. Комарницька І., Буцяк М. Загальні положення права інтелектуальної власності в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 1. С. 224–228.
4. Косяченко К. Зміст та особливості правового регулювання і реалізації права інтелектуальної власності в контексті цивільно-правових відносин. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 118–121.
5. Гришко І., Уткіна М. Проблеми захисту прав інтелектуальної власності в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. № 4. С. 26–30.
6. Кисіль В. Право очікування: транскрипції змісту. Юридична газета онлайн. 2019. № 7(661). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/pravo-ochikuvannya-transkripciyi-zmistu.html> (дата звернення: 16.12.2024).
7. Бесага І. Методологічне значення категорії «правомірного очікування» Вернера Майхофера для судової практики Верховного Суду. Філософія права і загальна теорія права. 2022. № 1. С. 67–79.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 01.01.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.12.2024).
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 80731-X : станом на 01.01.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 16.12.2024).
10. Вух У., Maciejewski M. Intellectual, industrial and commercial property. European Parliament. 2023. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/36/intellectual-industrial-and-commercial-property> (date of access: 16.12.2024).
11. Зозуляк О. Способи захисту прав сторін договірних правовідносин : теоретичні та практичні аспекти. Збірник наукових статей. 2022. № 20(1). С. 132–142.
12. Майданик Л. Поняття та механізм комерціалізації інтелектуальної власності в праві України. Юридична Україна. 2014. № 7. С. 39-45.
13. Miller S. Contracts and IP ownership. Thomson Reuters. 2022. URL: <https://legal.thomsonreuters.com/en/insights/articles/contracts-and-intellectual-property-ownership> (date of access: 16.12.2024).
14. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.01.2024 р. № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 26.12.2024).

Lutsenko D.S. PROPERTY EXPECTATION IN THE CONTEXT OF INTELLECTUAL PROPERTY LAW

In the modern world, intellectual property is becoming increasingly important as one of the key assets driving the development of the economy, science, and culture. The concept of "property expectation" in this field reflects a complex mechanism of rights and interests related to future income or other benefits derived from the use of intellectual property objects.

The article analyzes the legal nature of property expectation, examining its definition in national and international law. In this context, various approaches to understanding property expectation are explored, including its interpretation as a right, obligation, or legitimate interest. The article also addresses issues of legal protection of property expectations in cases of intellectual property rights violations, including methods of protection and compensation for damages.

The study employs the following scientific methods: theoretical generalization and grouping; formalization, analysis, and synthesis; logical summarization of results (formulating conclusions).

The article examines practical aspects of realizing property expectations within contractual relations. Contract law plays a significant role in regulating relationships between intellectual property rights holders and users. The article explores various types of agreements that can be used to formalize property expectations, including license agreements, agreements on the transfer of rights, franchising agreements, and others.

The commercialization of intellectual property is a vital aspect of property expectations. International experience and legal practice can be valuable for improving national legislation in the field of intellectual property. The article reviews examples of legal regulation of property expectations in different countries, particularly in the USA and the European Union. It also analyzes international treaties and agreements related to intellectual property.

Key words: *property expectation, intellectual property, rights to use, commercialization, legal regulation, contractual relations, international experience.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.5

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.6/05>

Кулага Е.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Ільницька Н.Ф.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНЦЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються актуальні проблеми, пов'язані з розвитком концесійної діяльності в Україні. Проаналізовано правові, економічні та соціальні аспекти реалізації концесійних проєктів після прийняття нового Закону України «Про концесію». Особливу увагу приділено бар'єрам, що обмежують залучення приватних інвесторів, та запропоновано шляхи вирішення цих проблем.

Здійснено аналіз наукових досліджень щодо галузевої приналежності концесійних договорів. Обґрунтовано авторську позицію щодо господарсько-правового регулювання концесійних відносин, зазначено, що за своєю правовою природою концесійний договір, зважаючи на мету, суб'єктний склад та особливості правового регулювання належить до господарсько-правових договорів, оскільки він має суспільне значення, підпорядковується державному регулюванню та спрямований на здійснення господарської діяльності.

Прокоментовано стан реалізації концесійних договорів в Україні та відображення загальних тенденцій у сфері державно-приватного партнерства у зв'язку з ухваленням Закону України «Про концесію» 2019 року, який уніфікував процедури укладення концесійних договорів, спростив доступ інвесторів до участі в проєктах, гармонізував норми національного законодавства з міжнародними стандартами та увібрав у себе кращі світові практики. Закон є прогресивним та має значний потенціал, проте потребує доопрацювання у таких аспектах, як уточнення термінології, запровадження додаткових гарантій для інвесторів.

Визначено недоліки закріпленого у Законі України «Про концесію» договірного механізму фінансування концесійної діяльності через відсутність чітких критеріїв надання державної підтримки концесійних проєктів. Запропоновано внесення відповідних доповнень до ч. 2 ст. 34 Закону України «Про концесію» щодо визначення доцільності здійснення концесієдавцем таких платежів з урахуванням соціальної значущості та рівня рентабельності об'єкта концесії.

Обґрунтовано висновок про те, що концесійна діяльність є одним із ключових механізмів залучення приватного капіталу у розвиток публічної інфраструктури. Для України, яка стикається з обмеженими державними ресурсами, концесії можуть стати ефективним інструментом для її модернізації та відновлення.

Ключові слова: концесійна діяльність, правове регулювання, договір концесії, інвестиції, державно-приватне партнерство.

Постановка проблеми. Концесійні договори є одними із ключових механізмів залучення приватного капіталу у розвиток публічної інфраструктури. Для України, яка стикається з обмеженими державними ресурсами, концесії можуть стати ефективним інструментом для її модернізації та

відновлення. Однак наразі впровадження концесій ускладнюється низкою економічних, правових та організаційних бар'єрів.

Повномасштабна війна Росії проти України значно ускладнює реалізацію концесійних проєктів. Багато потенційних об'єктів концесії пошко-

джені або перебувають у зоні бойових дій. Інвестори уникають вкладень через високий рівень ризику. У той же час уряд України намагається залучити інвесторів до відновлення інфраструктури на умовах концесії. Так, державно-приватне партнерство і концесія визначені одними з ключових інструментів Плану модернізації України, що був представлений Прем'єр-міністром України на Міжнародній конференції з питань відновлення України у Швейцарії (Лугано) 4 липня 2022 року. Тож концесійні договори можуть стати одними з найбільш дієвих механізмів щодо залучення приватних коштів для відбудови пошкоджених соціальних об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти концесійної діяльності стали предметом наукових досліджень вчених різних галузей юридичної науки, зокрема, Л. М. Гончарука, С. М. Грудницької, А. В. Макаренка, О. А. Медведєвої, Є. О. Мічуріна, О. А. Українцева, О. В. Шаповалової та інших. Увага вчених приділялася окремим аспектам концесійної діяльності, водночас наукове теретичне осмислення проблем правового регулювання та реалізації концесійних проектів в Україні на новій законодавчій основі не втрачає своєї актуальності.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення основних проблем правового регулювання концесійної діяльності в Україні та обґрунтування пропозицій щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. У 2019 році був ухвалений новий Закон України «Про концесію», який уніфікував процедури укладення концесійних договорів, спростив доступ інвесторів до участі в проектах, гармонізував норми національного законодавства з міжнародними стандартами. З того часу декілька значних концесійних проектів щодо державної власності перебувають на різних етапах реалізації. Вперше в Україні у 2020 році концесійні договори були підписані щодо портів «Ольвія» та «Херсон». Наразі концесійні проекти активно впроваджуються у сфері будівництва доріг, опрацьовуються можливості передачі у концесію регіональних аеропортів. Стан реалізації концесійних договорів в Україні є відображенням загальних тенденцій у сфері державно-приватного партнерства і характеризується як перспективний, проте має низку проблемних аспектів та потребує уваги науковців для подальшого вирішення у зв'язку з необхідністю вироблення дієвих механізмів дерегуляції й мінімізації державного впливу [1, с. 158].

Що стосується галузевої приналежності концесійних договорів, у науковій літературі немає

єдності щодо цього питання. Одні вчені відносять концесію до господарсько-правових договорів, інші досліджують у розрізі цивільно-правових відносин, деякі визначають концесійні відносини як комплексний міжгалузевий правовий інститут.

С. М. Грудницька та Ю. В. Єгорова наголошують на публічно-правовій сутності концесії і розглядають концесію, як «дозвіл, наданий з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування юридичній або фізичній особі на платне строкове виконання певних публічних функцій на засадах публічно-приватного партнерства шляхом створення чи реконструкції й подальшого управління об'єкта концесії та здійснення виключного виду господарської діяльності на основі делегованих повноважень і концесійного договору та під контролем концесіодавця» [2, с. 227].

Л. М. Гончарук досліджує цивільно-правове регулювання відносин, що виникають на підставі договору концесії, та вважає, що «...регулювання договору концесії у ЦК України з властивими йому засадами та приватноправовими принципами (свободи договору, юридичної рівності учасників, добросовісності, розумності та справедливості тощо) могло б забезпечити збалансування інтересів учасників концесійних відносин, перетворити концесію в ефективну форму залучення приватного інвестора у фінансування розбудови вітчизняної економіки» [3, с. 177].

Є. О. Мічурін та О. А. Українцев також досліджували концесійні відносини, практику їх застосування, відповідні доктринальні теорії концесійних відносин у площині цивільного права. Вчені зазначають, що сутність концесії полягає в участі держави у договорі як рівноправного суб'єкта з концесіонером. Концесійному договору притаманна диспозитивність, ініціативність у формуванні вказаних відносин та інші ознаки, що дозволяють віднести ці відносини до цивільно-договірних [4, с. 71].

На думку О. А. Медведєвої, концесійні відносини мають організаційно-договірний характер, що визначається наступними чинниками: за договором суб'єкти концесійної діяльності мають рівний статус; органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування виступають як власники предмета договору, а не як носії влади; договір виступає гарантією захисту концесіонера від змін у законодавстві, які можуть призвести до погіршення його стану; диспозитивний характер встановлення концесійних відносин [5, с. 13].

Натомість А. В. Макаренко звертає увагу на такі риси концесійного договору, як відхилення від цивільно-правового порядку регулювання підприємницької діяльності, наявність владного акта держави, який є джерелом концесійних правовідносин, виводить права й обов'язки сторін за межі цивільного права, надає відтінку їх нормативної обов'язковості для сторін [6 с. 217].

Наразі все частіше йдеться про державне регулювання у різних сферах діяльності, зокрема в економіці, в тому числі діяльності суб'єктів господарювання, яке передбачає вплив не стільки на об'єкти управління, скільки на їх зовнішнє середовище [7, с. 22]. Якщо цивільно-договірне регулювання є формою саморегулювання, то основу господарсько-договірного регулювання становить саморегулювання, яке доповнюється законодавчим нормуванням відносин, що набувають договірної форми. Значення господарсько-договірного регулювання полягає в тому, що завдяки господарським договорам вводиться в дію комплекс правових засобів імперативного та диспозитивного характеру, спрямованих на досягнення оптимальних соціально-економічних результатів, що відповідають інтересам як сторін договору, так і суспільства в цілому [8, с. 380].

Погоджуємося з вченими, які стверджують, що концесія має публічно-правову, а не цивільно-правову природу. На думку С. В. Терещенко, без переконливого обґрунтування глибокого змісту регулятивної динамічної функції цивільного права на перевагу господарського важко визнати, що потенціал ЦК України буде достатнім для відображення всієї багатоаспектності концесійно-договірних відносин. Навіть у країнах ЄС, де договірні моделі управління державним майном зближуються і реалізація концесійного законодавства налічує більш ніж вікову історію, існують істотні відмінності у трактуванні поняття договору концесії та розумінні його правової природи [9, с. 101].

У розвиток цієї думки зазначимо, що за своєю правовою природою концесійний договір, зважаючи на мету, суб'єктний склад та особливості правового регулювання належить до господарсько-правових договорів, оскільки він має істотне суспільне значення, підпорядковується державному регулюванню, та спрямований на здійснення господарської діяльності.

Відносини, що виникають на підставі концесійного договору, обов'язково включають участь органів держави, територіальної громади або іншого публічного суб'єкта як сторони договору. Ця особливість вказує на господарсько-правовий характер концесійного договору.

Слід також звернути увагу на те, що за концесійним договором концесіонер отримує право на експлуатацію об'єктів, які є у власності держави чи територіальної громади, для здійснення господарської діяльності. Предмет договору нерозривно пов'язаний із забезпеченням економічної діяльності у сфері суспільно значущих послуг або робіт, що властиве господарсько-правовому регулюванню.

Господарські правовідносини, включно з концесійними, часто спрямовані на задоволення суспільних потреб і впливають на економічний розвиток, що виходить за межі цивільно-правового регулювання. Концесійний договір передбачає специфічні регуляторні механізми, такі як контроль та моніторинг з боку держави за виконанням умов договору, чітке визначення обов'язків концесіонера перед суспільством (наприклад, дотримання екологічних норм, забезпечення якісного обслуговування), тобто містить елементи публічно-правових відносин, притаманних саме господарсько-правовому регулюванню.

Закон України «Про концесії» 1999 року, який з прийняттям нового Закону України «Про концесію» у 2019 році втратив чинність, не відповідав провідним міжнародним практикам, за 20 років його дії в Україні жодного масштабного проекту щодо державної власності на умовах концесії не було реалізовано. Один з найбільш суттєвих недоліків Закону стосувався регулювання розрахунку концесійних платежів, який не враховував особливостей різних галузей (наприклад, житлово-комунального господарства чи транспортної інфраструктури). Це ускладнювало адаптацію платежів до конкретного типу об'єкта чи виду діяльності та створювало проблеми як для концесіонерів, так і для концесіодавців. Закон також не передбачав можливості корегування концесійних платежів залежно від економічних умов, інфляції чи зміни фінансових показників проекту.

Новий Закон «Про концесію» 2019 року частково вирішив ці проблеми, запровадивши більш сучасний підхід до визначення розміру концесійних платежів. Відповідно до частин 3–4 статті 34 Закону платежі концесіонера на користь концесіодавця можуть включати концесійні платежі та/або одноразову фіксовану плату. Умови здійснення концесійних платежів концесіонером, а також порядок їх розрахунку передбачаються концесійним договором та можуть визначатися: як частка (у відсотках) отриманого концесіонером чистого доходу від провадження концесійної діяльності; як частка (у відсотках) вартості наданого об'єкта концесії, визначеної за результатами його рин-

кової оцінки; як фіксований платіж, що може залежати від обсягів товарів, робіт чи послуг, які надаються концесіонером; в іншій формі, що відповідає законодавству України. Концесійний платіж може визначатися шляхом поєднання різних підходів до його розрахунку [11].

Закріплений у даному Законі розрахунок концесійних платежів є достатньо гнучким, прозорим та прогнозованим. Водночас недоліком запропонованого у Законі України «Про концесію» договірного механізму фінансування концесійної діяльності слід вважати відсутність чітких критеріїв надання державної підтримки концесійних проектів.

Вважаємо за необхідне проаналізувати ч. 2 статті 34 Закону України «Про концесію», у якій закріплено, що концесійним договором можуть бути передбачені платежі концесієдавця на користь концесіонера. Умови та порядок здійснення таких платежів визначаються концесійним договором відповідно до закону. Попереднім законом «Про концесії» було встановлено лише концесійні платежі концесіонера на користь концесієдавця, що цілком відповідає сутності відносин державно-приватного партнерства, як можливості залучення коштів у сфери, які мають важливе суспільне значення.

Нині в Україні триває активний процес модернізації інституту державної підтримки суб'єктів господарювання [10 с. 156], у зв'язку з чим дана норма нового Закону зазнала критики науковців та представників громадськості, оскільки з одного боку, ним передбачені обов'язкові інвестиції у концесійний проект концесіонера, а з іншого, закріплена можливість отримання платежів концесіонером від концесієдавця.

Досвід кращих світових практик реалізації договірних форм концесії свідчить про можливість застосування таких механізмів фінансування до об'єктів, які є соціально важливими, але економічно нерентабельними (наприклад, лікарні, школи чи дороги у віддалених районах). На жаль, у нашому Законі подібні конкретизації відсутні. У ч. 2 ст. 34 Закону України «Про концесію» визначено лише те, що платежі концесієдавця на користь концесіонера можливі у випадку, якщо концесіонер не може отримати повне відшкодування здійснених ним інвестицій за рахунок користувачів (споживачів) послуг. Тому затребуваною стає норма щодо конкретизації у Законі додаткових критеріїв для оцінки проектів, які є важливими для суспільства, але не є достатньо рентабельними. У зв'язку з цим пропонуємо до ч. 2 ст. 34 внести наступне доповнення «платежі концесієдавця на користь кон-

сесіонера можливі, якщо об'єкт концесії має важливе соціальне значення та низький рівень економічної рентабельності».

Закон України «Про концесію» 2019 року увібрав у себе кращі світові практики, є прогресивним, має значний потенціал, проте потребує доопрацювання у таких аспектах, як уточнення термінології та запровадження додаткових гарантій для інвесторів. Зокрема Закон не визначає поняття рентабельності об'єкта концесії та не встановлює стандартизованих підходів для її аналізу та оцінки, що ускладнює конкуренцію між потенційними концесіонерами. У зв'язку з цим пропонуємо закріпити у Законі України «Про концесію» обов'язкову процедуру оцінки рентабельності із застосуванням міжнародних стандартів, таких як методики Світового банку або Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), що допоможе зробити оцінку прозорою, уніфікованою та прийнятною для міжнародних інвесторів.

Висновки. Концесійна діяльність має значний потенціал для розвитку соціальної інфраструктури в Україні. Стан реалізації концесійних договорів у нашій державі демонструє певний прогрес, особливо у галузях дорожнього будівництва, портів та аеропортів. Водночас розвиток концесійних правовідносин стримується через деякі недоліки правового регулювання, економічну нестабільність та війну. Вирішення цих проблем може стимулювати розвиток концесійної діяльності як інструменту модернізації та відновлення інфраструктури у повоєнній Україні.

Концесійний договір, зважаючи на мету, суб'єктний склад та особливості правового регулювання належить до господарсько-правових договорів, оскільки він має істотне суспільне значення, підпорядковується державному регулюванню та спрямований на здійснення господарської діяльності.

Умови та порядок здійснення платежів концесієдавця на користь концесіонера у Законі України «Про концесії» є недостатньо урегульованими, у зв'язку з цим пропонуємо внести доповнення до ч. 2 ст. 34 щодо визначення доцільності здійснення концесієдавцем таких платежів з урахуванням соціальної значущості та рівня рентабельності об'єкта концесії.

Вирішення на законодавчому рівні питання оцінки рентабельності об'єкта концесії на основі міжнародних стандартів має істотне значення для підвищення довіри інвесторів, забезпечення прозорості конкурсних процедур та уникнення зловживань, а також сприятиме залученню інвестицій та забезпеченню сталого економічного зростання в Україні.

Список літератури:

1. Кулага Е. Правові аспекти державного регулювання ціноутворення в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 6. С. 158–162. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/6/36.pdf>
2. Грудницька С. М., Єгорова Ю. В. Концесія та концесійний договір: проблеми визначення понять. Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. 2014. Вип. 1. С. 223-227 URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13762/1/Hrudnytska_Egorova_223-227.pdf
3. Гончарук Л. М. Договір концесії. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Київ, 2012. – 215 с.
4. Мічурін Є. О., Українцев О. А. Договір концесії у цивільному праві України. Університетські наукові записки. 2013. № 4 (48). С. 70-74.
5. Медведєва О. А. Концесія як правова форма використання державного майна у господарській діяльності недержавними суб'єктами : автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право»; Нац. Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2005. 26 с.
6. Макаренко А. В. Теоретичний аналіз відповідальності сторін за порушення умов концесійного договору. Правове регулювання економіки. 2012. № 11–12. С. 209-218.
7. Ільницька Н. Сутність державного регулювання діяльності юридичних осіб приватного права. Юридична Україна. 2012. №10. С. 18-25.
8. Шаповалова О. В. Правове забезпечення підтримки і розвитку господарювання. Монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. 280 с.
9. Терещенко С. В. Вдосконалення законодавства про концесійну діяльність в Україні. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2019. № 1 (37). С. 95-102.
10. Борсук Н., Кулага Е. Проблеми правового регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання у контексті відповідності ассуі ЄС. Право України. 2021. № 11. С. 155–166.
11. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX. Відомості Верховної Ради України, 2019, № 48, ст. 325. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-IX#Text> (дата звернення: 29.12.2024 р.).

Kulaha E.V., Ilnytska N.F. CURRENT PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF CONCESSION ACTIVITIES IN UKRAINE

The article deals with current problems related to the development of concession activities in Ukraine. The legal, economic and social aspects of the implementation of concession projects after the adoption of the new Law of Ukraine "On Concession" are analyzed. Special attention is paid to the barriers limiting the involvement of private investors, and ways to solve these problems are proposed.

An analysis of scientific research on the sectoral affiliation of concession contracts was carried out. The author's position regarding the economic and legal regulation of concession relations is substantiated, it is stated that by its legal nature, the concession contract, taking into account the purpose, subject structure and peculiarities of legal regulation, belongs to the field of economic and legal contracts, since it has social significance, is subject to state regulation and aimed at carrying out economic activities.

The state of implementation of concession contracts in Ukraine and the reflection of general trends in the field of public-private partnership in connection with the adoption of the Law of Ukraine "On Concession" of 2019, which unified the procedures for concluding concession contracts, simplified the access of investors to participate in projects, harmonized the norms of the national legislation with international standards and has absorbed the best world practices. The law is progressive and has significant potential, but needs to be refined in such aspects as clarification of terminology, introduction of additional guarantees for investors.

The shortcomings of the contractual financing mechanism for concession activities established in the Law of Ukraine "On Concession" were identified due to the lack of clear criteria for providing state support for concession projects. It is proposed to make appropriate additions to part 2 Art. 34 of the Law of Ukraine "On Concession" regarding the determination of the expediency of making such payments by the concessionaire, taking into account the social significance and level of profitability of the concession object.

The conclusion that the concession activity is one of the key mechanisms for attracting private capital to the development of public infrastructure is substantiated. For Ukraine, which is faced with limited state resources, concessions can become an effective tool for its modernization and recovery.

Key words: concession activity, legal regulation, concession contract, investments, public-private partnership.

Пука М.П.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЕЛЕКТРОННА ТОРГІВЛЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуто ключові питання які стосуються правового регулювання електронної торгівлі в умовах глобалізації. Констатовано, що інформаційне суспільство, яке нині все активніше розгортається і входить в наше життя, демонструє свої технології і переваги для людства. Так, зокрема, використання інформаційно-комунікаційних систем сприяли прискоренню передачі інформації, надання різноманітних послуг, укладання угод, зокрема правочинів, що пов'язані з торгівлею та іншими видами господарської діяльності. Безперечно, що все це відбувається під впливом глобалізації, яка значно підсилює процеси цифрової трансформації. Проаналізовано зміст і співвідношення понять «електронна торгівля» та «електронна комерція» як нових видів господарської діяльності.

Вказано на те, що сьогодні провідні держави світу впевнено тримають першість на ринку електронної торгівлі. Підкреслено, що намагання розширювати можливості електронної торгівлі в нашій державі вимагають, передусім, належного правового регулювання цієї сфери. Проаналізовано сучасний стан правового регулювання електронної торгівлі та підкреслено потребу подальшого імплементації норм міжнародного права, особливо європейського, що існує в досліджуваній площині, що зумовлено незмінним рухом України до Європейського Союзу.

Розкрито роль електронної торгівлі у розвитку економічного потенціалу України. Підкреслено вагомість використання усіх потенціалів електронної комерції для налагодження тісних, сталих зв'язків, спрямованих на зростання економічного потенціалу держави. Окрім того, наголошено на тому, що електронна торгівля містить не лише позитивні аспекти, але й несе у собі низку потенційних та реальних ризиків, що пов'язані з багатьма аспектами, особливо для споживачів (невідповідність товару тим характеристикам, які були заявлені або ж несприятливі умови повернення товару, порушення конфіденційності та розповсюдження персональних даних клієнта).

Ключові слова: електронна торгівля, електронна комерція, глобалізація, інформаційне суспільство, електронний правочин, інформаційно-комунікаційні системи, правове регулювання.

Постановка проблеми. Інформаційне суспільство, яке нині все активніше розгортається і входить в наше життя, демонструє свої технології і переваги для людства. Так, зокрема, використання інформаційно-комунікаційних систем сприяли прискоренню передачі інформації, надання різноманітних послуг, укладання угод, зокрема правочинів, що пов'язані з торгівлею та іншими видами господарської діяльності. Безперечно, що все це відбувається під впливом глобалізації, яка значно підсилює процеси цифрової трансформації. Натомість, як новий вид господарської діяльності, електронна торгівля потребує детального правового регулювання, а це, у свою чергу, зумовлює потребу наукового аналізу вказаної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що інформаційно-правові відносини упродовж останніх років є предметом активного наукового пошуку серед українських вчених. Різноманітні аспекти цієї проблематики, зокрема,

правового регулювання таких нових категорій як «електронна комерція», «електронна торгівля», «електронна держава», «електронні послуги» та ін. розглядалися такими науковцями як І. В. Арістова, О. О. Ашурков, О. А. Баранов, А. І. Берлач, К. І. Беляков, О. Г. Дроздова, Р. А. Калюжний, В. В. Коваль, І. О. Лазнева, В. А. Ліпкан, А. М. Новицький, О. І. Остапенко, С. В. Петков, М. Я. Швець, О. М. Яценко та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні змісту категорії «електронна торгівля» та її правового регулювання у вітчизняній правовій системі.

Виклад основного матеріалу. Нині доводиться констатувати, що глобальний інформаційний простір не залишив без свого охоплення практично жодного регіону землі. Мережа Інтернет, яка сьогодні є глобальним ресурсом, використовується майже усіма державами та людьми, які її населяють. Сьогодні важко уявити, що людство

може обійтися без таких благ інформаційного суспільства, які досить вагомо спростили життя людини. Варто зауважити, що таких благ цивілізації сьогодні можна нарахувати багато і одним з них виступає електронна торгівля.

Як зауважує Р. Еннан, таке поняття як «електронна комерція» є доволі новим для ділової і правової практики, а тому, наголошує вчений, і сама правова основа регулювання відносин, що виникають у цій сфері знаходиться на стадії створення. Науковець підкреслює, що «на рівні міжнародних організацій і законодавства окремих країн світу лише з 90-х років ХХ ст. почалася робота з прийняття комплексних нормативно-правових актів, присвячених регулюванню відносин, що виникають під час учинення правочинів через мережі електрозв'язку, що пов'язано зі складністю та новизною правовідносин електронної комерції» [1, с. 87].

Водночас, Р. Еннан, вважає, що «електронна (комерція) торгівля пов'язана з укладанням комерційних договорів у режимі он-лайн з використанням електронних засобів зв'язку. Ідеться передусім про просування товару чи надання послуги на ринку за допомогою глобальної мережі Інтернет, а також здійснення розрахунків за допомогою електронних платіжних систем. Електронна економіка (веб-економіка) оперує з цифровими даними та включає в себе способи отримання прибутку з використанням мережі Інтернет. Складником електронної економіки (веб-економіки) є Інтернет-магазини, Інтернет-ЗМІ, он-лайн реклама, он-лайн розваги тощо» [1, с. 87].

При цьому вчений, цілком аргументовано звертає увагу на правову основу, що регулює цей сегмент у світовому масштабі, коли власне таке регулювання постійно ускладнюється стрімкою динамікою щодо зміни технологій і глобалізаційним впливом на економічні відносини. У цьому контексті, Р. Еннан, акцентує на функціонуванні в Європейському Союзі програми «Електронна Європа», що має на меті «широке застосування новітніх інформаційних технологій громадянами ЄС, формування нового, єдиного наднаціонального законодавства на рівні ЄС» [1, с. 87].

Україна також попри усі складнощі нашого сьогоднішнього життя, активно працює над створенням національної основи регулювання досліджуваної сфери. Так, на думку О. С. Кізлової, український ринок електронної торгівлі отримав офіційне закріплення з прийняттям Закону України «Про електронну комерцію», який набув чинності 30.09.2015, орієнтиром для якого стала

Директива № 2000/31/ЄС «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку» від 08.06.2000 [2, с. 86].

Отож, ст. 3, прийнятого Закону було визначено, що:

«1) електронна комерція – відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру;

2) електронна торгівля – господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-комунікаційних систем» [3].

Варто також наголосити, що наша державна в рамках зобов'язань, взятих на себе з метою вступу до ЄС, активно працює над впровадженням європейського законодавства в галузі якості продукції, а саме – переходу від нагляду за виробничим процесом до нагляду за якістю готових товарів (ринкового нагляду) [4, с. 62–66]. Свідченням цього є прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких питань здійснення ринкового нагляду та відповідальності суб'єктів господарювання» від 9 травня 2024 року № 3701-ІХ [5], яким, зокрема, було внесено зміни до Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [6].

Зокрема законодавцем визначено, що під державним контролем продукції необхідно розуміти «сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах повноважень, визначених законом, з метою забезпечення додержання вимог законодавства України про ринковий нагляд і контроль продукції стосовно продукції, що ввозиться на митну територію України» [6].

Розглядаючи питання відмінностей й особливостей між такими категоріями як «електронний бізнес», «електронна комерція» та «електронна торгівля», Ю. О. Шкригун, розмежовує електронну комерцію та електронну торгівлю, вказуючи на те, що остання є її складовою. Натомість, дослідниця вважає, що «електронний бізнес доцільно розглядати як діяльність, що включає електронну комерцію та електронну торгівлю, має більш широкий функціонал і загальний вектор діяльності. Електронна комерція – вид електронної комерційної

діяльності, що реалізується через електронну взаємодію економічних суб'єктів. Електронна торгівля – безпосередня підприємницька щодо продажу товарів і послуг через мережу Інтернет» [7, с. 318–319].

З огляду на те, що електронна комерція займає провідне місце з-поміж перспективних напрямів економічної діяльності, М. М. Юрченко та Н. І. Костова, акцентують увагу на певних аспектах нормотворчо-правової роботи, яка проводиться на рівні СОТ та спрямована на «зниження бар'єрів у торгівлі товарами інформаційної технології (комп'ютери, телекомунікаційне обладнання, наукові прилади, програмне забезпечення, мікропроцесори тощо); розроблення нових правових аспектів електронної торгівлі, включаючи такі важливі проблеми, як ідентифікація підпису під документами, захист конфіденційності, ідентичність інформації й документів, а також товарів і послуг, переданих електронним шляхом, захист авторських прав та ін.; митне й податкове оподаткування товарів і послуг, які передаються електронним шляхом, насамперед через систему Інтернет; електронна торгівля припускає передання інформації, продуктів або послуг для продажу, наприклад електронним шляхом (експортовані книги, звуко– і відеозаписи, програмне забезпечення тощо)» [Цит. за: 8, с. 216].

Необхідно погодитись з думкою І. О. Лазневої та М. В. Долгополової, які доводять існування набагато вищих темпів приросту електронної торгівлі у тих державах, економіка яких є перехідною. Таку тезу вчені обґрунтовують тим, що «по-перше, це пов'язано з більш стрімким розвитком економіки загалом, і, по-друге, рівень проникнення Інтернету у країнах, що розвиваються, набагато нижчий, проте цей показник досить швидко збільшується» [9, с. 32].

Електронна комерція наразі стає каталізатором економічного зростання країн, імперативом переходу національних економік на якісно новий рівень розвитку. Інтеграції країн у середовище електронної комерції модернізує бізнес-процеси (виробництво, розподіл, маркетинг, продаж / доставку товарів і послуг за допомогою електронних засобів) й торговельно-економічні відносини, передусім у сфері послуг [10, с. 5].

Аналізуючи наукові публікації та статистичні дані, О. М. Яценко, А. С. Грязіна та О. О. Шевчик, виокремлюють низку держав, які за окремими показниками входять до 10 тих, які найпотужніше показали себе на світовому ринку електронної торгівлі. Вчені констатують, що такими державами є:

«Китай, США, Великобританія, Японія, Німеччина, Франція, Південна Корея, Канада, Росія та Бразилія». Сьогодні Китай є найбільшим у світі ринком електронної комерції на чолі з дочірніми компаніями групи Alibaba, а саме Taobao, Alibaba.com, Tmall та іншими. З 35% річного зростання, Китай також є одним з найбільш швидко зростаючих ринків електронної комерції.

Водночас Сполучені Штати Америки є другою за величиною країною електронної торгівлі в світі, на чолі з гігантами електронної комерції Amazon і eBay. Amazon є однією з найдорожчих компаній у світі, другою за величиною технологічною компанією світу за доходами, а також другим за величиною роботодавцем у Сполучених Штатах Америки.

Незважаючи на невеликий розмір держави, Сполучене Королівство Великобританії є однією з провідних країн у сфері електронної комерції і займає третє місце в цьому списку. Amazon UK, Argos і Play.com є найбільшими веб-сайтами електронної комерції Великобританії, а країна має один з найвищих відсотків продажу через електронну торгівлю від загального обсягу роздрібних продажів.

Четверте місце в рейтингу належить Японії, яка є провідним гравцем e-commerce у світі. Rakuten є провідною платформою електронної комерції Японії, яка за багато років придбала вагомий кількість веб-сайтів електронної комерції по всьому світу.

Німеччина є другим за величиною ринком електронної комерції Європи після Великобританії. eBay і місцевий інтернет-магазин роздрібною торгівлі Німеччини Otto, в тому числі і Amazon, є основними онлайн-платформами для комерції.

Французький ринок електронної комерції посідає шосте місце у світі з такими локальними компаніями-лідерами як Odigeo та C-discount. Незважаючи на те, що місцеві бренди зуміли зберегти свій вплив на ринку, характерною ознакою для всіх провідних європейських компаній електронної комерції є домінування найбільшої у світі за обігом компанії, – Amazon, яка здійснює експансію на ринки електронної-торгівлі в усьому світі. Так, компанія Amazon представлена у США, Великій Британії, Ірландії, Франції, Канаді, Німеччині, Італії, Іспанії, Нідерландах, Австралії, Бразилії, Японії, Китаї, Індії та Мексиці, а станом на 2018 р. її бренд став найдорожчим у світі і оцінювався у 150 млрд. дол. США, а у 2019 р. компанія стала найдорожчою у світі, обійшовши Microsoft. На початок 2019 року її ціна становила 797 млрд. дол. США.

Південна Корея є країною з найбільшою швидкістю Інтернету і займає 7 місце у світі за обсягами продажів в онлайн-режимі. Найбільшими онлайн-платформами для торгівлі в країні є Gmarket і Coupang. Канада є величезним ринком електронної комерції, але з низькою конкуренцією з власною платформою Costco» [10, с. 8–9].

Важко не погодитись з думками Т. Гриценко, стосовно того, електронна комерція наділена багатьма перевагами, з-поміж яких: «зручність, доступність та економічність». Однак, констатуючи ці переваги необхідно звернути увагу і на присутні недоліки, потенційні та реальні ризики. Такі негативні моменти, на думку дослідниці, стосуються, передусім, споживачів, які можуть потрапляти у ситуації невідповідності товару тим характеристикам, які були заявлені або ж несприятливих умов повернення товару. При цьому цілком аргументовано, Т. Гриценко, акцентує на непоодиноких випадках порушення конфіденційності та розповсюдження персональних даних клієнта. Отож, підтримуємо позицію, висловлену Т. Гриценко, що заради безпеки кожного громадянина та суспільства загалом є необхідність регулювання підприємницької діяльності і в реальному вимірі, і в цифровому [11, с. 19–20].

На безпекову складову електронної торгівлі, звертає увагу й С. Клінова, яка вбачає у стрімкому розвитку Інтернет-торгівлі нові виклики та проблеми, зокрема у сфері захисту прав споживачів. Важливим аспектом, на думку вченої, є встановлення відповідного правового та регуляторного середовища, щоб забезпечити довіру до електронної комерції та захист прав усіх сторін учасників [12, с. 67].

Висновки. Отож, можемо констатувати, що електронна торгівля як елемент електронної комерції нині набуває свого подальшого розповсюдження. Світові лідери, які зайняли передові позиції у цій сфері мають вагомні показники що характеризують їхні фінансові надходження від цього виду господарської діяльності. Варто підкреслити, що певні зобов'язання України щодо імплементації законодавства нашої держави із законодавством ЄС в частині євроінтеграції сприяє розширенню кола нормативно-правових актів, які регламентують питання електронної торгівлі. Однак, важливим аспектом у царині електронної торгівлі є забезпечення належного стану прав споживачів, а це, у свою чергу, дасть змогу запобігти таким ризикам як отримання неякісної продукції, товарів, розповсюдженню неправдивої реклами, можливості у будь-якому випадку повернення товарів продавцю без додаткових умов тощо.

Список літератури:

1. Еннан Р. Правовідносини у сфері електронної комерції: досвід Європейського Союзу. *Юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 87–92.
2. Кізлова О. С. Електронний договір як правовий спосіб електронної комерції. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна* (Харків, 19–20 трав. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2017. С. 85–88. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/20.pdf
3. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 року № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 45. Ст. 410.
4. Каретін О. Інтернет-торгівля в Україні: правове регулювання та новели законодавства. *Правове регулювання цифрової економіки: правові інструменти, можливості та виклики* [Електронне видання]: матеріали круглого столу (21 листопада 2023 року) / відп. ред. Н.А. Мазаракі. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 62–66.
5. Про внесення змін до деяких питань здійснення ринкового нагляду та відповідальності суб'єктів господарювання: Закон України від 9 травня 2024 року № 3701-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3701-20/print>
6. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2735-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 21. Ст. 144.
7. Шкригун Ю. О. «Електронний бізнес», «електронна комерція» та «електронна торгівля»: відмінності й особливості. *Управління економікою: теорія та практика: Зб. наук. пр. К: ІЕП НАНУ*. 2020. С. 312–325.
8. Юрченко М. М., Костова Н. І. Міжнародно-правове забезпечення електронної комерції в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 213–218.
9. Лазнева І. О., Долгополова М. В. Розвиток електронної торгівлі у структурі інформаційної економіки України. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2019. Вип. 31. С. 31–37.
10. Яценко О. М., Грязіна А. С., Шевчик О. О. Електронна комерція як елемент глобальної торговельної системи. *Актуальні проблеми економіки*. 2019. №. 8 (218). С. 4–15.

11. Гриценко Т. Електронна комерція в Україні: сучасні виклики та перспективи. *Правове регулювання цифрової економіки: правові інструменти, можливості та виклики* [Електронне видання]: матеріали круглого столу (21 листопада 2023 року) / відп. ред. Н.А. Мазаракі. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 18–21.

12. Клінова С. Захист прав споживачів у сфері електронної комерції. *Правове регулювання цифрової економіки: правові інструменти, можливості та виклики* [Електронне видання]: матеріали круглого столу (21 листопада 2023 року) / відп. ред. Н. А. Мазаракі. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. С. 67–69.

Puka M.P. E-COMMERCE UNDER GLOBALIZATION: CURRENT STATE AND LEGAL REGULATION

The article discusses key issues related to the legal regulation of electronic commerce in the context of globalization. It has been established that the information society, which is now more and more actively developing and entering our lives, demonstrates its technologies and advantages for humanity. So, in particular, the use of information and communication systems contributed to the acceleration of information transfer, provision of various services, conclusion of agreements, in particular transactions related to trade and other types of economic activity. It is undeniable that all this is happening under the influence of globalization, which significantly strengthens the processes of digital transformation. The content and correlation of the concepts «electronic trade» and «electronic commerce» as new types of economic activity are analyzed.

It is pointed out that today the world's leading states confidently hold the lead in the e-commerce market. It is emphasized that efforts to expand the possibilities of electronic trade in our country require, first of all, proper legal regulation of this sphere. The current state of legal regulation of electronic commerce is analyzed and the need for further implementation of the norms of international law, especially European law, existing in the studied area, which is due to Ukraine's constant movement towards the European Union, is emphasized.

The role of e-commerce in the development of Ukraine's economic potential is revealed. The importance of using all potentials of e-commerce to establish close, permanent ties aimed at increasing the economic potential of the state is emphasized. In addition, it is emphasized that e-commerce contains not only positive aspects, but also carries a number of potential and real risks associated with many aspects, especially for consumers (non-compliance of the product with the characteristics that were declared or unfavorable terms of product return, violation of confidentiality and distribution of personal data of the client).

Key words: *electronic trade, electronic commerce, globalization, information society, electronic transaction, information and communication systems, legal regulation.*

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.6/07>**Рим О.М.**

Львівський національний університет імені Івана Франка

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РИНОК ПРАЦІ: ЯК ЗАБЕЗПЕЧИТИ СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ГЛОБАЛЬНОМУ МАСШТАБІ?

Стаття присвячена аналізу впливу глобалізації на ринок праці, що охоплює економічні, соціальні, політичні та екологічні аспекти. Глобалізація, як процес, що інтегрує національні економіки та культури в єдину глобальну систему, кардинально змінює структуру трудових відносин, створюючи нові виклики як для працівників, так і для роботодавців. У статті розглядаються різноманітні фактори, що спричиняють ці зміни, зокрема перерозподіл трудових ресурсів, розвиток нових технологій, а також зростання мобільності працівників на міжнародному рівні. З'ясовуються наслідки глобалізації, а саме, соціальна нерівність, зниження рівня соціального захисту та зростання числа тимчасових і нестабільних форм зайнятості, що має значний вплив на права працівників.

Особливу увагу приділено проблемам інтеграції екологічних аспектів у трудове законодавство, що є важливим елементом сучасної глобалізації, оскільки екологічна відповідальність компаній стає важливою складовою їх соціальної політики. У статті розглядається роль міжнародних організацій у формуванні міжнародних трудових стандартів, що сприяють захисту прав працівників в умовах глобалізації. У цьому контексті Міжнародна організація праці відіграє ключову роль у розробці та імплементації міжнародних трудових норм, що мають на меті забезпечення гідних умов праці.

Розглянуто механізми правового регулювання трудових відносин, що дозволяють адаптувати національне законодавство до умов глобалізації. У статті пропонуються нові підходи до реформування трудового права, які спрямовані на досягнення соціальної справедливості, зменшення економічної нерівності та забезпечення належного рівня захисту прав працівників в умовах глобальних економічних і соціальних змін.

Наголошено на необхідності гармонізації національного трудового законодавства із міжнародними трудовими стандартами, що дозволяє зберегти баланс між ефективністю економіки та захистом прав працівників. Зроблено висновок, що лише гармонійне поєднання міжнародних та національних, централізованих та децентралізованих способів правового забезпечення дозволить досягнути найповнішого гарантування трудових прав усіх учасників трудових правовідносин в умовах глобальних трансформацій.

Ключові слова: право на працю, трудові відносини, працівник, роботодавець, соціальний діалог, Європейський Союз, збалансований розвиток, соціальний захист, екологічна політика, захист довкілля.

Постановка проблеми. Проблематика глобалізації та її впливу на ринок праці привертає дедалі більше уваги як серед науковців, так і практиків у сфері трудового права. З початку 90-х років ХХ століття глобалізація, що охоплює економічні, політичні, культурні, екологічні та соціальні аспекти, суттєво змінила як характер праці, так і правове регулювання трудових відносин. Осо-

бливо гостро це відчутно на тлі економічних перетворень, які стимулювали появу міжнародного ринку робочої сили, технологічних інновацій та інтенсифікації транснаціональної торгівлі. Разом із позитивними тенденціями, такими як зростання зайнятості й економічного добробуту, глобалізація також супроводжується негативними наслідками: посиленням соціальної нерівності, зростанням

рівня незахищеності працівників і поглибленням економічної нерівності між країнами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Попри численні дослідження соціального виміру глобалізації ринку праці, яким присвячені роботи таких провідних науковців, як Л. П. Амелічева [1; 6, с. 93–97], С. В. Вишновецька [2], П. Д. Пилипенко [4], О. Г. Серeda [22], Я. В. Сімутіна [7], Г. І. Чанишева [8], М. М. Шумило [7], О. М. Ярошенко [22], залишається низка невирішених аспектів, пов'язаних із адаптацією правового регулювання трудових відносин до викликів глобалізації. Основна увага в сучасній літературі приділяється питанням створення механізмів для забезпечення соціальної справедливості, запобігання дискримінації на ринку праці та реалізації принципу гідної праці. Водночас недостатньо досліджено вплив глобалізації на трансформацію традиційних моделей зайнятості та зміну характеру трудових відносин. Також бракує комплексного аналізу правових механізмів, які б ефективно забезпечували баланс між інтересами роботодавців і працівників в умовах швидких технологічних змін та глобальної інтеграції ринків. Окрім цього, залишається відкритим питання екологічного виміру глобалізації, зокрема інтеграції екологічно орієнтованих підходів у правове забезпечення трудових відносин.

Міжнародна організація праці (далі – МОП), відіграючи ключову роль у визначенні стандартів праці, запропонувала низку стратегій для зменшення негативного впливу глобалізації на працівників і роботодавців. Її документи, такі як Декларація про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації, наголошують на необхідності забезпечення рівних можливостей та створення сприятливих умов для розвитку трудових відносин. Проте залишається відкритим питання щодо ефективності цих механізмів в умовах сучасної динаміки світового ринку праці.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проблем правового регулювання ринку праці в умовах глобалізації з акцентом на соціальні та екологічні аспекти. А також визначення нових підходів до регулювання трудових відносин, які б відповідали сучасним викликам та сприяли сталому й збалансованому розвитку.

Виклад основного матеріалу. Кожен період історії зумовлює зміни. На початку 90-х років ХХ століття до найбільших суспільних перетворень спричинила глобалізація. Хоча цей термін широко використовується, його значення не завжди зрозуміле через економічні, політичні, культурні та екологічні виміри глобалізації. Хоч кожен із вказаних

вимірів може мати соціальний вплив, найбільш значимими у контексті ринку праці є переважно наслідки економічної глобалізації.

Швидка економічна інтеграція між країнами, що зумовлена лібералізацією торгівлі, збільшенням інвестицій та потоків капіталу, а також швидкими технологічними трансформаціями, рішуче змінила природу та організацію сучасної праці, а також вплинула на її правову основу. Національні ринки праці все більше втрачають свою самобутність та відокремленість. Між ними виникають транснаціональні потоки робочої сили, які набирають постійного і систематичного характеру. Тобто, поряд з міжнародним ринком товарів, послуг і капіталів значних масштабів набуває тепер і міжнародний ринок робочої сили, який є не просто сумою національних ринків, а системою, що базується на їхніх взаємозв'язках та взаємодоповненнях [4]. Тож у порівнянні з минулими періодами історії, економічна глобалізація вплинула на роботодавців та працівників майже всіх країн, безвідносно до того у якій сфері вони провадять діяльність: чи то виробництво, чи надання послуг. У підсумку жвава міжнародна торгівля, інтенсифікація іноземного інвестування та спрощення економічних операцій, завдяки революції в інформаційних технологіях, викликали занепокоєння як розвинених країн, так і тих, що розвиваються. Перші побоюються конкуренції з боку країн з низьким рівнем заробітної плати, в той час як другі переймаються нерівними умовами конкуренції місцевих підприємств з транснаціональними компаніями. Останні, зокрема, стали надзвичайно могутніми через здатність переміщувати свій бізнес будь-куди та коли завгодно по всьому світу, шукаючи найвигідніший спосіб збільшення прибутку.

Відтак оцінюючи наслідки глобалізації як рушійної сили до процвітання кожної країни та усіх загалом, треба також пам'ятати про її негативні впливи. Так, характерною ознакою глобалізації в сучасну епоху стало те, що вона кидає виклик стабільності та локальності, не завжди надаючи перевагу універсальному. Дійсно за останні десятиліття економічне зростання дозволило мільйонам людей вирватися з бідності, але процвітання розподілилося нерівномірно, а економічна нерівність і соціальна ізоляція всередині країн і між ними фактично поглибилися. Попри те, що глобалізація сприяла зростанню зайнятості, не можна заперечувати того факту, що більше, ніж будь-коли раніше, люди зайняті неформально, а отже є незахищеними. У деяких випадках гло-

балізація використовується навіть як виправдання для скорочення схем соціального захисту.

Економічна глобалізація також впливає на стан довкілля, змінюючи характер промисловості різних країн, обсяги використання природних ресурсів і рівень забруднення навколишнього середовища. Це, у свою чергу, може як покращувати, так і погіршувати екологічну ситуацію, створюючи тим самим ризики для працівників. Тож з огляду на технологічну зміну навколишнього середовища та інформатизацію суспільства, що зумовлює швидку зміну умов праці, вкрай потрібним є впровадження політик, які б узгоджували економічний розвиток із екологічною відповідальністю та захистом трудових прав.

Однак сьогоднішні правові регулювання трудових відносин, якщо воно взагалі здійснюється, залишається прерогативою національних законів про працю, які дедалі частіше виявляються нездатними ані захистити працівника, ані адаптуватися до нових економічних умов. Більше того, такі закони часто не реагують на актуальну потребу екологізації норм трудового права шляхом інтеграції екологічних положень у трудове законодавство [1, с. 130–133]. У результаті традиційні способи регулювання трудових відносин стають неефективними, що призводить до втрати значною кількістю працездатних осіб можливості реалізувати своє право на працю.

Вважається, що ефективна політика у сфері регулювання ринку праці може сприяти розвитку трудових відносин, скороченню бідності, дозволяючи при цьому створювати більш якісні робочі місця, полегшувати наслідки процесів, які відбуваються на цьому ринку забезпечуючи належні умови праці [4]. При цьому особливо треба акцентувати на інтеграції екологічного аспекту в трудове законодавство. Забезпечення екологічної відповідальності підприємств через регулювання умов праці сприятиме не лише сталому та збалансованому розвитку, але й зростанню кількості робочих місць у нових, екологічно орієнтованих секторах економіки. Адже лише синергія між економічним зростанням, соціальною справедливістю та захистом довкілля дозволить підвищити результативність сучасної політики у сфері праці та зайнятості, зробивши її більш адаптивною до викликів глобалізації та спрямованою на досягнення сталого розвитку.

Більшість цих обставин не залишилися поза увагою світового співтовариства [4]. Флагманом у процесі мінімізації негативних наслідків, що їх спричиняє глобалізація для ринку праці, є МОП.

Шукаючи способи подолання незадовільного стану реалізації національного трудового законодавства через динамічні зміни у світовій економіці та довкіллі, у 2002 році МОП акцентувала на потребі економічного і соціального зближення. Оскільки на той час в рамках багатосторонньої системи міжнародної співпраці не було простору, який би адекватно і всебічно охоплював соціальний вимір різних аспектів глобалізації, Адміністративна рада МОП утворила Всесвітню комісію з соціального виміру глобалізації (далі Всесвітня комісія МОП, Комісія). Цілями роботи цієї Комісії було утвердження прагнення до такого процесу глобалізації, який би був інклюзивним, демократично керованим і надавав би можливості та відчутні переваги працівникам усіх країн.

У 2004 році Всесвітня комісія МОП оприлюднила доповідь «Справедлива глобалізація: створення можливостей для всіх», у якій наголошено на величезному позитивному потенціалі глобалізації [13]. На думку Комісії, потрібно зробити глобалізацію більш справедливою, щоб її переваги поширювалися на значно більшу кількість людей і країн. Для досягнення цієї мети Комісія радила сконцентрувати увагу на людях, задоволенні потреб кожного у повазі до їхніх прав, культурній ідентичності та автономії, гідній праці та розширенні можливостей місцевих громад. При цьому, особливого значення надавалось утвердженню гендерної рівності. Забезпечити це може лише демократична і ефективна держава, яка здатна керувати інтеграцією країни у світову економіку. При цьому, економічний та соціальний прогрес мають бути взаємозалежні та взаємопідсилюючі для сталого розвитку. На цьому шляху кожна держава мала б забезпечити створення та функціонування надійних інституцій, які сприяли б розширенню можливостей та розвитку підприємництва та зайнятості.

Та все ж цього буде не досить, якщо правила глобальної економіки не зможуть забезпечувати рівні можливості та доступ для всіх країн і визнавати відмінності в національних можливостях та потребах розвитку. Зрештою Комісія констатувала, що необхідно створити систему глобального управління, яка б дієво підтримувала та сприяла б національним стратегіям розвитку, адже «не може бути успішної глобалізації без успішної локалізації» [14].

У цьому контексті вкрай потрібним є напрацювання та впровадження чесних правил, однакових для всіх гравців світового економічного ринку. Адже відповідальність за надання допомоги кра-

інам і людям, виключеним з процесу глобалізації або тим, хто опинився в несприятливому становищі, має бути спільною. І тут головну роль мала б відіграти Організація Об'єднаних Націй, яка є ключовою інституцією у багатосторонній системі для створення демократичної, законної та узгодженої основи для глобалізації.

Дійсно, подолання таких негативних наслідків глобалізації як соціальна нерівність, незабезпеченість зайнятості та інші, вимагають узгоджених зусиль з боку міжнародної спільноти. На Всесвітньому саміті на вищому рівні Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) 2005 року було підтверджено, що справедлива глобалізація та гарантована повна та продуктивна зайнятість для всіх є ключовими завданнями національної та міжнародної політики [21]. Це свідчить про визнання важливості спільних зусиль у боротьбі з негативними аспектами глобалізації та забезпеченні рівних умов для всіх працівників у світі.

Ще одна з ініціатив ООН, що мала на меті забезпечення захисту прав працівників у глобальних ланцюгах постачання, завершилась ухваленням у 2011 році Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини (далі – UNGP) [18]. Ними визначено обов'язок підприємств поважати права людини, які гарантовані Загальною декларацією прав людини та Декларацією МОП про основоположні принципи та права у світі праці [10]. Остання у 2022 році була оновлена з метою відображення у ній принципу безпечного та здорового робочого середовища як однієї із основних засад і прав у сфері праці. Це підкреслює зростаюче значення безпеки та здоров'я працівників як пріоритету для міжнародного співтовариства та відображає прагнення інтегрувати ці аспекти у глобальні стандарти трудових відносин [3].

Важливим доповненням до цих норм є Тристороння декларація принципів МОП, що стосуються багатонаціональних корпорацій та соціальної політики, яка містить рекомендації щодо соціальної відповідальності транснаціональних компаній [16]. Метою цієї Декларації є заохочення позитивного внеску, який транснаціональні компанії можуть зробити в економічній і соціальній прогрес та забезпечення гідної праці для всіх, а також мінімізація та усунення труднощів, які можуть виникнути в результаті їхньої діяльності [17].

Ще одним міжнародним інструментом для захисту працівників у глобальних ланцюгах постачання є Декларація МОП про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації, що була ухвалена за наслідками роботи Всесвітньої комі-

сії МОП [15]. Ця Декларація окреслює тогочасне бачення мандату МОП в епоху глобалізації, інституціоналізує концепцію гідної праці та виражає чотири стратегічні цілі МОП: зайнятість; соціальний захист; соціальний діалог і трипартизм; а також стандарти та фундаментальні принципи та права у сфері праці. У ній також відображено загальне прагнення представників урядів, організацій працівників та роботодавців до забезпечення прогресу та соціальної справедливості в умовах глобалізації. Її ухвалення позначає важливий крок у визначенні ролі МОП щодо забезпечення цих цілей через Програму гідної праці [5], адже держави-члени МОП зобов'язались спільно проводити політику, спрямовану на вирішення стратегічних завдань у таких сферах, як зайнятість, соціальний захист, соціальний діалог і трудові права.

У Додатку до Декларації закріплено механізм її реалізації, що полягає у визначенні засобів, за допомогою яких МОП буде надавати допомогу державам-членам щодо виконання ними зобов'язань відносно чотирьох стратегічних завдань, виконання яких названо у Декларації пріоритетним. Зокрема, МОП взяла на себе зобов'язання впроваджувати у різних країнах всесвітні програми, спрямовані на досягнення цілей повної зайнятості і підвищення рівня життя, забезпечення мінімальної заробітної плати і вживання заходів розширення соціального забезпечення в цілях надання основного доходу усім, хто цього потребує.

Зрештою, усі ініціативи, започатковані та реалізовані МОП, дозволили розробити низку стратегій, які мали б допомогти захистити фундаментальні права працівників, не чинячи при цьому тиску на світову торгівлю. Насамперед потребували реформування міжнародні трудові стандарти, адже конвенції МОП зобов'язують її членів гарантувати мінімальний рівень трудових прав працівникам. Однак держави-члени зобов'язуються дотримуватися конвенції лише після її ратифікації, яка не є обов'язковою. Насправді багато країн-членів МОП, у тому числі ті, що мають значну вагу в міжнародній торгівлі, такі як Сполучені Штати, Китай, Індія та Бразилія, ще не ратифікували всі основоположні конвенції. Навіть після ратифікації застосування конвенцій на національному рівні різняться, а порушення конвенції на міжнародному рівні карається лише моральними санкціями. Незважаючи на ці недоліки, ця стратегія підтримується широким міжнародним консенсусом, а МОП продовжує активно закликати держави ратифікувати, ухвалені нею акти [9].

Ще одним інструментом впливу, на потенційній дієвості якого часто акцентує МОП, є наднаціональне право. Йдеться про встановлення міжнародним органом трудових стандартів, які були б обов'язковими для кожної держави без необхідності ратифікації. У разі суперечностей норми наднаціонального права мали б пріоритет над національним законодавством. Однак поки реалізація цього задуму вдалася лише на рівні Європейського Союзу (далі – ЄС), який на комунітарному рівні напрацював європейські трудові та соціальні стандарти.

Зокрема, у травні 2004 року Європейська Комісія (далі – ЄК), прагнучи зробити свій внесок у дискусію щодо справедливої та сталої глобалізації, опублікувала повідомлення до Європейського Парламенту, Ради, Економічно-соціального комітету та Комітету регіонів під назвою «Соціальний вимір глобалізації – політичний внесок ЄС у розширенні переваг для всіх» [12]. У цьому повідомленні було наголошено, що економічні переваги глобалізації повинні йти пліч-о-пліч із соціальним прогресом. Тож у контексті сталої й збалансованого розвитку з метою сприяння гідній праці вкрай важливо об'єднати зусилля таких міжнародних інституцій як Світова організація торгівлі (СОТ), міжнародні фінансові установи (МФУ) та усі інституції ООН, які послідовно та скоординовано повинні працювати для досягнення цієї мети.

На думку ЄК, дієвими могли б бути соціальні застереження в міжнародних торговельних угодах. Такі, приміром, могли б окреслювати механізми розслідування та, за необхідності, накладення штрафів або торговельних обмежень на країни, які порушують права працівників. Держави також можуть закріплювати соціальні застереження у національному законодавстві про зовнішню торгівлю. Яскравим прикладом таких є генеральні системи преференцій у Сполучених Штатах та Європейському Союзі. В обох цих випадках набуття митних переваг залежать від рівня дотримання прав працівників у країнах, з якими ведеться торгівля.

Разом із соціальними застереженнями на рівні ЄС важливу роль відіграють екологічні стандарти, що сприяють сталому розвитку. У цьому контексті Регламент ЄС № 1221/2009 від 25 листопада 2009 року про добровільну участь організацій у схемі екологічного менеджменту та аудиту Співтовариства (EMAS) є прикладом правового інструменту, який забезпечує інтеграцію екологічних цілей у діяльність компаній та бізнесових структур. EMAS передбачає створення та впро-

вадження систем екологічного менеджменту, систематичне та об'єктивне оцінювання їхньої ефективності, відкритий діалог з громадськістю та активне залучення працівників до екологічних ініціатив. Цей Регламент є частиною Плану дій ЄС щодо сталого споживання та виробництва і сталої промислової політики, спрямованого на підвищення екологічної ефективності компаній, корпорацій, фірм та підприємств [19].

У відповідь на виклики глобалізації, цифровізації та появу нових форм зайнятості з метою забезпечення продуктивної зайнятості в ЄС була прийнята також Європейська Опора соціальних прав 2017 р., що охоплює 20 основних принципів та прав щодо дієвого функціонування системи трудових прав та соціального захисту для ЄС та його держав-членів [7, с. 321].

Та все ж найвагомішою законодавчою ініціативою для подолання викликів, які спричиняє глобалізація для ринку праці на рівні ЄС стало ухвалення 13 червня 2024 року Директиви про комплексну перевірку корпоративної стійкості (далі – Директива 2024/1760) [10]. Цей документ спрямований на посилення захисту довкілля та прав людини шляхом зобов'язання європейських компаній виявляти, запобігати та зменшувати негативні впливи своєї діяльності.

Директива поширюється як на європейські компанії, так і на неєвропейські, які ведуть діяльність у ЄС, за умови відповідності певним критеріям щодо обсягу обороту та кількості працівників. Відповідно до її положень, компанії зобов'язані проводити належну перевірку впливу на права людини та довкілля по всьому ланцюгу постачання, включно з дочірніми підприємствами, постачальниками та партнерами. Це передбачає розробку нових корпоративних політик, впровадження процедур для розгляду скарг та надання публічної інформації про виконання своїх зобов'язань. Очікується, що ухвалення Директиви створить єдиний правовий стандарт для компаній у ЄС, запобігаючи фрагментації регулювання на національному рівні та забезпечуючи рівні умови для всіх учасників ринку.

Ухвалення Директиви 2024/1760 свідчить про визнання корпоративної соціальної відповідальності важливим інструментом мінімізації негативних наслідків глобалізації у соціальній сфері. Водночас інструменти корпоративної соціальної відповідальності не можна розуміти як альтернативу державним заходам. Такі можуть лише доповнювати ухвалені централізовано національні правила.

Одну з найбільш вагомих ролей у процесі подолання викликів глобалізації у соціальній сфері відіграють соціальні партнери. Дотримання принципу соціального діалогу і всебічне його розширення належать до пріоритетів у діяльності МОП в умовах глобалізації. Заради справедливості треба зауважити, що профспілки були і залишаються одними із найбільш активних критиків процесів глобалізації. Водночас вони декларують постійну готовність домовлятися заради сприяння її соціальному виміру. Наприклад, Європейська конфедерація профспілок (ETUC) свого часу закликала Європейський Союз та його держави-члени підтримати та активно впроваджувати заходи, що їх Всесвітня комісія МОП визначила як необхідні та корисні. Зокрема, розробити та впровадити у дію багатосторонні структури захисту працівників-мігрантів, соціального захисту загалом, механізми сприяння гідній та справедливій праці, захисту прав працівників, безпеки харчових продуктів, здоров'я, освіти, гендерної рівності [20].

Однак, проекти удосконалення міжнародних трудових та соціальних гарантій здебільшого обмежуються ухваленням декларацій, меморандумів та рекомендаційних норм, тож їхня дієвість незначна, а результативність мізерна.

Новочасний етап суспільного розвитку спричинив виклики та ризики, які з огляду на масштаби впливу не оминули нікого, чого досі не було. Учасникам ринку праці все важче спрогнозувати, що від них очікуватимуть, та на що їм самим споді-

ватись. Глобалізація, підкріплена автоматизацією та цифровізацією невблаганно змінюють робочі місця та продукують різноманітні форми зайнятості. При цьому за швидкістю цих трансформацій не завжди встигає правове регулювання трудових відносин. Та все ж доцільно пам'ятати про значний прогрес, якого було досягнуто у питанні визнання основних прав працівників як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Висновки. Специфіка трудових відносин в умовах глобалізації ринку праці, зумовлює необхідність вибору найоптимальніших методів їхнього правового регулювання. З огляду на це, дії світового співтовариства, при вирішенні проблеми соціальної стабільності, насамперед зорієнтовані на забезпечення повної та якісної зайнятості. При цьому, як і в який законний спосіб здійснюватиметься реалізація права людини на працю не є зараз важливим. Головна умова, щоб переважна більшість працездатного населення була працевлаштованою в безпечному і здоровому робочому середовищі та мала можливість отримувати дохід, який дозволяв би забезпечити належний рівень життя кожному учаснику суспільно-трудова відносин [4]. І у цьому контексті гармонійне поєднання міжнародних та національних, централізованих та децентралізованих способів правового забезпечення якнайкраще відповідає меті досягнути найповнішого гарантування трудових прав усіх учасників трудових правовідносин в умовах глобальних трансформацій.

Список літератури:

1. Амелічева Л.П. Екологізація як сучасний напрям розвитку трудового права. Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення. Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річному ювілею кафедри трудового та господарського права (м.Харків, 3 листопада 2017 р.). С. 130-133.
2. Вишневецька С. В., Вишневецький В. Д. Наука трудового права в епоху глобальних викликів. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 21 трав. 2021 р.). 2021. Т. 1. С. 461-464.
3. Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці й механізм її реалізації. URL: <https://www.ilo.org/uk/media/267311/download> (дата звернення: 12.01.2025).
4. Пилипенко П. Глобалізація ринку праці та правове забезпечення зайнятості. Електронний ресурс «Ліга», Блоги. 16.01.2016. URL: <http://blog.liga.net/user/vpilipenko/article/20605.aspx> (дата звернення: 12.01.2025).
5. Програми гідної праці. URL: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/decent-work-country-programmes/WCMS_774455/lang--uk/index.htm (дата звернення: 12.01.2025).
6. Ровінська В.В., Амелічева Л.П. Тенденції розвитку трудового права в умовах упровадження концепцій гідної праці та сталого розвитку. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2022. Том 2. № 14. С. 93-97.
7. Соціально-трудова права і виклики цифровізації: монографія / кол. авт.; за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2023. 348 с.
8. Чанишева Г.І. Декларація МОП про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації: зміст і значення. Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 52. С. 7-11.
9. Bronstein A. International and comparative labour law: Current challenges, Executive Summary. 2009. URL: <http://surl.li/pbnvon> (дата звернення: 12.01.2025).

10. Business and Human Rights, Environment, and the Role of Geneva. 12.12.2024. URL: <http://surl.li/yvguwn> (дата звернення: 12.01.2025).
11. European Union. Directive 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 12 September 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj> (дата звернення: 12.01.2025).
12. European Union. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 18 May 2004 entitled «The social dimension of globalisation – the EU's policy contribution on extending the benefits to all» [COM(2004) 383 final. URL: <http://surl.li/efavnk> (дата звернення: 12.01.2025).
13. ILO: A fair globalization: Creating opportunities for all, report of the World Commission on the Social Dimension of Globalization, Geneva, 2004. URL: <https://www.ilo.org/public/english/wcsdg/docs/report.pdf> (дата звернення: 12.01.2025).
14. ILO: A fair globalization. The role of the ILO, report of the Director-General on the World Commission on the Social Dimension of Globalization. Geneva. 2004. URL: <https://www.ilo.org/public/english/standards/reim/ilc/ilc92/pdf/adhoc.pdf> (дата звернення: 12.01.2025).
15. ILO: Declaration on Social Justice for a Fair Globalization. URL: <http://surl.li/ezumfz> (дата звернення: 12.01.2025).
16. ILO: Tripartite declaration of principles concerning multinational enterprises and social policy. URL: <http://surl.li/kvfwfi> (дата звернення: 12.01.2025).
17. ILO: What is the ILO MNE Declaration? URL: <https://www.ilo.org/resource/other/what-ilo-mne-declaration> (дата звернення: 12.01.2025).
18. Office of the High Commissioner for Human Rights. Guiding principles on business and human rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» framework. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf (дата звернення: 12.01.2025).
19. Regulation (EC) No 1221/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the voluntary participation by organisations in a Community eco-management and audit scheme (EMAS) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1221> (дата звернення: 12.01.2025).
20. The ETUC Executive Committee . The Social dimension of globalisation. 09-10.06.2004. URL: <https://www.etuc.org/en/document/social-dimension-globalisation> (дата звернення: 12.01.2025).
21. UN: Resolution adopted by the General Assembly on 16.09.2005. URL: <http://surl.li/bmurit> (дата звернення: 12.01.2025).
22. Yaroshenko O. M., Sereda O., Harashchuk V., Mohilevskiy L., Yushko A. Non-fixed working hours in the context of globalisation: the impact of international trends on national legislation and employers' practices. *Revista Jurídica Portucalense*, 2024. № 25. 238–260. URL: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(35\)2024.ic-12](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(35)2024.ic-12) (дата звернення: 12.01.2025).

Rym O.M. THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE LABOUR MARKET: HOW TO ENSURE FAIRNESS ON A GLOBAL SCALE?

The article addresses a comprehensive analysis of the impact of globalization on the labour market, covering economic, social, political, and environmental aspects. Globalization, as a process that integrates national economies and cultures into a single global system, is fundamentally changing the structure of labour relations, creating new challenges for both employees and employers. The article examines the various factors that cause these changes, including the redistribution of labour resources, the development of new technologies, and the growth of international labour mobility. In particular, the author examines the consequences of globalization, namely, social inequality, the decline in social protection and the development of temporary and precarious forms of employment, which significantly impact workers' rights.

Particular attention is paid to the problems of integrating environmental aspects into labour legislation, which is an essential element of modern globalization, as companies' environmental responsibility is becoming an integral component of their social policy. The article examines the role of international organizations in shaping international labour standards that help protect workers' rights in the context of globalization. The ILO plays a key role in developing and implementing international labour standards to ensure decent working conditions.

The author examines the mechanisms of legal regulation of labour relations that allow adapting national legislation to the new conditions of globalization. The article proposes new approaches to labour law reform aimed at achieving social justice, reducing economic inequality, and ensuring adequate protection of workers' rights in the context of global economic and social changes.

The author emphasizes the need to harmonize national labour legislation with international labour standards, which balances economic efficiency and the protection of workers' rights. It is concluded that only a harmonious combination of international and national, centralized and decentralized methods of legal support will allow the entire guarantee of labour rights for all participants in labour relations in the context of global transformations.

Key words: right to work, labour relations, employee, employer, social dialogue, European Union, sustainable development, social protection, environmental policy, environmental protection.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.6/08>

Бахур О.В.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ АТАК НА ОБ'ЄКТИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах збройної агресії з боку російської федерації. Підкреслено, що 24 лютого 2022 року російська федерація здійснила повномасштабне вторгнення на територію України, яке супроводжується нівелюванням міжнародного гуманітарного права, знищенням економічних та природних ресурсів, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури, а також численними випадками порушень екологічних прав гарантованих Конституцією України, зокрема, таких як права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Досліджено проблематику атак російської федерації на об'єкти критичної інфраструктури: високовольтні мережі, трансформаторні підстанції, диспетчерські пункти, а також безпосередньо електростанції. Наголошено на тому, що прицільне руйнування об'єктів критичної інфраструктури наносить непоправної шкоди екології, адже в повітря, ґрунт потрапляють забруднювальні речовини не лише від вибуху ракет, а й від згоряння твердого палива, що використовується у виробництві електроенергії. Зроблено висновки, що з огляду на високу інтенсивність енергоспоживання, економічну нерівність, дефіцит електроенергії та екологічні проблеми, ключову роль підтверджують відновлювані джерела енергії як під час діючого правового режиму воєнного стану, так і у післявоєнній відбудові, передбачаючи сталу, вуглецевонейтральну та безпечну енергетичну систему. Адже захист екологічних прав громадян нашої держави є важливим елементом загальної стратегії відновлення та забезпечення сталого розвитку країни після завершення війни. Також проаналізовано, що однією із переваг та наслідком використання відновлюваних джерел енергії є мінімізація ризиків розвитку респіраторних захворювань, серцево-судинних проблем і онкологічних хвороб, які часто пов'язані із забрудненням повітря.

Ключові слова: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, екологічні права, дотримання прав людини, повномасштабне вторгнення, військова агресія, забруднення об'єктів природи, вітроенергетика.

Постановка проблеми. З початком введення воєнного стану на території України, російська федерація цілеспрямовано завдає значної шкоди об'єктам критичної інфраструктури. Після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, з-поміж інших, на перший план також виступили екологічні права людини, задекларовані в Конституції України. Найбільша небезпека атак на енергетичні об'єкти України з точки зору викидів в атмосферне повітря пов'язана з тим, що у виробництві електроенергії здебільшого використовується тверде паливо, яке є найбільш пожежонебезпечними, зокрема буре вугілля і торф. У зв'язку

з цим є вкрай важливим висвітлення екологічних прав, які належать до основоположних прав людини, оскільки їх забезпечення та дотримання залишатимуться актуальним викликом для людства на тривалий час після завершення воєнних дій та завершення воєнного стану. Окрім того, на тлі загострення проблем формування та підтримання енергетичної безпеки України під час ведення воєнних дій та на етапі перспективного післявоєнного відновлення, особливо актуалізується перехід на відновлювані джерела енергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти обраної проблематики були прямо

чи опосередковано предметом дослідження таких науковців, як: І. М. Алмаші, У. В. Антонюка, Ю. М. Бисаги, Л. Б. Васильчука, В. В. Корольова, О. О. Сурілова, К. В. Денисенко, Л. Я. Коритко, А. М. Кучера та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження екологічних проблем спричинених атаками на об'єкти критичної інфраструктури та аналіз порушень екологічних прав людини в Україні в період дії запровадженого правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія російської федерації проти України цілеспрямовано завдає значної шкоди не лише економіці та культурній спадщині нашої країни, але й довкіллю. Численні випадки знищення природних ресурсів, пошкодження та руйнування об'єктів критичної інфраструктури мають риси екоциду проти українського народу [1].

Прицільне руйнування об'єктів критичної інфраструктури: високовольтні мережі, трансформаторні підстанції, диспетчерські пункти, а також безпосередньо електростанції, включно з об'єктами відновлюваної енергетики, ставить під загрозу життєво важливі сфери, зокрема, але не виключно, теплове опалення та гаряче водопостачання, водовідведення та каналізацію, водопостачання, охорону здоров'я, освіту та економіку, довкілля. Загалом, після об'єктів атомної енергетики та ліній електропередачі, електростанції відновлюваної енергетики стали другими по пріоритетності знищення для російських загарбників, що порушує принципи міжнародного гуманітарного права, спрямованого на захист цивільного населення [2].

Атаки російської федерації на критичну інфраструктуру України є серйозним викликом для країни, який має багатомірні наслідки. Руйнування таких об'єктів, як енергетичні станції, водопостачання, транспортні мережі та інші життєво важливі системи, не лише завдають значних економічних втрат, але й створюють загрозу для життя та здоров'я людей. Знищення інфраструктури може призводити до перебоїв з електроенергією, водою, теплом, що особливо критично в умовах зими, а також до екологічних катастроф, таких як забруднення води чи повітря через викид або ж витіки небезпечних речовин, що завдають шкоди навколишньому середовищу та можуть спричинити довгострокові наслідки для здоров'я населення.

Генерація електроенергії відбувається на атомних електростанціях (АЕС), ГЕС (гідроелектростанціях), ГАЕС (гідроакмулювальна електростанція), ТЕС, ТЕЦ, а також за допомогою альтернативних джерел.

До повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України генерація електроенергії відбувалася: – на атомних електростанціях (АЕС) – понад 50%; – на гідроелектростанціях (ГЕС) – до 7%; – на гідроакмулювальних електростанціях (ГАЕС.)

Водночас, об'єкти теплової генерації ТЕС та ТЕЦ забезпечували близько третини електроенергії. Основна ж частина електроенергії вироблялася трьома АЕС.

Найбільшими постачальниками електричної енергії є: – Добровірівська, Курахівська, Бурштинська, Ладижинська, Криворізька, Придніпровська (1,9 млн, кВт), Запорізька (Енергодар), Луганська (Щастя) та Зуївська ТЕС (останні три ТЕС перебувають в тимчасовій окупації) – належать ДТЕК.

– Зміївська, Трипільська, Вуглегірська (в тимчасовій окупації) ТЕС – належать Центренерго.

– Кременчуцька, Канівська, Київська ГЕС та Київська ГАЕС, Дністровська ГЕС та ГАЕС, Дніпровська ГЕС-1 та ГЕС-2, Каховська ГЕС (останні три були зруйновані) – належать Укргідроенерго.

– Хмельницька, Південноукраїнська, Рівненська, та Запорізька АЕС (остання перебуває в тимчасовій окупації) [3].

До початку повномасштабного збройного вторгнення росії у лютому 2022 року Україна виробляла 44,1 гігават електроенергії на своїх атомних, теплових, гідроелектростанціях та з відновлюваних джерел.

Тимчасова окупація частини української території рашистськими загарбниками призвела до зниження потужностей виробництва електроенергії на 18 гігават. Запорізька атомна електростанція, захоплена в березні 2022 року, раніше забезпечувала приблизно 20% потреб України в електроенергії. Важливі теплові та гідроелектростанції на сході країни додатково підтримували загальне виробництво електроенергії в Україні.

У жовтні 2022 року ворог розпочав цілеспрямовані атаки на об'єкти енергетичної інфраструктури України. З жовтня 2022 року по лютий 2023 року було здійснено щонайменше 13 хвиль ударів крилатими і балістичними ракетами та некерованими боєприпасами по енергетичній інфраструктурі в 19 з 24 областей України та Києві. Основними цілями атак стали електропідстанції, що забезпечують передачу електроенергії по всій країні, а також окремі об'єкти електрогенерації.

Станом на квітень 2023 року українська енергосистема втратила майже половину своїх виробничих потужностей через тимчасову окупацію та руйнування. Окрім цього, було пошкоджено 42 з 95 високовольтних трансформаторів, що спричинило перебої в електропостачанні для цивільного населення.

Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування подій в Україні дійшла висновку, що атаки на електроенергетичну інфраструктуру в 2022–2023 роках були широкомасштабними, систематичними та непропорційними, що становить воєнний злочин у вигляді надмірної випадкової шкоди цивільному населенню та потенційно є злочином проти людства.

До зими 2023–2024 років Україна мала можливість виробляти лише близько 17,8 гігават електроенергії на годину, тоді як пікове зимове споживання сягнуло 18,5 гігават на годину. Дефіцит врегулювався за рахунок імпорту електроенергії, змінивши попередній статус країни як чистого експортера електроенергії. Від лютого 2023 року до початку 2024 року ракетні обстріли та ударні безпілотні літальні апарати продовжували періодично пошкоджувати інфраструктуру електропостачання.

З березня по серпень 2024 року російська федерація здійснила дев'ять хвиль масштабних, комплексних і скоординованих атак на критично важливі електростанції, підстанції та системи передачі електроенергії по всій Україні, що спричинило серйозні пошкодження і руйнування. 26 серпня 2024 року відбулася одна з найбільших повітряних атак з початку повномасштабного вторгнення: було застосовано понад 100 ракет і 100 безпілотників у багатьох регіонах України, передусім проти об'єктів енергетичної та іншої інфраструктури. Для стабілізації роботи енергосистеми були запроваджені відключення електроенергії, які тривали до вересня [4].

13 грудня 2024 року російська федерація здійснила дванадцять чергову масовану терористичну атаку на енергетичну інфраструктуру України станом на 2024 рік [5].

Внаслідок обстрілів серйозно пошкоджено або зруйновано ключові електростанції та об'єкти електропередачі. Станом на червень 2024 року 73% енергоблоків теплових електростанцій в Україні були виведені з ладу через значні пошкодження. Крім того, 20 гідроагрегатів на гідроелектростанціях також були виведені з експлуатації.

Внаслідок неодноразових атак на українську електромережу суттєво зріс дефіцит електроенергії. Станом на липень 2024 року постачальники електроенергії оцінюють втрату приблизно дев'яти гігават виробничих потужностей тільки внаслідок атак цього року, що складає близько половини пікового споживання електроенергії в Україні взимку 2023–2024 років.

До травня 2024 року дефіцит електроенергії змусив українську владу запровадити віялові відключення електроенергії по всій країні. Руйну-

вання теплових і гідроелектростанцій, здатних регулювати потужність залежно від споживання, призвело до того, що електромережа не могла задовольнити попит в години пікового споживання. У деяких регіонах, включаючи Київ, відключення електроенергії тривали по 12 годин і більше щодня. Наприкінці червня 2024 року влада оголосила про пріоритетне електропостачання прифронтових населених пунктів як гуманітарний захід [4].

При цьому, шкода від таких атак на об'єкти критичної інфраструктури вимірюється не лише кількістю годин, які українцям доводиться проводити в темряві. Адже кожне влучання – це масштабна пожежа та, як наслідок, викид в повітря й проникнення у ґрунти забруднювальних речовин.

Найбільша небезпека атак на енергетичні об'єкти України з точки зору викидів в атмосферне повітря пов'язана з тим, що у виробництві електроенергії здебільшого використовується тверде паливо, яке є найбільш пожежонебезпечними, зокрема буре вугілля і торф.

Якщо відбувається атака на ТЕЦ чи ТЕС, де є сховище твердого палива, то відбуваються одночасні викиди в повітря від згоряння цієї речовини. Фактично, це паливо і так б використали, але небезпека полягає в тому, що це відбувається одночасно і без будь-якої системи очищення викидів.

Зокрема, серед забруднювальних речовин, які можуть потрапити в повітря після згоряння палива – сажа, тверді частки, діоксид азоту, діоксид сірки, важкі метали тощо. При цьому, із часом ці речовини можуть розповсюдитися далеко за межі території, де сталася пожежа. Тобто, якщо масштабна пожежа на ТЕЦ сталася в центральній Україні, то небезпечні речовини, викид яких стався в атмосферне повітря, надалі можуть поширитись на південну чи західну територію нашої країни. Зазначене залежить, зокрема, від напрямку та швидкості вітру.

Також ці забруднювальні речовини можуть осідати, тобто забруднювати ґрунти і потім, як наслідок, потрапляти до підземних вод. Крім того, при певній хімічній реакції з водяною парою діоксид сірки може випадати в кислотні дощі, що впливає і на якість ґрунтів, і на врожайність.

Водночас варто розуміти, що про масштабний і одночасний викид цих забруднювальних речовин у повітря йдеться лише в тому випадку, коли ракета влучає або спричиняє пожежу безпосередньо у місці зберігання палива на ТЕЦ чи ТЕС.

Однак, окрім пожеж на об'єктах критичної інфраструктури, в атмосферне повітря потрапля-

ють і забруднювальні речовини безпосередньо від вибуху ракети, що становить додаткову небезпеку для мирного населення та довкілля.

При детонації ракет та артилерійських снарядів окислюються навколишні ґрунти, деревина, дернина, конструкції, а також утворюється низка хімічних сполук, а також велика кількість токсичних органічних речовин. Під час вибуху всі речовини проходять повне окиснення, а продукти хімічної реакції вивільняються в атмосферу.

Крім цього, атаки на об'єкти критичної інфраструктури та пов'язані з ними відключення електроенергії збільшили використання дизельних генераторів у населених пунктах, що також сприяє локальному забрудненню повітря.

Наслідки забруднення повітря можуть бути короточасними і довготривалими, це залежить від періоду впливу, а також типів і концентрацій забруднюючих речовин. В переважній більшості забруднення повітря має накопичувальний ефект в організмі людини, а тому першими відчуттями його прояви можуть бути люди, які вже мають серцево-судинні чи легеневі хвороби та проживають поруч з епіцентром подій. Так, у людей, які вже мають астму й ішемічну хворобу серця, високі рівні у повітрі твердих часток можуть призвести до загострення захворювань. А тривалі наслідки включають розвиток захворювань не лише легень, а й інших органів, наприклад, нирок і печінки.

Також, як наголошують у Комітеті з питань здоров'я нації, потрапляючи до людського організму, ендокринно-руйнівні хімікати, до яких належать і стійкі органічні забруднювачі та важкі метали, які можуть виділятися під час пожеж на промислових об'єктах, найбільше впливають на ендокринну та репродуктивну системи, імітуючи, блокуючи чи перешкоджаючи роботі гормонів [6].

Приписами статті 50 Конституції України закріплено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [7].

Таким чином, окреслені вище атаки вчинені російською федерацією, унеможливають належну реалізацію конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, як одного із основоположних прав людини.

24 лютого 2022 року розпочався зворотній відлік часу не лише до військової перемоги України над російським загарбником, але й до її енергетичної незалежності. Попри цій кривавій війні,

цінність відновлюваних джерел енергії вже трансформувалась з більш екологічної на безпечову та економічну. Ще нещодавно, відновлювані джерела енергії вважались світовою спільнотою, в першу чергу, інструментом боротьби з невідвортною зміною клімату та скорочення викидів вуглецю. Проте, на сьогодні, вітрова, сонячна, біо, мала гідро та воднева енергетики є запорукою енергетичної безпеки та незалежності держав, а її собівартість є значно нижчою за викопне паливо. Якщо у 2021 році відновлювана енергетика України виборювала собі право функціонувати на справедливих умовах, що гарантовані державою, то з 2022 року відновлювана енергетика визнана одним із пріоритетів післявоєнної відбудови України та подальшого нарощення енергетичної незалежності держави [2].

У 2021 році, енергетичний сектор України виявився на перехресті в очікуванні який вектор розвитку енергетики обере держава. В невизначеності знаходився й сектор відновлюваних джерел енергії (ВДЕ). Адже, з одного боку, Уряд України почав поетапно виконувати свої зобов'язання, передбачені Меморандумом «Про Взаєморозуміння щодо врегулювання проблемних питань у сфері відновлюваної енергетики України» [8], укладеним в результаті проведення медіації при Центрі вирішення спорів Енергетичного Співтовариства між Урядом України та НКРЕКП, з однієї сторони, та двома провідними профільними асоціаціями – Українська вітроенергетична асоціація та Європейсько-Українське енергетичне агентство – з іншої, та розпочав поступово виплачувати заборгованість, накопичену перед виробниками з ВДЕ протягом минулих років, таким чином, надаючи ринку позитивні сигнали. Але, з іншого боку, за ініціативою громадського об'єднання «Ліга Антітраст» на рівні держави виникли спроби визнати «зелений» тариф як незаконну державну підтримку або як той, що був прийнятий у неконституційний спосіб. Якщо з одного боку, Президент України став одним із підписантів Глобального вітроенергетичного маніфесту в рамках COP26 та взяв міжнародне зобов'язання повністю припинити внутрішнє споживання вугілля до 2035 року і почати поступово виводити з експлуатації теплову генерацію, починаючи з 2022 року, то, з іншого боку, Уряд України продовжував спрямовувати усі зусилля на підтримку застарілої інфраструктури атомної енергетики і прийняв державну програму з розвитку атомно-промислового комплексу до 2026 року [9].

Широкомасштабна війна, яку розгорнула російська федерація на території України у лютому 2022 року, залишала сектор ВДЕ у стані очікування

та невизначеності, який поглибився не просто за рахунок активних бойових дій, пошкодження та окупації енергетичних об'єктів, але й через штучне створення окремими державними структурами додаткових проблем та викликів на ринку.

Географія розташування об'єктів ВДЕ різниться за відновлюваним джерелом енергії, що є природньо і відповідає природному потенціалу ВДЕ того чи іншого регіону. Якщо вітрові електростанції розташовані переважно в південному, південно-східному регіонах, в першу чергу на узбережжі Чорного та Азовського морів – приблизно 85%, то сонячна генерація поширена набагато ширше, проте знов таки, близько 60% промислових сонячних електростанцій зосереджені у південних та південно-східних областях України.

На початок 2022 року за загальною встановленою потужністю з ВДЕ лідерами серед усіх областей України є Дніпропетровська (1350,06 МВт), Херсонська (1139,65 МВт) і Миколаївська області (1121,16 МВт). На усі ці області припадає понад 37,3% усіх потужностей ВДЕ в Україні. Що стосується річного приросту, то найбільше нових об'єктів з ВДЕ у 2021 році було додано у Миколаївській (168,7 МВт), Одеській (149,1 МВт), Херсонській (145 МВт) та Запорізькій областях – 98,8 МВт.

В той самий час необхідно відзначити, що 2021 рік став визначальним для національного сектору ВДЕ, адже 11 травня 2021 року добове виробництво електроенергії з ВДЕ вперше в історії України перевищило рівень генерації тепловими електростанціями – 79 млн кВт*год проти 77 млн кВт*год [9].

Завдяки успішно реалізованим проектам в галузі відновлюваної енергетики в Україні, щорічні викиди CO₂ в атмосферу станом на 2021 рік були зменшені на понад 10,3 млн тон, що еквівалентно викидам від понад 2,2 млн автомобілів. Так, наприклад, завдяки генерації електроенергії лише промисловими вітровими електростанціями у 2021 році було заощаджено 1,8 млн тонн вугілля, 1 171,4 тис м³ природного газу та скорочено приблизно 3,1 млн тонн викидів CO₂.

З огляду на те, що переважна більшість встановлених наразі в країні об'єктів відновлюваної енергетики, зосереджені у південних та південно-східних областях України, де вже протягом останніх майже 3 років безупинно точаться активні бойові дії. За різними оцінками експертів, станом на серпень 2022 року вже так чи інакше постраждало 30–40% ВДЕ електростанцій у цих регіонах або близько 1120–1500 МВт встановленої потужності.

До прикладу, за даними Української вітроенергетичної асоціації, з початку широкомасштабної

війни в Україні зупинено понад 3/4 вітроенергетичних потужностей, тобто із загальних 1673 МВт, наразі не працює близько 1462 МВт українських ВЕС, а 5 вітрових турбін в Херсонській області, що встановлені на Мирненській, Сиваській та Новотроїцькій вітроелектростанціях, станом на сьогодні є знищеними [10, с. 45].

Через пошкодження 330 кВт лінії електропередачі в Мелітополі не працюють також майже 600 МВт вітроенергетичних потужностей у Запорізькій області. Варто наголосити, що даний показник пошкоджень може бути більшим, оскільки на сьогоднішній день точно невідомо рівень пошкоджень на тих станціях, які знаходяться під окупацією російських терористів без можливості фізичного доступу до них [2].

На даному етапі свого становлення Україна має великий потенціал для переходу до відновлюваних джерел енергії, зокрема, таких як вітроенергетика, що дійсно сприятиме дотриманню екологічних прав людини та забезпеченню безпеки та здоров'я нашого суспільства. Використання саме відновлюваних джерел енергії має низку суттєвих переваг серед яких зниження викидів парникових газів та забруднювальних речовин у порівнянні з викопними видами палива (вугілля, нафта, газ), що позитивно вплине на боротьбу зі змінами клімату, зменшення кількості кислотних дощів та відповідно значно покращить якість повітря. Також однією із переваг та наслідком використання відновлюваних джерел енергії є мінімізація ризиків розвитку респіраторних захворювань, серцево-судинних проблем і онкологічних хвороб, які часто пов'язані із забрудненням повітря.

Відтак, розвиток вітроенергетики та інших відновлюваних джерел енергії має стати в першу чергу стратегічним вибором нашої держави, а не лише екологічним, адже сприятиме українській енергетичній незалежності, екологічній безпеці та економічному зростанню держави після завершення воєнних дій.

В умовах руйнування традиційної енергетичної інфраструктури внаслідок атак та бойових дій, перехід до відновлюваних джерел енергії не лише сприятиме стабільності, але й зменшить залежність від централізованих систем, які є вразливими до атак. До того ж, Україна вже має певний досвід у розвитку ВДЕ, зокрема сонячної та вітрової енергетики, а тому цей напрямок потребує масштабного розширення в умовах викликів сучасності.

Висновки. Основним Законом України гарантовано екологічні права, до яких, зокрема, віднесене право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Однак, наразі наша дер-

жава зіштовхнулася із рядом проблем, які є наслідком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, а саме об'єктів критичної інфраструктури. Так, прицільне руйнування об'єктів критичної інфраструктури наносить непоправної шкоди екології, адже в повітря, ґрунт потрапляють забруднювальні речовини не лише від вибуху ракет, але й від згоряння твердого палива, що використовується у виробництві електроенергії. Війна завдала значних екологічних збитків Україні, однак їхній повний масштаб стане зрозумілим лише після завершення бойових

дій та деокупації територій. Зважаючи на високий рівень енергоспоживання, економічну нерівність, нестачу електроенергії та екологічні виклики з якими наразі зіштовхується Україна, відновлювані джерела енергії набувають визначальної ролі як у період воєнного стану, так і в процесі післявоєнного відновлення, сприяючи створенню сталої та безпечної енергетичної системи, що позитивно впливає на захист екологічних прав та є важливим елементом забезпечення сталого розвитку країни після завершення війни.

Список літератури:

1. Екологічні наслідки війни Росії проти України – Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». *Головна – Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»*. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rt-protyukrainy/ekolohichni-naslidky-viiny-rosii-proty-ukrainy.html> (дата звернення: 18.12.2024).
2. Омельченко В. Сектор відновлюваної енергетики України до, під час та після війни. *Разумков центр*. 11 листопада 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/sekto-vidnovlyuvanoyi-energetykyukrainy-do-pid-chas-ta-pislya-viiny> (дата звернення: 18.12.2024).
3. Виробництво електроенергії в Україні 2024: де та як відбувається. *Факти*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240703-vyrobnnytvo-elektroenergiyi-v-ukrayini-2024-de-ta-yak-vidbuvayetsya/> (дата звернення: 18.12.2024).
4. Атаки на енергетичну інфраструктуру України: Шкода цивільному населенню. *Бюлетень моніторингової місії ООН з прав людини в Україні за вересень 2024*. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-12/UKR_Attacks_on_Ukraine's_Energy_Infrastructure_Harm_to_the_Civilian.pdf (дата звернення: 20.12.2024).
5. Росія завдала масованого ракетного удару по Україні: які наслідки атаки. *Суспільне новини*. URL: <https://susplne.media/901455-rosia-zavdae-masovanogo-raketnogo-udaru-po-ukraini-de-lunaut-vibuhi/> (дата звернення: 20.12.2024).
6. Наслідки ракетних атак: як пожежі на ТЕЦ та ТЕС впливають на екологію України. *Media «18000»*. URL: <https://18000.com.ua/trichka-novin/naslidki-raketnix-atak-yak-pozhezhi-na-tec-ta-tes-vplivayut-na-ekologiyu-ukrayini/> (дата звернення: 21.12.2024).
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
8. Про схвалення Меморандуму про взаєморозуміння щодо врегулювання проблемних питань у сфері відновлюваної енергетики в Україні. Постанова НКРЕКП від 17 червня 2020 р. № 1141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1141874-20#Text> (дата звернення: 21.12.2024).
9. Вітроенергетичний сектор України 2021: огляд ринку за рік до війни. *Громадська Спілка «Українська вітроенергетична асоціація» та юридична фірма «EVERLEGAL»*. URL: https://uwea.com.ua/uploads/docs/uwea_2021_ua_web_2.pdf (дата звернення: 21.12.2024).
10. Танклевська Н.С., Боровік Л.В. Інновації як фактор розвитку національної економіки. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Економіка, менеджмент та право*. №8. 2023. С.41-47.

Bakhur O.V. ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES OF ATTACKS ON UKRAINE'S CRITICAL INFRASTRUCTURE

The article is devoted to the study of problematic issues related to the realization of the right to an environment safe for life and health in the context of armed aggression by the Russian Federation. It emphasizes that on February 24, 2022, the Russian Federation launched a full-scale invasion of Ukraine, accompanied by violations of international humanitarian law, the destruction of economic and natural resources, civilian and critical infrastructure, as well as numerous cases of violations of environmental rights guaranteed by the Constitution of Ukraine, particularly the right to an environment safe for life and health.

The study addresses the issue of Russian Federation attacks on critical infrastructure objects, including high-voltage networks, transformer substations, dispatch centers, and power plants. It highlights that targeted destruction of critical infrastructure causes irreparable harm to the environment, as pollutants are released into the air and soil not only from missile explosions but also from the combustion of solid fuels used in electricity production.

Conclusions are drawn that, given the high intensity of energy consumption, economic inequality, energy shortages, and environmental challenges, renewable energy sources play a key role both during the ongoing war and in post-war reconstruction. These sources are seen as the foundation for a sustainable, carbon-neutral, and safe energy system, as protecting the environmental rights of citizens is an essential element of the overall strategy for recovery and ensuring sustainable development after the war ends.

It is also analyzed that one of the advantages and outcomes of using renewable energy sources is the minimization of risks associated with respiratory diseases, cardiovascular problems, and cancers, which are often linked to air pollution.

Key words: right to a safe environment for life and health, environmental rights, human rights, full-scale invasion, military aggression, environmental pollution, wind energy.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 336.1:65.011.1

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.6/09>

Гончарук В.Л.

ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Фінансово-економічна безпека є важливим елементом стабільного функціонування держави та бізнесу в умовах глобальних викликів і невизначеності. У статті досліджено ключові чинники, що впливають на стан фінансово-економічної безпеки на макро– та мікрорівнях, розроблено механізм її забезпечення, а також надано рекомендації щодо його впровадження.

Мета дослідження полягає у створенні механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки для ефективного протистояння внутрішнім і зовнішнім викликам. Завдання дослідження включають: визначення ключових факторів на макро– та мікрорівнях, розробку механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки та надання практичних рекомендацій.

Аналіз показав, що серед основних загроз фінансово-економічній безпеці на макрорівні є економічна нестабільність, ризики, які пов'язані зі змінами в міжнародному середовищі, та недосконалість регуляторної політики. На мікрорівні основними викликами є фінансові махінації, недостатній рівень внутрішнього контролю, кіберзагрози та низький рівень обізнаності персоналу щодо сучасних ризиків. Запропонований механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки включає такі етапи: аналіз поточного стану, ідентифікація загроз і ризиків, розробка стратегії, формування системи моніторингу, впровадження заходів захисту, реагування на інциденти, оцінка ефективності та корекція стратегії. Особливу увагу приділено інтеграції механізму з корпоративними та державними стратегіями сталого розвитку. Надано практичні рекомендації щодо посилення фінансово-економічної безпеки, які включають автоматизацію процесів моніторингу, удосконалення регуляторних рамок, впровадження інноваційних технологій у системи контролю та навчання персоналу. Підкреслено важливість міжнародної співпраці у протидії глобальним викликам.

Стаття сприяє підвищенню розуміння фінансово-економічної безпеки як системного явища, пропонуючи інструменти для її ефективного забезпечення. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на адаптації розробленого механізму до специфічних умов різних секторів економіки та вдосконаленні методів прогнозування загроз в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, механізм забезпечення, чинники, фінансові махінації, міжнародні санкції, ідентифікація ризиків, глобальні загрози, економічна стабільність.

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобальних викликів, таких як геополітична нестабільність, економічні кризи, пандемії та зростання кіберзагроз, питання фінансово-економічної безпеки набуває ключового значення. Ефективне забезпечення фінансово-економічної безпеки вимагає комплексного підходу, що охоплює як національний рівень, так і рівень окремих підприємств. На державному рівні це передбачає створення ефективних механізмів моніторингу

та запобігання ризикам, які можуть загрожувати макроекономічній стабільності. Водночас, на рівні підприємств важливо впроваджувати стратегії управління фінансовими ризиками, що забезпечать їхню стійкість до зовнішніх і внутрішніх викликів.

Як зазначають С. Супруненко, І. Муравйова та І. Канцур, фінансово-економічна безпека є невіддільним елементом реалізації стратегії сталого розвитку країни, що підкреслює її критичну роль

у формуванні національної економічної стійкості [1]. З іншого боку, забезпечення економічної безпеки на рівні підприємств є основою для їх конкурентоспроможності, особливо в умовах турбулентного середовища [2]. Відсутність скоординованих дій на рівні держави та підприємств створює прогалини, які можуть бути використані для економічного тиску чи дестабілізації.

Додатково, зовнішні загрози, такі як вплив міжнародних економічних санкцій, фінансові кризи та глобалізаційні виклики, ускладнюють завдання збереження економічної безпеки. Як наголошують М. Флейчук та І. Бабець, важливим аспектом економічної безпеки є адаптація національних механізмів до швидких змін глобального економічного середовища [3]. Паралельно, І. Потапюк, С. Мазіленко та М. Прусова підкреслюють, що фінансово-економічна безпека підприємств є основою для їх стійкості до ризиків і забезпечення сталого розвитку [4].

Отже, розробка ефективних механізмів забезпечення фінансово-економічної безпеки повинна враховувати одночасно стратегічні інтереси держави та підприємств. Такий підхід дозволить створити систему, що здатна адаптуватися до змін у глобальному середовищі та забезпечити економічну стабільність на різних рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансово-економічна безпека є однією з ключових передумов стабільності та сталого розвитку держави. Останні дослідження в цій сфері фокусуються на багатовимірному характері цього поняття, що охоплює управління ризиками, використання інноваційних технологій і забезпечення ефективного правового регулювання. У цьому літературному огляді проаналізовано сучасні наукові підходи до визначення, оцінки та зміцнення фінансово-економічної безпеки на різних рівнях управління.

В науковій літературі існують різні концептуальні підходи до визначення поняття «фінансово-економічна безпека». Воно є багатовимірним і включає інституційні, організаційні та правові механізми, які спрямовані на захист від внутрішніх та зовнішніх загроз. При цьому виникає необхідність інтеграції елементів соціальної відповідальності в механізми безпеки, що посприяє сталому розвитку держави [5].

Деякі науковці розглядають фінансово-економічну безпеку через призму інновацій, акцентуючи на важливості використання сучасних технологій, таких як штучний інтелект (ШІ) та блокчейн, для моніторингу ризиків і забезпечення прозорості у фінансових системах [6].

У статті А. Ділігул та А. Лукомської розглянуто фінансово-економічну безпеку як ключовий елемент загальної національної безпеки. Автори підкреслюють, що в умовах глобалізації і посилення конкуренції між державами, забезпечення економічної безпеки стає основою для стабільності та зростання. Вони наголошують на важливості інтеграції фінансових механізмів із системою правового регулювання [7].

У свою чергу, В. Баранюк пропонує використання факторного аналізу рентабельності продажів як інструменту оцінки економічної безпеки підприємств. Автор доводить, що рентабельність може виступати показником фінансової стабільності й індикатором готовності підприємства протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам [8]. Комплексну систему управління фінансово-економічною безпекою на рівні підприємств запропонували О. Сташук та ін. Вони виокремили ключові компоненти цієї системи: аналіз ризиків, моніторинг фінансових потоків і стратегічне планування. Автори наголошують на важливості систематичної оцінки загроз для збереження економічної стабільності підприємства [9].

Аналізу фінансової безпеки держави в контексті глобалізації присвячена наукова розвідка О. Резника та ін. Дослідники встановили основні чинники, що впливають на фінансову стабільність, включаючи зовнішні економічні загрози, такі як міжнародні санкції і фінансові кризи [10].

Важливою проблемою залишається дослідження перспектив відновлення фінансової безпеки після кризових явищ, оскільки існує об'єктивна необхідність створення адаптивних механізмів, які дозволяють швидко реагувати на зміни в глобальному середовищі [11].

Н. Носань та С. Назаренко аналізували проблеми управління фінансовою безпекою на різних рівнях системи управління. Було запропоновано удосконалення методологічних підходів до оцінки фінансових ризиків та адаптацію до сучасних викликів [12].

Останні наукові дослідження підкреслюють, що проблема фінансово-економічна безпека має багаторівневий характер. На рівні держави важливо використовувати інноваційні технології і забезпечувати ефективне правове регулювання. Для підприємств ключовими є аналіз ризиків, адаптація до змін у зовнішньому середовищі та стратегічне планування.

Постановка завдання. Метою дослідження є створення ефективного механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки, що враховує сучасні

глобальні виклики й особливості функціонування як державних інституцій, так і підприємств.

Завдання дослідження:

1. Визначити ключові фактори, які впливають на стан фінансово-економічної безпеки на макро– та мікрорівнях.

2. Розробити структурований механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки з урахуванням сучасних глобальних викликів і загроз.

3. Сформулювати практичні рекомендації для підвищення рівня фінансово-економічної безпеки в контексті сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз ключових чинників, які впливають на стан фінансово-економічної безпеки, дозволив встановити суттєві відмінності між впливами на макро– та мікрорівнях, а також виявити їх взаємозв'язок.

На макрорівні фінансово-економічна безпека значною мірою залежить від загальної економічної стабільності. Високий рівень інфляції, значний державний борг або бюджетний дефіцит створюють ризики для функціонування національної економіки та її здатності протистояти внутрішнім і зовнішнім викликам. Стан платіжного балансу, зокрема баланс зовнішньої торгівлі, визначає здатність країни підтримувати фінансову незалежність та уникати надмірної залежності від зовнішніх запозичень.

Стан фінансової системи також є критичним, оскільки довготривала стабільність банківського сектору, прозорість фінансових ринків і доступність кредитування для бізнесу та населення суттєво впливають на рівень фінансової безпеки. Окрему роль відіграє регулювання з боку держави, яке має запобігати фінансовим кризам і забезпечувати прозорість економічних процесів.

Політична стабільність є ще одним вагомим чинником. Політичні кризи, корупція та недостатня прозорість у прийнятті рішень послаблюють фінансову стійкість країни. Особливої уваги потребує вплив зовнішніх викликів, таких як глобалізація, економічні санкції і геополітична напруженість, що створюють додатковий тиск на економіку.

Соціально-економічні аспекти, зокрема рівень зайнятості, доходи населення та нерівність у розподілі ресурсів, впливають на здатність економіки забезпечувати стійкість у довгостроковому періоді. Низький рівень соціального захисту та недостатні доходи громадян можуть призводити до дестабілізації економічної ситуації.

На мікрорівні чинники, які впливають на фінансово-економічну безпеку, здебільшого пов'язані зі

станом фінансової стійкості підприємств. Підприємства, які мають стабільні фінансові показники, включно з ліквідністю, платоспроможністю та рентабельністю, краще адаптуються до кризових ситуацій і мають більшу конкурентну перевагу.

Інноваційна активність підприємств також є визначальним фактором. Здатність адаптуватися до технологічних змін та інвестувати в інновації дозволяє бізнесу утримувати свої позиції на ринку та сприяти розвитку економіки загалом. Конкурентоспроможність підприємств, що базується на якості продукції, ефективності стратегічного планування та управлінні ризиками, є важливим індикатором їхнього внеску у фінансово-економічну безпеку.

Особливу увагу необхідно приділити управлінським аспектам, зокрема ефективності менеджменту, реалізації антикризових стратегій і формуванню корпоративної культури. Успішне керування ресурсами та процесами на підприємстві підвищує його стійкість до зовнішніх і внутрішніх викликів.

Водночас важливим елементом забезпечення фінансово-економічної безпеки на мікрорівні є інституційне середовище. Ефективна взаємодія з державними органами, доступність фінансових ресурсів і державна підтримка створюють сприятливі умови для розвитку бізнесу.

Таким чином, комплексний підхід до врахування впливу зазначених чинників є необхідною умовою розробки ефективних механізмів забезпечення фінансово-економічної безпеки як на рівні держави, так і на рівні підприємств.

Визначення ключових чинників, які впливають на фінансово-економічну безпеку, підкреслює складність і багатовимірність цього явища. Очевидно, що забезпечення стійкості економічної системи вимагає не лише розуміння впливу макро– та мікрорівневих чинників, але й створення чіткого системного механізму, здатного мінімізувати ризики та реагувати на виклики. Такий механізм повинен враховувати як стратегічні потреби держави, так і оперативні потреби підприємств, забезпечуючи їхню взаємодію для досягнення спільної мети – зміцнення фінансово-економічної безпеки (Рис. 1).

Забезпечення фінансово-економічної безпеки є комплексним завданням, яке охоплює аналіз, планування, впровадження заходів захисту та їх постійний моніторинг. На першому етапі увага зосереджується на діагностиці поточного стану об'єкта управління. Це включає збір фінансових і економічних даних, їхню глибоку аналітичну

обробку, а також виявлення слабких місць, що можуть стати причиною потенційних загроз. Проводиться ретельний аналіз зовнішніх факторів, таких як ринкові зміни чи вплив міжнародних санкцій, а також внутрішніх аспектів, до яких належать недоліки в управлінні або недостатність ресурсів.

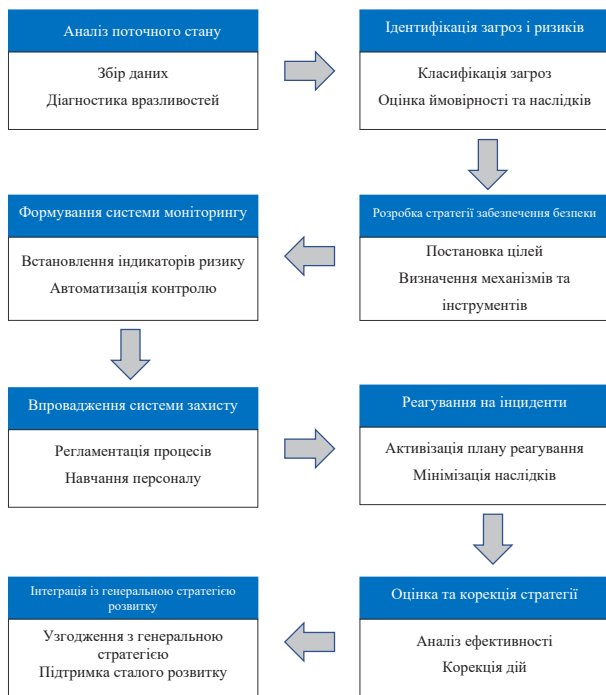

Рис. 1. Структура механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки

Джерело: власна розробка автора.

Ідентифікація загроз є наступним кроком, який дозволяє систематизувати потенційні ризики та оцінити їхню ймовірність і наслідки. Цей етап спрямований на розуміння того, які загрози можуть завдати найбільшої шкоди, а які напрямки потребують найбільшого захисту. Для кожної загрози визначаються ймовірні сценарії її розвитку та відповідні заходи протидії.

На основі отриманих даних формується стратегія забезпечення фінансової і економічної безпеки. Вона охоплює визначення цілей, наприклад, мінімізацію ризиків чи створення стійкої до криз системи, а окремо розробляються конкретні заходи та механізми реалізації, такі як страхування активів, використання сучасних технологій для автоматизації контролю чи впровадження програм внутрішнього аудиту.

Важливим елементом цієї системи є постійний моніторинг. Для цього розробляється система індикаторів ризику, яка дозволяють оцінити стан безпеки в режимі реального часу. Автоматизація

процесів за допомогою цифрових платформ значно підвищує ефективність контролю, зменшуючи людський чинник і знижуючи час реагування на потенційні загрози.

Після впровадження стратегії особлива увага приділяється регламентації процесів і навчання персоналу. Чіткі інструкції допомагають уникати плутанини в діях, тоді як навчальні програми підвищують обізнаність працівників щодо можливих загроз і їх запобігання.

Коли загроза реалізується, система активує заздалегідь розроблений план реагування. Це може включати такі заходи, як мобілізація фінансових резервів, посилення контролю чи залучення зовнішніх експертів. Головне завдання цього етапу – мінімізувати наслідки з мінімальними втратами для організації чи держави.

Завершальним етапом є оцінка ефективності впроваджених заходів та внесення коректив. Регулярний аналіз дозволяє вдосконалювати стратегію, адаптуючи її до змін у зовнішньому чи внутрішньому середовищі. Система безпеки інтегрується у загальні стратегічні плани, щоб виконувати не лише функцію захисту, але і стати підґрунтям для сталого розвитку.

Отже, забезпечення фінансово-економічної безпеки є динамічним процесом, що базується на постійній оцінці, адаптації та вдосконаленні.

Забезпечення фінансово-економічної безпеки є критичним елементом сталого розвитку, оскільки ризики та загрози, як внутрішні, так і зовнішні, можуть суттєво впливати на ефективність функціонування економічних систем. Розроблений механізм створює чітку структуру для виявлення вразливостей, оцінки ризиків і реагування на них. Однак для його повноцінного впровадження необхідно доповнити механізм конкретними рекомендаціями, що сприятимуть підвищенню ефективності безпекових заходів, а також дозволять інтегрувати їх у практику управління на макро– та мікрорівнях.

По-перше, важливо посилити системи моніторингу й аналізу ризиків шляхом впровадження сучасних інформаційних технологій. Автоматизовані системи збору та аналізу даних дозволять оперативно виявляти потенційні загрози, а також прогнозувати їхній розвиток. Інтеграція аналітичних платформ із системами внутрішнього контролю допоможе створити єдиний інформаційний простір для управління ризиками.

По-друге, необхідно розвивати інституційний потенціал для протидії зовнішнім загрозам. Це може включати створення регуляторних рамок

для захисту від глобальних економічних криз, удосконалення фінансових регуляторів і підвищення рівня їхньої взаємодії з міжнародними організаціями. Розробка політик, які знижують залежність економіки від зовнішніх факторів, таких як коливання світових ринків, також сприятиме зміцненню безпеки.

Третім важливим кроком є вдосконалення управління персоналом. Організація регулярного навчання та тренінгів для співробітників фінансових і економічних установ підвищить рівень обізнаності про можливі загрози та шляхи їхнього запобігання. Особливу увагу слід приділяти розвитку корпоративної культури, яка сприятиме прозорості, відповідальності та доброчесності.

Ще одним напрямом є впровадження дієвих заходів щодо реагування на кризи. Це передбачає створення резервних фондів, розробку детальних планів дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій та організацію чітких каналів комунікації під час кризових подій.

Нарешті, доцільно забезпечити інтеграцію механізмів безпеки з довгостроковими стратегічними цілями. Це дозволить збалансувати оперативні заходи із завданнями сталого розвитку, спрямованими на підтримку конкурентоспроможності, інноваційності й економічної стабільності.

Реалізація цих рекомендацій створить умови для системного підходу до забезпечення фінансово-економічної безпеки, а також підвищить здатність адаптуватися до викликів сучасного середовища.

Висновки. У цій статті проведено дослідження проблеми фінансово-економічної безпеки та розроблено механізм її забезпечення, що охоплює всі етапи управління – від аналізу поточного стану

до реагування на інциденти й адаптації до нових умов. Встановлено, що фінансово-економічна безпека є комплексною категорією, яка залежить як від внутрішніх чинників (ефективності управління, прозорості фінансових операцій), так і від зовнішніх (економічних криз, змін у глобальному ринковому середовищі).

Розроблений механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки передбачає комплексний підхід до управління ризиками, включаючи їхню ідентифікацію, оцінку, розробку захисних стратегій і впровадження систем моніторингу. Запропоновані рекомендації дозволяють посилити контроль за вразливими напрямками, удосконалити реагування на загрози та забезпечити гармонійне поєднання заходів безпеки з довгостроковими цілями сталого розвитку.

Результати дослідження свідчать про важливість автоматизації процесів моніторингу й аналізу ризиків, підвищення компетентності персоналу та інтеграції системи безпеки з інноваційними технологіями. Зокрема, особлива увага має бути приділена створенню резервів, які забезпечать стійкість економіки до кризових явищ, а також активізації міжнародної співпраці для протидії глобальним викликам.

Подальші дослідження у цій сфері можуть бути спрямовані на адаптацію запропонованого механізму до специфічних умов різних секторів економіки. Зокрема, перспективними є дослідження впливу цифрових технологій на фінансово-економічну безпеку, удосконалення інструментів прогнозування загроз, а також розробка моделей інтеграції безпекових систем із стратегічними цілями розвитку в умовах швидкоплинного зовнішнього середовища.

Список літератури:

1. Супруненко С., Муравйова І., Канцур І. Фінансово-економічна безпека як основа для реалізації стратегії сталого розвитку країни. *Національні інтереси України*. 2024. № 4 (4). С. 440–448. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-4\(4\)-440-448](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-4(4)-440-448) (дата звернення: 18.12.2024).
2. Литовченко О. Ю., Протас А. Ю. Фінансово-економічна безпека підприємств в умовах воєнної економіки: стратегічний аспект. *Фінансове та інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки бізнесу в умовах воєнної економіки та повоєнного відновлення* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 22–23 листоп. 2023 р. Харків, 2023. С. 123–125. URL: <https://eprints.kname.edu.ua/64334> (дата звернення: 18.12.2024).
3. Fleychuk M., Babets I. External economic security of Ukraine: conditions, problems and prospects. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2020. Vol. 42, No. 3. P. 316–322. URL: <https://doi.org/10.15544/mts.2020.31> (дата звернення: 18.12.2024).
4. Потапюк І. П., Мазіленко С. С., Прусова М. О. Фінансово-економічна безпека як основа безпеки підприємства. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 2 (02). С. 156–160. URL: <https://doi.org/10.32782/dees.2-26> (дата звернення: 18.12.2024).
5. Шакун Є., Гонга О. Основні концептуальні підходи до визначення поняття «фінансово-економічна безпека». *Соціальне підприємництво як інструмент відновлення України* : форум стейкхолдерів розвитку соціального підприємництва (м. Чернігів, 16 вересня 2024 р.). Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка»,

2024. С. 181–183. URL: <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2024/09/zbirnyk.pdf#page=181> (дата звернення: 18.12.2024).

6. Гнатенко І., Земцов М., Василенко С. Фінансово-економічна безпека держави на інноваційній основі. *Стратегічний менеджмент агропродовольчої сфери в умовах глобалізації економіки: безпека, інновації, лідерство* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 27 вересня 2024 р. Полтава : ПДАУ, 2024. Том 1. С. 122–126. URL: <https://stlnau.in.ua/samoosvita/item/2024/pdau240927.pdf#page=122> (дата звернення: 18.12.2024).

7. Ділігул А., Лукомська А. Фінансово-економічна безпека як одна з основних складових безпеки країни. *Наукові перспективи*. 2024. № 7 (49). С. 1019–1027. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-7\(49\)-1019-1027](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-7(49)-1019-1027) (дата звернення: 18.12.2024).

8. Баранюк, В. В. Факторний аналіз рентабельності продажів торгового підприємства як інструмент визначення його економічної безпеки. *Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки* : матеріали X Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. здобувачів вищ. освіти та молодих учених (м. Умань, 16 листоп. 2023 р.). Умань : УДПУ імені Павла Тичини, 2023. С. 239–242. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/16058/1/%2B2023%20%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%2016.11.23.pdf#page=239> (дата звернення: 18.12.2024).

9. Comprehensive system of financial and economic security of the enterprise / O. Stashchuk et al. *International Journal of Management*. 2020. Vol. 11, No. 5. P. 330–340. URL: <https://doi.org/10.34218/IJM.11.5.2020.032> (дата звернення: 18.12.2024).

10. Financial security of the state / O. M. Rieznik et al. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 9, No. 3. P. 843–852. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/82683> (дата звернення: 18.12.2024).

11. Assessment of the prospects for restoring the financial security of the state / N. Shmygol et al. *Financial and Credit Activity-Problems of Theory and Practice*. 2021. No. 5 (40). P. 226–235. URL: <https://www.fkd.net.ua/index.php/fkd/article/download/3457/3363/11850> (дата звернення: 18.12.2024).

12. Nosan N., Nazarenko S. Financial security management in economic security systems at different levels of management systems: methodological problems. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2022. Vol. 6, No. 41. P. 138–146. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v6i41.251418> (дата звернення: 18.12.2024).

Honcharuk V.L. MECHANISMS FOR ENSURING FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES

Financial and economic security is crucial for the stable functioning of the state and businesses in the context of global challenges and uncertainty. This article investigates the key factors affecting financial and economic security at both macro and micro levels, develops a mechanism for its provision, and provides recommendations for its implementation.

The research aims to create a mechanism for ensuring financial and economic security to effectively counteract both internal and external challenges. The research tasks include identifying the key factors at the macro and micro levels, developing the mechanism for ensuring financial and economic security, and providing practical recommendations.

The analysis revealed that the main threats to financial and economic security at the macro level include monetary instability, risks related to changes in the international environment, and the imperfection of regulatory policies. At the micro level, the primary challenges are financial fraud, inadequate internal control, cyber threats, and low staff awareness regarding modern risks. The proposed mechanism for ensuring monetary and economic security comprises several stages: analysis of the current state, identification of threats and dangers, strategy development, establishment of a monitoring system, implementation of protection measures, incident response, effectiveness evaluation, and strategy adjustment. Special attention is given to integrating the mechanism with corporate and state sustainable development strategies. Practical recommendations for strengthening financial and economic security include automating monitoring processes, enhancing regulatory frameworks, implementing innovative technologies in control systems, and training staff. The importance of international cooperation in addressing global challenges is emphasised.

This article enhances the understanding of financial and economic security as a systemic phenomenon by offering tools for its effective provision. Further research may focus on adapting the developed mechanism to the specific conditions of various economic sectors and improving threat forecasting methods in the context of digital transformation.

Key words: financial and economic security, provision mechanism, factors, financial fraud, international sanctions, risk identification, global threats, economic stability.

Петриченко О.П.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ НА РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню адміністративно-правового механізму забезпечення захисту прав споживачів на ринку природного газу в Україні. Автором проведено аналіз чинної нормативно-правової бази, що є основою для регулювання функціонування ринку природного газу та правовідносин, що виникають у сфері захисту прав кінцевих (побутових) споживачів на ринку природного газу.

Окреслено об'єкт правовідносин, що виникають у процесі захисту прав споживачів на ринку природного газу. Доведено, що об'єктом державного контролю у сфері захисту прав споживачів на ринку природного газу є сукупність дій та бездіяльності суб'єктів господарювання, які безпосередньо пов'язані з наданням послуг з постачання природного газу кінцевим споживачам.

У статті досліджено роль державних органів у сфері регулювання відносин, що складаються під час захисту прав споживачів на ринку природного газу, зокрема, функції та повноваження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Проведено аналіз повноважень цього органу у сфері здійснення адміністративного контролю за дотриманням законодавства суб'єктами ринку газу, включаючи питання надання захисту прав споживачів на ринку природного газу.

Охарактеризовано інші адміністративно-правові заходи проти зловживань монополієм становищем або порушення прав кінцевих споживачів. У статті також проведено оцінку ефективності діючих адміністративно-правових механізмів захисту прав споживачів та виявлено проблемні аспекти в регулюванні відносин між постачальниками газу та споживачами.

На підставі проведеного науково-правового аналізу автором розроблено пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази та практичної реалізації механізмів захисту прав споживачів на ринку природного газу, враховуючи також необхідність наближення національного законодавства до права Європейського Союзу.

Ключові слова: ринок природного газу, захист прав споживачів, адміністративний нагляд та контроль, цінова політики.

Постановка проблеми. Ринок природного газу в Україні є одним з ключових секторів економіки, що безпосередньо впливає на життя кожного громадянина. З огляду на його важливість, виникає гостра необхідність у ефективних механізмах захисту прав споживачів цього ресурсу. Актуальність дослідження зумовлена динамічними змінами на енергетичному ринку, посиленням конкуренції та зростанням вимог споживачів до якості та доступності послуг.

Крім того, потребують вирішення деякі проблеми наближення українського законодавства у сфері захисту прав споживачів на ринку природного газу до європейських стандартів, що є важливим кроком для інтеграції України в європейський енергетичний простір та забезпечення вищих стандартів життя для українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам захисту прав споживачів на ринку

комунальних послуг досліджували такі науковці як Р. В. Крупник, М. С. Машиністова, Д. І. Юморанов, Ю. М. Юркевич, Г. Б. Яновицька та ін. Водночас, аналіз наукових робіт у цій сфері показує, що недостатньо дослідженими залишаються питання ефективності механізмів альтернативного вирішення спорів, а також впливу цифрових технологій на взаємодію споживачів з постачальниками газу та на якість наданих послуг. Вимагає також подальшого вивчення проблема формування цін на природний газ, особливо в контексті сезонних коливань та геополітичних факторів, а також вплив цих коливань на права споживачів.

Постановка завдання. Метою дослідження є всебічний аналіз адміністративно-правових механізмів захисту прав споживачів на ринку природного газу в Україні, виявлення їхніх переваг та недоліків, а також розробка пропозицій щодо їхнього вдосконалення. Для виконання цієї

мети були поставлені та вирішені такі завдання: 1) проаналізовано чинне законодавство України, що регулює відносини на ринку природного газу та захист прав споживачів; 2) проведено оцінку ефективності діючих адміністративно-правових механізмів захисту прав споживачів; 3) виявлено проблемні аспекти в регулюванні відносин між постачальниками газу та споживачами; 4) розроблено пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази та практичної реалізації механізмів захисту прав споживачів на ринку природного газу, враховуючи також необхідність наближення національного законодавства до права Європейського Союзу (далі – ЄС).

Виклад основного матеріалу. Захист прав споживачів на ринку природного газу становить особливу сферу суспільних правовідносин, що вирізняє цей напрямок адміністративно-правової діяльності від інших сфер захисту прав споживачів.

У Законі України «Про захист прав споживачів» споживач визначається як фізична особа, фізична особа – підприємець або юридична особа, яка отримує природний газ на підставі договору постачання природного газу з метою використання для власних потреб, а не для перепродажу, або використання в якості сировини [1].

Однією із специфічних рис законодавства України про захист прав споживачів, як звертають увагу деякі науковці, є множинність нормативно-правових актів, що впливають із неповноти охоплення законодавчими актами відносин, що складаються в цій сфері. Здійснення правового регулювання відносин, пов'язаних із реалізацією права споживача у разі придбання товару неналежної якості на кодифікованому рівні Цивільного кодексу України та Законом України «Про захист прав споживачів» та на підзаконному рівні, зумовлює наявність численних колізій та прогалин [2, с. 128].

У сфері захисту прав споживачів на ринку природного газу систему законодавства становлять: закони України від 9 квітня 2015 року № 329-VIII «Про ринок природного газу» [1], від 22 вересня 2016 року № 1540-VIII «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» [3], від 12 травня 1991 року № 1023-XII «Про захист прав споживачів» [4] (та новий Закон України від 10 червня 2023 року № 3153-IX «Про захист прав споживачів», що набуває чинності через один рік з дня його опублікування, але не раніше дня припинення чи скасування воєнного стану [5]), Постанова Національної комісії, що здійснює державне

регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, (далі – НКРЕКП) «Про затвердження Правил постачання природного газу» від 30 вересня 2015 року № 2496 (далі – Правила постачання природного газу) [6] тощо.

На підставі аналізу наведених нормативно-правових актів у сфері регулювання захисту прав споживачів на ринку природного газу можна окреслити види правовідносин, що виникають у цій сфері, тобто фактично визначити об'єкт забезпечення захисту прав споживачів на ринку природного газу.

Наприклад, Г. Б. Яновицька, досліджуючи цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні, дійшла висновку, що до об'єкту захисту прав споживачів належать об'єктивні права споживачів, під якими вчена пропонує розуміти сукупність цивільно-правових та інших норм, які передбачають ідеальні моделі поведінки невідзначеного кола фізичних осіб, здатних в майбутньому мати і здійснювати свої суб'єктивні права в об'єктивній дійсності для задоволення своїх побутових, сімейних, домашніх і інших потреб, не пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності [7, с. 362].

У свою чергу Д. І. Юморанов, предметом дослідження наукової праці якого були засади державного контролю і нагляду у сфері газопостачання, вказує, що об'єктом контролю у сфері захисту прав споживачів на ринку природного газу є якість і безпечність відповідної продукції та послуг [8, с. 79].

Разом з тим, такий підхід видається дещо обмеженим, адже об'єктом контролю у правовідносинах із захисту прав споживачів на ринку природного газу є сукупність дій та бездіяльності суб'єктів господарювання, які безпосередньо пов'язані з наданням послуг з постачання природного газу кінцевим споживачам. Цей контроль спрямований на забезпечення дотримання прав споживачів, встановлених законодавством, а також на запобігання порушенням з боку постачальників газу.

Відповідно до Закону України «Про ринок природного газу» ринок природного газу – сукупність правовідносин, що виникають у процесі купівлі-продажу, постачання природного газу, а також надання послуг з його транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), послуг установки LNG [1].

З огляду на положення цього Закону у сукупності з положеннями законів «Про захист прав споживачів» та «Про Національну комісію, що

здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» до об'єкту контролю у сфері захисту прав споживачів на ринку природного газу слід віднести: 1) якість природного газу: склад, калорійність, тиск та інші параметри газу повинні відповідати встановленим стандартам; 2) безперервність постачання – постачальник зобов'язаний забезпечити безперервне постачання газу, крім випадків, передбачених договором або законодавством; 3) обсяг спожитого газу: облік спожитого газу має здійснюватися точно та прозоро, а споживач має мати доступ до інформації про обсяги споживання; 4) тарифи на газ, які повинні бути обґрунтованими та не перевищувати встановлених лімітів; 5) повнота та достовірність інформації для споживачів: постачальник зобов'язаний надавати споживачам повну та достовірну інформацію про умови постачання газу, тарифи, права та обов'язки сторін договору; 6) дотримання умов договору: постачальник повинен виконувати умови договору, укладеного зі споживачем; 7) дотримання принципу недопущення дискримінації: всі споживачі повинні мати рівні права та можливості.

При цьому, мета такого контролю є: захист прав споживачів та забезпечення того, щоб споживачі отримували якісний газ за справедливими цінами; створення конкурентного ринку, зокрема, запобігання монополізації ринку та забезпечення рівних умов для всіх учасників; підвищення ефективності газового господарства та сприяння розвитку інфраструктури та впровадження нових технологій тощо.

Показово, що суб'єктами контролю у сфері захисту прав споживачів на ринку природного газу є: самі постачальники природного газу, оскільки саме вони надають послуги з постачання газу, а також оператори газотранспортних систем, які відповідають за транспортування газу та забезпечення його безпеки, та органи державної влади на чолі з НКРЕКП, які здійснюють загальний контроль за дотриманням законодавства на ринку природного газу.

Важливо зазначити, що контроль за дотриманням прав споживачів на ринку природного газу здійснюється не тільки державними органами, але й громадськими організаціями та самими споживачами.

Визначаючи особливості правовідносин, що виникають у сфері захисту прав споживачів на ринку природного газу, необхідно окреслити основні права споживачів природного газу. Зокрема, зі змісту Закону України «Про ринок природного

газу» [1], Правил постачання природного газу [6] та інших актів законодавства, вбачається що основними правами споживачів на ринку природного газу є: 1) вільний вибір постачальника, що виражається через право споживача самостійно обирати постачальника газу та змінювати його, крім випадків, передбачених законом; 2) отримання якісного газу, тобто право на отримання природного газу, якість якого відповідає встановленим нормам; 3) отримання інформації, що означає право на отримання повної та достовірної інформації про умови постачання газу, тарифи, права та обов'язки сторін договору; 4) доступу до обліку, зокрема, споживач має право на доступ до власного обліку споживання газу та отримання інформації про обсяги спожитого газу; 5) захист від неправомірних дій постачальника, а саме – захист від неправомірних дій постачальника, таких як: необґрунтоване підвищення тарифів, перебої в постачанні газу, ненадання необхідної інформації, порушення умов договору; 6) оскарження дій постачальника, тобто споживач має право оскаржити дії постачальника в судовому порядку або звернутися до регулятора (НКРЕКП) для розгляду скарги; 7) доступ до альтернативних способів вирішення спорів: споживач має право скористатися альтернативними способами вирішення спорів, такими як подання скарги до НКРЕКП або до суду та ін.

На особливість механізму захисту прав споживачів на ринку природного газу впливає специфіка послуги з постачання природного газу та самого предмету постачання. З огляду на це, необхідно більш детально зупинитися на особливостях товару та послуги, які постачаються споживачам на ринку природного газу.

Деякі науковці вважають, що особливості механізму постачання природного газу та особливості товарної продукції, якою є природний газ, зумовлюють те, що правовідносини між сторонами договору постачання мають певну специфіку в частині виконання постачальником обов'язку поставити газ належної якості та відповідальності за неналежне його виконання [9, с. 266].

Окрім цього, з правової точки зору особливостями товару та послуги на ринку природного газу, що впливають на особливості правовідносин у сфері захисту прав споживачів, є такі:

1. Природний газ як специфічний товар: на відміну від інших товарів, які можна оглянути та оцінити перед купівлею, якість природного газу визначається за іншими параметрами (складом, тиском, калорійністю) і перевіряється за допо-

могою спеціального обладнання; неможливість повернення – оскільки природний газ є енергоносієм, який споживається безпосередньо після постачання, його повернення фізично неможливе; неперервність постачання: зазвичай постачання природного газу здійснюється безперервно, що вимагає спеціальних умов договору та відповідальності постачальника за безперебійність постачання.

2. Специфіка виконання договору постачання: якість природного газу, яка визначається не лише його хімічним складом, але й тиском, об'ємом та іншими параметрами. Відповідність газу встановленим стандартам є важливою умовою виконання договору; безперервність постачання: постачальник зобов'язаний забезпечити безперервність постачання газу, крім випадків, передбачених договором або законодавством (наприклад, аварійні ситуації); технічні умови постачання: виконання договору постачання часто пов'язане з використанням спеціального обладнання та дотриманням певних технічних умов; відповідальність за неналежне виконання: за неналежне виконання договору постачальник несе відповідальність, яка може включати відшкодування збитків, пені, а також інші санкції, передбачені договором або законом.

3. Особливості правовідносин: публічно-правовий характер: відносини між постачальником газу та споживачем мають певні елементи публічно-правового характеру, оскільки регулюються не лише цивільним правом, але й спеціальним енергетичним законодавством; регулювання з боку держави: діяльність на ринку природного газу підлягає державному регулюванню, що покликане забезпечити захист прав споживачів та конкуренцію на ринку.

Таким чином, специфіка постачання природного газу обумовлює необхідність особливого правового регулювання цих відносин. Правові норми, що регулюють договори постачання газу, повинні враховувати технічні особливості цього товару, забезпечувати захист прав споживачів та сприяти стабільному функціонуванню ринку.

Основні повноваження у сфері захисту прав споживачів на ринку природного газу, у тому числі превентивного характеру, покладаються на Регулятора в енергетичній сфері та сфері комунальних послуг – НКРЕКП. Тому вкрай важливим кроком щодо підвищення ефективності захисту прав споживачів в сфері енергетики, зокрема, споживачів на ринку природного газу є приведення діяльності НКРЕКП у відповідність до вимог *acquis* ЄС, які, головним чином, визначені у Директиві 2009/73/

ЄС від 13 липня 2009 року про спільні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС [10] та Регламенті (ЄС) № 2019/942 від 5 червня 2019 року про заснування Агентства Європейського Союзу із співробітництва регуляторів у сфері енергетики [11].

Так, Директива ЄС 2009/73/ЄС є ключовим документом, який встановлює правила функціонування внутрішнього ринку природного газу в ЄС, зокрема, щодо захисту прав споживачів. Вона зобов'язує держави-члени забезпечувати високий рівень захисту споживачів, прозорість у наданні послуг, недискримінаційний доступ до ринку та ефективність регуляторних органів.

Щодо діяльності НКРЕКП, існують деякі аспекти Директиви 2009/73/ЄС, які могли б бути покращені в контексті захисту прав споживачів, а саме:

1) прозорість тарифів та інформації, оскільки Директива 2009/73/ЄС зобов'язує держави-члени забезпечувати, щоб споживачі отримували чітку, зрозумілу та порівняльну інформацію про тарифи, умови постачання та права. Хоча НКРЕКП робить зусилля в цьому напрямку, часто споживачі в Україні стикаються з труднощами в доступі до повної інформації;

2) механізми вирішення спорів: окремі положення Директиви 2009/73/ЄС вимагають наявності швидких і недорогих процедур для вирішення спорів між споживачами та постачальниками. В Україні процедура часто є тривалою та не завжди доступною для всіх споживачів;

3) захист вразливих споживачів: Директива 2009/73/ЄС закликає особливо захищати вразливі категорії споживачів. В Україні механізми підтримки вразливих груп, таких як субсидії чи інші соціальні програми, не завжди ефективні та прозорі;

4) розподіл функцій між постачальниками і регуляторами: Директива 2009/73/ЄС наголошує на важливості чіткого розподілу обов'язків між учасниками ринку. Інколи функції регулятора в Україні можуть дублюватися з іншими установами, що ускладнює процес вирішення проблем;

5) підтримка переходу до "зелених" ініціатив: одним із принципів Директиви 2009/73/ЄС є сприяння енергетичній ефективності та використанню відновлюваних джерел енергії. Діяльність НКРЕКП у цьому напрямку ще може бути розширена для стимулювання споживачів до енергоефективності;

6) регулярне оновлення стандартів обслуговування: НКРЕКП має активніше запроваджувати

прогресивні стандарти відповідно до практик ЄС, зокрема в частині підключення до мереж, якості обслуговування та автоматизації процесів.

Висновки. Проведене дослідження показало, що хоча в українському законодавстві передбачені механізми захисту прав споживачів на ринку природного газу, на практиці їх реалізація стикається з низкою проблем. Недостатня обізнаність споживачів, затягування розгляду скарг та відсутність ефективних механізмів контролю за дотриманням законодавства постачальниками газу є основними причинами незадовільного стану захисту прав споживачів. Для вирішення цих проблем необхідно вдосконалити законодавство, посилити роль державних органів у захисті прав споживачів та підвищити обізнаність населення про свої права.

Окрім того, важливим кроком у напрямку удосконалення адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів на ринку природного газу є приведення національного законодавства у цій сфері у відповідність до вимог та стандартів ЄС,

а саме: 1) транспозиція директив та регламентів ЄС та гармонізація з *acquis communautaire*; 2) створення ефективної системи захисту прав споживачів шляхом: посилення ролі НКРЕКП як незалежного регулятора, який ефективно захищає права споживачів та забезпечує конкуренцію на ринку; спрощення процедур подачі скарг та розробка простих та зрозумілих процедур для споживачів, щоб вони могли легко подавати скарги та отримувати на них відповіді; впровадження механізмів швидкого та ефективного розгляду скарг споживачів, забезпечення прозорості цього процесу; розвиток альтернативних механізмів вирішення спорів таких, як медіація та арбітраж тощо; 3) налагодження співпраці з громадськими організаціями та міжнародне співробітництво у цій сфері: обмін досвідом з іншими країнами, які мають успішний досвід у сфері захисту прав споживачів на ринку енергоносіїв, участь у міжнародних проектах, спрямованих на гармонізацію законодавства та підвищення стандартів захисту прав споживачів тощо.

Список літератури:

1. При ринок природного газу: Закон України від 09.04.2015 № 329-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#n821> (дата звернення – 10.12.2024).
2. Машиністова М. С. Особливості захисту прав споживачів на сучасному етапі розвитку цивільного законодавства. Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки». 2018. № 1. С. 126-129.
3. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон України від 22.09.2016 № 1540-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#Text> (дата звернення – 10.12.2024).
4. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення – 10.12.2024).
5. Про захист прав споживачів: Закон України від 10.06.2023 № 3153-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#n248> (дата звернення – 10.12.2024).
6. Про затвердження Правил постачання природного газу: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 30.09.2015 № 2496. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1382-15#Text> (дата звернення – 10.12.2024).
7. Яновицька Г. Б. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні: Дис. ... до-р юр. наук. Львів, 2021. 439 с.
8. Юморанов Д. І. Основні засади державного контролю і нагляду у сфері газопостачання. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 1. С. 79-83.
9. Юркевич Ю. М., Крупник Р. В. Особливості виконання договорів постачання природного газу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 1, № 81. С. 263-268.
10. Директива Європейського парламенту та ради 2009/73/ЄС від 13 липня 2009 року про спільні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС. URL : https://insat.org.ua/files/nav/law/3/dir_2009_73_uk.pdf (дата звернення – 10.12.2024).
11. Regulation (EU) 2019/942 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 establishing a European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators (recast). URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32019R0942> (дата звернення – 10.12.2024).

Petrychenko O.P. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR PROTECTING CONSUMER RIGHTS IN THE NATURAL GAS MARKET IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the administrative and legal mechanism for ensuring the protection of consumer rights in the natural gas market in Ukraine. The author analyzed the current regulatory and legal framework, which is the basis for regulating the functioning of the natural gas market and legal relations arising in the field of protecting the rights of end (household) consumers in the natural gas market.

The object of legal relations arising in the process of protecting consumer rights in the natural gas market is outlined. It is proved that the object of state control in the field of protecting consumer rights in the natural gas market is a set of actions and inactions of business entities that are directly related to the provision of natural gas supply services to end consumers.

The article examines the role of state bodies in the field of regulating relations that arise during the protection of consumer rights in the natural gas market, in particular; the functions and powers of the National Commission for State Regulation in the Energy and Utilities Sectors. The powers of this body in the field of administrative control over compliance with legislation by gas market entities, including the issue of providing protection of consumer rights in the natural gas market, are analyzed.

Other administrative and legal measures against abuse of monopoly position or violation of the rights of end consumers are described. The article also assesses the effectiveness of existing administrative and legal mechanisms for protecting consumer rights and identifies problematic aspects in regulating relations between gas suppliers and consumers.

Based on the conducted scientific and legal analysis, the author has developed proposals for improving the regulatory framework and practical implementation of consumer rights protection mechanisms in the natural gas market, also taking into account the need to approximate national legislation to European Union law.

Key words: *natural gas market, consumer protection, administrative supervision and control, pricing policy.*

Петков С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Бортняк К.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Добрянська Н.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ДЕРЖАВНА ПРАВОВА ПОЛІТИКА: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена аналізу нормативного регулювання поняття, змісту та форм реалізації державної правової політики в Україні.

Проаналізовано зміст поняття «державна політика» та «державна правова політика». Досліджено різноманітні підходи щодо визначення змісту поняття «державна правова політика» та встановлено, що серед вітчизняних науковців відсутнє усталене теоретико-правове розуміння даного поняття. Також було встановлено, що державна правова політика є складовою державної політики як родового поняття і відображає розуміння права як основного регулятора суспільних відносин та засобу юридичної легітимізації політичного курсу країни. Одним з головних завдань якої є нормативно-правове забезпечення регуляторних процесів, що впроваджуються державою з метою регулювання суспільних відносин.

Проведено аналіз норм діючого законодавства з метою нормативного закріплення терміну «державна правова політика», визначення ознак та форм реалізації державної правової політики. Як результат встановлено про відсутність нормативного регулювання змісту поняття державна правова політика, її ознак та форм реалізації. Водночас Законом України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 № 3354-ІХ значну роль у правотворчій діяльності держави, як одній із форм реалізації державної правової політики відведено міністерству, що забезпечує формування державної правової політики, яким на сьогоднішній день є Міністерство юстиції України, до основних завдань якого належить формування та забезпечення реалізації державної правової політики.

Зроблено висновок, що відсутність визначення та закріплення на законодавчому рівні основних концептуальних положень державної політики в цілому і державної правової політики зокрема, є значною перешкодою для системного реформування правової системи в цілому та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів.

Вбачається недостатнім лише нормативне закріплення повноважень державного органу що забезпечує формування та реалізацію державної правової політики без належного правового регулювання визначення її змісту, ознак та форм реалізації.

Ключові слова: державна політика, державна правова політика, Міністерство юстиції України, правотворча діяльність.

Постановка проблеми. Відсутність визначення та закріплення на законодавчому рівні основних концептуальних положень державної політики в цілому і державної правової політики зокрема, а саме її поняття, ознаки, форми реалізації, є значною перешкодою для системного реформування правової системи в цілому та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів.

Після прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність», метою якого є врегулювання суспільних відносин, що виникають у процесі

правотворчої діяльності, що є однією із форм реалізації державної політики, дане питання є особливо актуальним та потребує якнайшвидшого вирішення шляхом розробки та затвердження на нормативному рівні стратегії формування та реалізації державної правової політики як основи реформування правової системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення поняття правова політика держави, відсутнє усталене теоретико-правове розуміння

даного поняття. Дослідженням змісту поняття правова політика держави присвячені роботи українських науковців, зокрема Н. Железняк, В. Ладиченко, М. Недюха, Н.Оніщенко, О. Оболенський, О. Петришина, О.Руднева, В. Селіванов, Т. Тарахонич, В. Тернавська, Ю. Шемшученко.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності нормативного закріплення поняття державна правова політика, її ознак та форм реалізації.

Виклад основного матеріалу. Термін політика походить від грецького «поліс» – місто держава. Давньогрецький мислитель Аристотель у своєму відомому трактаті «Політика» зазначає, що політика це мистецтво управління державою, а людина є істота політична [8].

На думку Г. Колбеч, політика – одна із найвагоміших сфер функціонування суспільства. Від її ефективності залежить не лише успішність держави чи добробут населення, а й гідне життя кожної окремої особи. В традиційному розумінні політика інтерпретується як середовище взаємодії між різними соціальними групами: націями, народами, державами, партіями, владою і населенням, а також громадянами та їх об'єднаннями [11, с. 27].

У юридичній енциклопедії наводиться наступне визначення політики «як системи цілей та засобів їх досягнення тієї чи іншої держави у сфері внутрішнього і зовнішнього життя» [19, с. 629].

Отже, політика нерозривно пов'язана з державою. Розвиток політичної системи суспільства, визначення її напрямів та цілей визначає роль держави в регулюванні суспільних відносин, а отже, визначає державну політику держави.

Л. Пал визначає державну політику як «напрямок дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної чи сукупності взаємно пов'язаних проблем» [14, с. 22].

Більшість вітчизняних наукових праць містить термін «державна політика», який використовується для позначення цілеспрямованої діяльності органів державної влади з метою вирішення потреб суспільства та досягнення визначених цілей його розвитку.

Девід Савіцкі робить акцент, що державна (публічна) політика це не лише напрям дій для регулювання життя суспільства, а і певний вплив держави на поведінку людей, у тому числі і шляхом примусу [9, с. 15].

Окремим видом державної (публічної) політики є правова політика держави.

У науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення поняття правова політика держави,

відсутнє усталене теоретико-правове розуміння даного поняття. Дослідженням змісту поняття правова політика держави присвячені роботи українських науковців, зокрема Н. Железняк, В. Ладиченко, М. Недюха, Н.Оніщенко, О. Оболенський, О. Петришина, О.Руднева, В. Селіванов, Т. Тарахонич, В. Тернавська, Ю. Шемшученко.

У юридичні енциклопедії зазначається, що «правова політика виокремлюється в двох розуміннях: у широкому розумінні розглядається як політика держави, заснована на праві; у вузькому значенні – це державна політика в правовій сфері суспільного життя» [18, с. 49].

Руднева О. М. акцентує увагу, що «категорія «правова політика» в дослідженнях науковців розглядається у трьох інтерпретаціях: як науково обґрунтована і послідовна діяльність державних і муніципальних органів зі створення ефективного механізму правового регулювання; як комплекс ідей, заходів, завдань, програм, настанов, що реалізуються у сфері права і завдяки праву; як частина державної політики» [16, с. 10].

Як зазначає Н. Железняк «на сьогодні навіть дискутується питання щодо доцільності існування такого окремого поняття, як правова політика, зокрема є думки, що нібито немає ніякої специфічної правової політики, а існує «державна політика в правовій сфері». Державна політика одна, а форми її та шляхи здійснення різноманітні» [10, с. 8].

О. Оболенський та С. Лукін виокремлюють певні ознаки правової політики «як видового компоненту політики загалом: по-перше, ґрунтується на праві та пов'язана правом; по-друге, здійснюється правовими методами; по-третє, охоплює, здебільшого, правову сферу діяльності; по-четверте, ґрунтується, коли це необхідно, на примусі; по-п'яте, є публічною, офіційною; по-шосте, характеризується нормативно-організаційними засадами» [13, с. 108].

М. Недюха, зазначає, що «концептуально державну правову політику України можна розглядати як засіб легітимізації внутрішньої та зовнішньої політики, особливу форму досягнення органами влади офіційно проголошених політичних цілей» [12, с. 39].

Водночас Т. Тарахонич, трактує правову політику у більш широкому розумінні «як різновид державної політики в сфері права, що забезпечується шляхом використання системи методів та засобів з метою забезпечення відповідного рівня правового життя суспільства» [17, с. 244].

На думку Ю. Шемшученка, «правова політика має державно-владний характер і спрямована на

створення ефективно діючого механізму правового регулювання суспільних відносин, найбільш повне забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зміцнення дисципліни, законності, правопорядку, формулювання правової свідомості на правовій культурі населення, тощо» [18].

В. Ладиченко наголошує на тому, що «правова політика багато в чому полягає у виробленні та здійсненні юридичних ідей стратегічного плану, у прийнятті, вдосконаленні та реалізації Конституції і чинного законодавства. Правова політика являє собою систему пріоритетів у правовій сфері та ґрунтується на загальновизначених нормах міжнародного права. Вона необхідна для формування повноцінної й ефективної правової системи суспільства, а стрижнем цієї системи виступає саме Конституція. Можна вирізнити дві основні складові правової політики в досліджуваній сфері. Перша є цілеспрямованою і системною діяльністю державних органів і громадянського суспільства щодо створення механізму правового регулювання. Друга виявляється у діяльності зазначених суб'єктів з використання права як такого, що результативно впливає на весь комплекс різноманітних соціальних відносин і процесів. Усе це дозволяє зробити висновок, що правова політика в будь-якій сфері суспільних відносин «неможлива не тільки без ефективного використання державою юридичних засобів для вирішення певної мети», а й без діяльності суб'єктів громадянського суспільства» [11, с. 18].

На думку, О. В. Петришина, «правова політика держави нині переживає новий етап розвитку, для якого характерною є інституціоналізація у сфері прийняття політичних рішень, науці та правовій реальності. Це потребує визначення таких елементів правової політики, як вихідні концептуальні положення концепції, її поняття й ознаки, найбільш оптимальні форми реалізації, проблеми, які заважають концептуалізації правової політики, а також питання, пов'язані з об'єктивізацією Концепції правової політики як доктринального документа тощо» [15, с. 28].

Отже, державна правова політика передусім це складна та багатоаспектна правова категорія, яка відображає розуміння права як основного регулятора суспільних відносин та засобу юридичної легітимізації політичного курсу країни.

Одним з головних завдань правової політики є нормативно-правове забезпечення регуляторних процесів, що впроваджуються державою з метою регулювання суспільних відносин. Якість законодавства країни свідчить про рівень її розвитку, ступінь демократичності та цивілізованості.

Не зважаючи на широке використання як у науковому середовищі, так і на рівні законодавства терміну «державна правова політика», на сьогоднішній день відсутнє офіційне його закріплення на нормативному рівні. Жодний нормативно-правовий документ не містить офіційного визначення «державна правова політика».

Основним документом, що закріплює взаємовідносини державної влади та суспільства є Конституція України. Саме конституційні норми визначають основні принципи реалізації владних повноважень органами державної влади, принципи взаємовідносин між особою і державою щодо реалізації основних прав і свобод людини і громадянина, а головне, принципи визначення державної політики у найважливіших сферах суспільного життя країни.

Конституція України, основний закон держави, що «виражає суверенну волю народу, підтверджує європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, визначає подальший розвиток Української держави як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Ці основні принципи, що закріплені в Конституції України по факту визначають основи державної політики України.

Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 № 3166-VI, далі – Закон № 3166-VI, визначено, що органами державної влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах є міністерства [2]. Крім того, статті 2 Закону № 3166-VI визначає основні принципи діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а саме: верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервності, законності, забезпечення єдності державної політики, відкритості та прозорості, відповідальності.

Отже, один із принципів діяльності міністерств є принцип забезпечення єдності державної політики. Реалізація даного принципу є складовою побудови апарату держави та злагодженої роботи всього механізму держави вцілому.

Окрім Конституції України та Закону № 3166-VI слід виділити ряд нормативно-правових актів, що визначають напрями державної політики, зокрема Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Цілі сталого розвитку

України на період до 2030 року» [4], Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 [5] та Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 року № 471.

Так, Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [4] з метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина визначено цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, які є орієнтирами для розроблення проектів прогнозних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України [4].

Таким чином, визначені в Указі Президента № 722/2019 цілі є основою не лише державної політики, а і державної правової політики зокрема.

Затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 «Національна стратегія у сфері прав людини» (далі – Стратегія), що має на меті забезпечити пріоритетність прав і свобод людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, ведення господарської діяльності та визначає основні стратегічні напрямки її реалізації також є основою державної правової політики [5].

Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228, Міністерство юстиції України є «головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань банкрутства та державну політику у сфері запобігання неплатоспроможності боржників, у сфері нотаріату, організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) (далі – виконання рішень), державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу

юридичної особи, фізичних осіб – підприємців та відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, реєстрації статуту територіальної громади м. Києва, реєстрації статутів Національної академії наук та національних галузевих академій наук, у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, з питань утримання військовополонених, у сфері правової освіти населення; забезпечує формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації; забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави на активів осіб, щодо яких застосовано санкції» [6].

Відтак, на рівні Кабінету Міністрів України державна правова політика виділяється (поряд з іншими) як окремий вид державної політики.

Проте, вбачається, що державна правова політика носить міжгалузевий характер, оскільки її реалізація має стратегічний характер розвитку суспільних відносин, як в його окремих сферах, так і в державі цілому.

Державна правова політика включає у себе не лише реалізацію права шляхом забезпечення виконання правових норм, а й впровадження державою єдиного системного підходу до створення, зміни, відміни та систематизації таких норм з метою ефективного регулювання суспільних відносин у всіх сферах. Тобто визначення та закріплення державою основних правових засад здійснення правотворчої діяльності органами державної влади та іншими суб'єктами правотворчості.

З метою впорядкування правотворчої діяльності в Україні, посилення взаємодії між учасниками правотворчої діяльності у процесі підготовки нормативно-правових актів, а також контролю за їх реалізацією, забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності та якості законодавства України було прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 № 3354-IX [3].

Норми Закону № 3354-IX значну роль у правотворчій діяльності держави відводять міністерству, що забезпечує формування державної правової політики, яким на сьогоднішній день відповідно до Положення № 228 є Міністерство юстиції України і до основних завдань якого належить формування та забезпечення реалізації державної правової політики.

План діяльності Міністерства юстиції України на 2025–2027 роки, затверджений Віце-прем'єр-

міністром з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України – Міністром юстиції України Ольгою Стефанішиною, визначає три цілі державної політики: № 1 Права людини та доступ до правосуддя; № 2 Захист права власності, ефективне правове регулювання; № 3 Створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань [7].

Зазначені вище нормативно-правові акти тим чи іншим чином регулюють питання, що пов'язані з реалізацією державної правової політики в Україні. Водночас жоден з них не містить, визначення терміну «державна правова політика», а також не закріплює її основні ознаки, принципи формування та форми реалізації.

Відсутність визначення та закріплення на законодавчому рівні основних концептуальних поло-

жень державної політики в цілому і державної правової політики зокрема є значною перешкодою для системного реформування правової системи в цілому та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів.

Тому вбачається недостатнім лише нормативне закріплення повноважень державного органу що забезпечує формування та реалізацію державної правової політики без належного правового регулювання визначення її змісту, ознак та форм реалізації.

Висновки. Розробка та затвердження на нормативному рівні стратегії формування та реалізації державної правової політики як основи реформування правової системи України сприятиме забезпеченню єдності державної політики в цілому та формуванню правової системи, що відповідала б потребам суспільства, зокрема.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4178>
2. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#n47>
3. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
4. Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
5. Національна стратегія у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 № 119/2021 URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>
6. Положення про Міністерство юстиції України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>
7. План діяльності Міністерства юстиції України на 2025-2027 роки URL : https://minjust.gov.ua/objectives_of_public_policy
8. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с
9. Браун М. Пол. Посібник з аналізу державної політики/Пер. з англ. – К.: Основи, 2000.– 243 с. С. 14–16.
10. Железняк Н.В. Нормотворча діяльність як форма реалізації державної правової політики: теоретичні та практичні проблеми. *Наукові записки. Юридичні науки.* № 26/2004. – С. 29–37.
11. Колбеч Г.К. Політика: основні концепції в суспільних науках; пер. з англ. Київ: КМ Академія, 2004. 127 с.
12. Недюха М. Правова політика України: новітні виміри. *Вісник Академії управління МВС.* 2010. № 4 (16). С. 38–45.
13. Оболенський О. Ю., Лукін С. Ю. Правова політика як форма забезпечення професійної діяльності державних службовців. *Ефективність державного управління.* 2013. Вип. 37. С. 107–113.
14. Пал Л. А. Аналіз державної політики / Л. А. Пал; пер. з англ. І. Дзюби. – К.: Основи, 1999. – 422 с.
15. Петришин О.В. основні напрями формування і розвитку правової політики. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої.* – Київ : НІСД, 2013. – 160 с.
16. Руднева О. М. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності [Електронний ресурс] / О. М. Руднева, О.Н. Ярмиш // *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.).* – С. 6–26. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Pravova_pol_new-b7252.pdf.
17. Тарахонич Т. І. Правова політика як фактор впливу на процес правового регулювання. *Альманах права.* 2016. Вип. 7. С. 241–245.
18. Юридична енциклопедія: в 6 т. редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К. : Українська енциклопедія, 2003. Т. 5: П–С. 736 с.
19. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: “Українська енциклопедія”, 2002. Т. 4. 720 с.

Petkov S.V., Bortniak K.V., Dobrianska N.V. STATE LEGAL POLICY: ISSUES OF NORMATIVE REGULATION

The present article is devoted to the analysis of the regulatory aspect of the concept, content and forms of implementation of the State legal policy in Ukraine.

The author analyses the content of the concepts of 'state policy' and 'state legal policy'. The author examines various approaches to defining the content of the concept of 'state legal policy' and establishes that there is no established theoretical and legal understanding of this concept among domestic scholars. The article further establishes that the State legal policy is a component of the State policy as a generic concept, reflecting the understanding of law as the main regulator of social relations and a means of legal legitimisation of the country's political course. One of its main tasks is to provide regulatory support for the regulatory processes implemented by the State with a view to regulating public relations.

The present study conducts an analysis of the provisions of current legislation for the purpose of defining the term 'state legal policy' and identifying the features and forms of implementation of the state legal policy. The study finds that there is no statutory regulation of the content of the concept of state legal policy, its features and forms of implementation. Concurrently, the Law of Ukraine 'On Lawmaking' dated 24.08.2023 No. 3354-IX allocates a substantial function in the lawmaking activities of the State, as one of the forms of implementation of the State legal policy, to the Ministry which ensures the formation of the State legal policy, which is currently the Ministry of Justice of Ukraine, whose principal tasks include the formation and implementation of the State legal policy.

The author concludes that the absence of definition and consolidation at the legislative level of the main conceptual provisions of the State policy in general and the State legal policy in particular represents a significant obstacle to systemic reform of the legal system in general and bringing it in line with international standards.

It appears that a mere statutory consolidation of the powers of the State body responsible for the formation and implementation of the State legal policy is inadequate in the absence of adequate legal regulation of its content, features and forms of implementation.

Key words: state policy, state legal policy, Ministry of Justice of Ukraine, law-making activity.

Радченко Р.О.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджено адміністративно-правові механізми забезпечення ефективності податкового контролю в Україні, їх сучасний стан та перспективи розвитку. Автором визначено ключові проблеми, що впливають на результативність податкового контролю, зокрема недостатня координація між органами податкового контролю, прогалини в законодавстві, вплив корупції та низький рівень цифровізації процесів. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правової бази, яка регламентує діяльність органів державної податкової служби, а також інструментам і методам контролю за дотриманням податкового законодавства.

Розглянуто роль податкового контролю як складової механізму забезпечення надходжень до державного бюджету та формування прозорої системи адміністрування податків. У статті також розглядаються основні підходи до забезпечення податкового контролю, включаючи ризикоорієнтовану модель, яка дозволяє мінімізувати адміністративне навантаження на сумлінних платників податків, та впровадження інноваційних інструментів для моніторингу і перевірок. Здійснюється акцент на необхідності підвищення рівня професійної підготовки працівників податкових органів, а також посилення їхньої відповідальності у процесі виконання службових обов'язків.

У дослідженні обґрунтовано необхідність переходу до ризикоорієнтованої моделі податкового контролю, яка дозволяє зосередити зусилля на найбільш проблемних ділянках податкового адміністрування. Автором наголошено на важливості підвищення професійного рівня працівників податкових органів, їхньої здатності працювати з великими масивами даних та впроваджувати інноваційні підходи в управлінні.

На основі аналізу сучасних викликів запропоновано шляхи вдосконалення адміністративно-правового забезпечення податкового контролю, серед яких оновлення законодавства з урахуванням європейських стандартів, запровадження ефективних електронних сервісів для моніторингу податкових зобов'язань платників податків, а також посилення відповідальності за порушення податкового законодавства.

Ключові слова: податковий контроль, адміністративно-правові механізми, податкове законодавство, ризикоорієнтований підхід, цифровізація.

Постановка проблеми. Податковий контроль є ключовим елементом забезпечення фінансової стабільності держави, адже саме через ефективну систему адміністрування податків забезпечуються надходження до бюджету та створюються умови для соціально-економічного розвитку. В умовах сучасних викликів, серед яких глобалізація, цифровізація економіки та зростання рівня тінізації, постає необхідність вдосконалення адміністративно-правових механізмів податкового контролю в Україні.

Сучасний стан податкового контролю в Україні характеризується низкою проблем, зокрема недосконалою нормативно-правовою базою, низьким рівнем координації між державними органами, складністю процедур для платників податків та

недостатнім використанням цифрових технологій. Ці фактори обмежують ефективність контролю, сприяють ухиленню від сплати податків і знижують рівень довіри до податкової системи.

Отже, у таких умовах дослідження адміністративно-правового механізму забезпечення ефективності податкового контролю набуває нової актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання підвищення ефективності податкового контролю вивчали у своїх наукових роботах такі науковці як М. М. Александрова, Г. В. Гришук, В. В. Довгалюк, Ю. В. Касперович, Ю. О. Костенко, І. С. Луценко, М. І. Мельник та ін. Проте, аналіз наукових робіт у цій сфері свідчить про недостатність наукової розробки деяких питань, пов'язаних

з підвищенням ефективності податкового контролю в Україні в аспекті цифровізації деяких засобів такого контролю, переходу до ризикоорієнтованої моделі податкового контролю.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є аналіз сучасних адміністративно-правових механізмів податкового контролю, виявлення ключових проблем їх функціонування та розробка пропозицій щодо їх удосконалення. Для виконання цієї мети були поставлені та вирішені такі завдання: 1) проведено аналіз нормативно-правового забезпечення податкового контролю в Україні; 2) надано оцінку сучасних інструментів та механізмів податкового контролю; 3) розроблено рекомендації щодо вдосконалення адміністративно-правових механізмів податкового контролю тощо.

Виклад основного матеріалу. Правові засади податкового контролю, правовий статус суб'єктів здійснення такого контролю, а також методи та інструменти, покладені в його основу, регламентовані Податковим кодексом України (далі – ПК України) [1]. На основі аналізу положень цього акта можна дійти висновку, що органи Державної податкової служби України здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства за допомогою таких механізмів, як аналіз, моніторинг та перевірки: камеральні, документальні (планові, позапланові) та фактичні перевірки; з використанням таких інструментів, як: електронні сервіси, інформаційні бази даних, системи моніторингу податкових ризиків (СМКОР); за допомогою таких методів: аналіз податкової звітності, контроль трансфертного ціноутворення, перевірка реальності господарських операцій.

У науковій літературі висловлюється думку, що основним призначенням податкового контролю полягає у сприянні успішній реалізації податкової політики держави, забезпеченні процесу формування та ефективного використання податкових надходжень, за рахунок яких формуються доходи держави з подальшим їх ефективним використанням у сферах національної економіки [2, с. 69].

Саме досягнення встановленої мети податкового контролю є головним показником його ефективності.

Натомість деякі науковці пропонують більш широкий підхід до розуміння критеріїв (показників) ефективності податкового контролю, до яких відносять: дотримання платниками податків податкового законодавства; скорочення кількості податкових правопорушень; оптимізація рівня витрат на здійснення контрольно-перевірочної роботи, що базується на соціально та економічно

обґрунтованому їх кошторисі з врахуванням особливостей розвитку податкової системи та економіки загалом, орієнтується на забезпечення максимального рівня добровільної сплати податків; зниження рівня тінізації економіки [3, с. 113–114].

Досягнення таких результатів є ідеальним виміром податкового контролю, проте, на практиці їх досягнення має стати наслідком вжиття комплексних заходів у тримірній площині – держава – бізнес та суспільство, що пов'язане з відповідальним ставленням представників кожної з цих груп до покладеної на них частини обов'язків.

Між тим, підвищення ефективності податкового контролю в аспекті удосконалення адміністративно-правового регулювання вимагає вжиття відповідних заходів, спрямованих на усунення існуючих на сьогодні недоліків у правовій та організаційно-управлінській сферах.

Зокрема, обґрунтовано видається думка І. С. Луценко, яка зазначає, що хоча ефективність податкового контролю й підвищується в останні роки, однак, якість його все одно знаходиться на недостатньому рівні, що призводить до недовідходжень додаткових фінансових ресурсів до бюджетів усіх рівнів. На аргументування цієї думки вчена наводить факт низького рівня погашення узгоджених грошових зобов'язань, визначених за результатами податкового контролю та не достатнім рівнем узгоджених грошових зобов'язань, визначених за результатами податкового контролю [4, с. 5].

Одним із недоліків податкового контролю в організаційно-управлінській у площині, на думку деяких вчених, є недосконалість ризикоорієнтованої системи відбору платників податків до перевірок і недостатня ефективність її застосування, що зумовлюється, насамперед, недосконалістю та неоднозначністю трактувань податкового законодавства. Серед іншого, це спричинює низьку ефективність як податкового контролю, так і системи адміністрування податків загалом [3, с. 108].

Отже, удосконалення та перехід саме на ризикоорієнтований підхід у сфері податкового контролю є одним із механізмів підвищення його ефективності.

Загалом, необхідно зазначити, що ризикоорієнтований підхід у податковому контролі – це методика, спрямована на ефективне управління ресурсами податкових органів шляхом фокусування на ділянках із найбільшим ризиком порушень податкового законодавства. Основними аспектами такого підходу є:

1) аналіз ризиків: використовуються спеціальні інструменти й алгоритми для виявлення платників податків або операцій, які мають високу ймовірність невиконання податкових зобов'язань;

2) пріоритезація: ресурси спрямовуються на перевірку саме тих випадків, де ймовірність порушень найбільша, з мінімізацією перевірок добросовісних платників;

3) дані та технології: залучаються великі обсяги даних і сучасні технології (Big Data, аналітичні системи), що дозволяє підвищити точність оцінок ризиків;

4) прозорість і профілактика: платникам надається можливість коригувати помилки, уникаючи санкцій, якщо ризики були визначені завчасно.

Цей підхід забезпечує баланс між ефективністю податкового контролю та зменшенням адміністративного тиску на бізнес.

До інших способів підвищення ефективності податкового контролю Г. В. Гришук та С. О. Чепіль відносять: правові чинники: недосконалість законодавчої бази, прогалини та суперечності у законах дозволяють уникати оподаткування; недостатня ефективність правоохоронних органів у протидії економічній злочинності; політичний чинник: політична нестабільність; корупція на різних щаблях влади, хабарництво та зловживання службовим становищем підривають засади прозорості економічної діяльності; надмірне державне регулювання підприємництва, бюрократичні перешкоди заводять бізнес у тіньовий сектор; морально-етичні чинники: толерантне ставлення певної частини суспільства до незаконної економічної діяльності тощо [5, с. 102].

Інші науковці наголошують на необхідності:

1) узгодження цілей учасників податкового контролю: створення сприятливого податкового середовища для ведення бізнесу на засадах зниження тягаря оподаткування й гуманізації взаємовідносин учасників контрольно-перевірочного процесу для зняття напруги, утвердження порозуміння, уникнення конфліктів між учасниками контролю; забезпечення фінансових інтересів держави, ефективності адміністрування податків і зборів тощо; 2) узгодження можливостей учасників податкового контролю: вдосконалення механізмів і методів здійснення податкового контролю й підвищення його ефективності, забезпечення сплати до бюджету донарахованих за результатами перевірок податкових зобов'язань і штрафних санкцій та ін. [6, с. 55].

Низка вчених, досліджуючи способи підвищення податкового контролю, вказують на нагальну потребу всебічного запровадження новіт-

ніх цифрових технологій як у процес податкового адміністрування, так і податковий контроль.

Наприклад, Ю. О. Костенко до основних напрямів подальшого врегулювання на законодавчому рівні щодо удосконалення процедури здійснення податкового контролю відносить: встановлення обов'язкового ведення бухгалтерського обліку в електронній формі всіма платниками податків; дотримання встановлених технічних вимог та специфікацій до складання та подання стандартного аудиторського файлу, строків, процедур його обробки, використання результатів такої обробки; розробка технічної специфікації та опису технічних вимог до стандартного аудиторського файлу (SAF-T UA) та алгоритму його контролю тощо [7, с. 180].

У свою чергу М. Хмиз та ін. вважають, що упровадження сучасних інформаційних технологій у податкову систему дозволить забезпечити: ефективний збір, обробку та аналіз податкової інформації; поглиблений і детальний аналіз податкових даних платників податків; вдосконалення механізму побудови податкової звітності та більш точно та зрозуміло відображати податкову інформацію; електронну взаємодію органів державного фінансового контролю з платниками податків; підвищення якості обслуговування платників податків; підвищення ефективності адміністрування податків тощо [8, с. 1013].

При цьому в процесі цифровізації податкових органів, як вважає Ю. М. Павлютін, необхідно активно співпрацювати з експертами та партнерами з різних галузей, використовуючи найсучасніші технологічні рішення та у поєднанні із взаємодією на міжнародному рівні. А також, на думку вченого, важливо приділити увагу навчанню персоналу податкових органів, адже успішна цифровізація потребує не лише впровадження нових технологій, але і глибокого розуміння та компетентності виконавців [9, с. 148].

Деякі науковці також зазначають, що важливою є належна мотивація платників податків до участі у взаємодії з податковими органами в цифровому середовищі в Україні, що, на їхню думку, можливо здійснити на основі використання досвіду Польщі про нагадування про платежі чи заборгованість з можливістю використання цифрових сервісів та посиленням на інструкцію у вигляді СМС-повідомлення або інших видів повідомлень [10, с. 5035].

Окрім сфери цифровізація, яка спроможна не тільки суттєво підвищити ефективність податкового контролю, але й спростити адміністративні процедури для платників податків, Ю. В. Касперович вказує на необхідність активного впро-

вадження автоматичного міжнародного обміну податковою інформацією в Україні, що якісно підвищить ефективність та оперативність заходів податкового контролю, сприятиме зростанню доходів бюджету, утвердженню принципів рівності та справедливості оподаткування [11, с. 7].

Таким чином, з урахуванням наведених вище пропозицій та на підставі аналізу податкового законодавства України, з огляду на його наявні прогалини та недоліки, можна вжити такі заходи щодо вдосконалення адміністративно-правових механізмів податкового контролю:

1) удосконалення нормативно-правової бази шляхом: проведення системного аналізу та усунення прогалин у податковому законодавстві, зокрема щодо визначення критеріїв ризиків для перевірок та процедур їх проведення; гармонізації національного податкового законодавства з європейськими стандартами, беручи до уваги положення BEPS Action Plan (план дій проти розмивання податкової бази та перенесення прибутків);

2) упровадження ризикоорієнтованого підходу шляхом: розроблення єдиної системи оцінки ризиків, яка дозволяє фокусувати податковий контроль на суб'єктах з високою ймовірністю порушень; використання автоматизованих алгоритмів та штучного інтелекту для аналізу фінансової звітності та ідентифікації підозрілих операцій;

3) цифровізація процесів податкового контролю шляхом: створення інтегрованої платформи для електронного обміну інформацією між платниками податків та органами державної податкової служби; запровадження аналітичних інструментів для моніторингу реального часу, включаючи блокчейн-технології для забезпечення прозорості фінансових операцій; забезпечення міжвідомчої інтеграції цифрових баз даних для обміну інформацією між податковими, митними, правоохоронними та іншими органами;

4) підвищення професійної підготовки працівників податкових органів шляхом: організації регулярних тренінгів з цифрових технологій, аналізу даних, міжнародного податкового права та ризикоорієнтованого підходу; запровадження сертифікаційних програм для співробітників податкових органів з метою підвищення їхньої кваліфікації та добросовісності;

5) посилення відповідальності за порушення у сфері податкового контролю, а саме: запровадження дієвих санкцій за неправомірні дії чи бездіяльність з боку податкових інспекторів; забезпечення прозорості діяльності органів податкового контролю шляхом залучення незалежного аудиту та громадського моніторингу;

6) створення сприятливих умов для добровільного дотримання податкового законодавства, зокрема: зменшення адміністративного тиску на сумлінних платників податків з одночасним впровадженням програм лояльності та пільг за добровільне розкриття інформації про помилки; запровадження консультаційних центрів для бізнесу, що допомагатимуть уникати порушень податкового законодавства;

7) протидія корупції у податковому контролі: встановлення чітких правил етики та механізмів перевірки добросовісності працівників Державної податкової служби України; використання цифрових систем, які зменшують контакт між платниками податків та податковими органами, що мінімізує корупційні ризики тощо.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що ефективність податкового контролю є одним із ключових факторів забезпечення фінансової стабільності держави та довіри громадян до податкової системи. Наразі система податкового контролю в Україні потребує значного вдосконалення, зважаючи на виклики, пов'язані з цифровізацією економіки, тінізацією бізнесу, корупційними ризиками та необхідністю інтеграції до європейських стандартів.

Аналіз адміністративно-правових механізмів дозволив виявити основні проблеми, серед яких недосконалість нормативно-правової бази, низький рівень координації між державними органами, недостатня цифровізація процесів та відсутність ризикоорієнтованого підходу. Також звернуто увагу на необхідність підвищення професійної кваліфікації працівників податкових органів та запровадження ефективних антикорупційних заходів.

Запропоновані у дослідженні рекомендації спрямовані на удосконалення адміністративно-правових механізмів податкового контролю, зокрема через оновлення законодавства, впровадження цифрових інструментів, застосування ризикоорієнтованого підходу та посилення відповідальності податкових інспекторів. Особливу увагу приділено необхідності створення прозорої та клієнтоорієнтованої системи взаємодії між державою і платниками податків.

Реалізація запропонованих заходів дозволить підвищити ефективність податкового контролю, збільшити надходження до бюджету, зменшити рівень ухилення від сплати податків та сприятиме економічній стабільності держави. Це дослідження є внеском у науковий дискурс щодо адміністративно-правових основ податкового контролю та може стати підґрунтям для подальших розробок у цій сфері.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата доступу – 04.12.2024).
2. Александрова М. М., Довгалоук В. В. Пріоритети підвищення ефективності податкового контролю в Україні. Економічний простір. 2021. № 171. С. 68-72.
3. Мельник М. І., Лещух І. В. Податковий контроль в Україні: проблеми та пріоритети підвищення ефективності : монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України», 2015. 330 с.
4. Луценко І. С. Ефективність податкового контролю як запорука додаткових надходжень фінансових ресурсів до зведеного бюджету України. Ефективна економіка. 2020. № 8. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8105> (дата звернення: 04.12.2024).
5. Гришук Г. В., Чепіль С. О. Податковий контроль як інструмент протидії тіньовій економіці в Україні. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки. 2024. Вип. 2(74). С. 100-107.
6. Корнієцький М. О., Корнієцька М. О., Пулавська О. А. Напрями розвитку державного податкового контролю в Україні. Вісник СНТ ННІ бізнесу і менеджменту ХНТУСГ. 2020. Вип. 2. С. 54-56.
7. Костенко Ю. О. Цифровізація в податковій сфері. Південноукраїнський правничий часопис. 2024. № 2. С. 176-181.
8. Хмиз М., Петков С., Милянник З., Мазур Ю., Козяр Р., Гудима В., Проць І. Цифровізація податкової системи та податкове регулювання як інструмент боротьби з тіньовою економікою. Law and Security. Серія: Path of Science. 2023. Вип. 9. № 9. С. 1008-1014.
9. Павлютін Ю. М. Цифровізація системи податкового адміністрування: національний та іноземний досвід. Правова позиція. 2023. № 3 (40). С. 145-148.
10. Проць І., Петков С., Хмиз М., Козяр Р., Гудима В., Явний О., Чорній Б. Впровадження цифрових технологій у податкову сферу: зарубіжний досвід та перспективи для України у боротьбі з тіньовою економікою. Path of Science. 2023. № 9(10). С. 5029-5037.
11. Касперович Ю. В. Підвищення ефективності податкового контролю в Україні на основі реалізації міжнародних інструментів автоматичного обміну податковою інформацією. Аналітична записка Серія «Економіка». 2019. № 8. С. 1-15.

Radchenko R.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING THE EFFICIENCY OF TAX CONTROL IN UKRAINE: CURRENT STATUS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article examines the administrative and legal mechanisms for ensuring the effectiveness of tax control in Ukraine, their current state and development prospects. The author identifies key problems that affect the effectiveness of tax control, in particular, insufficient coordination between tax control bodies, gaps in legislation, the impact of corruption and the low level of digitalization of processes. Particular attention is paid to the analysis of the regulatory framework that regulates the activities of state tax service bodies, as well as tools and methods for monitoring compliance with tax legislation.

The role of tax control as a component of the mechanism for ensuring revenues to the state budget and the formation of a transparent tax administration system is considered. The article also considers the main approaches to ensuring tax control, including a risk-based model that minimizes the administrative burden on conscientious taxpayers, and the introduction of innovative tools for monitoring and inspections. Emphasis is placed on the need to increase the level of professional training of tax authority employees, as well as to increase their responsibility in the process of performing their official duties.

The study substantiates the need to transition to a risk-based model of tax control, which allows focusing efforts on the most problematic areas of tax administration. The author emphasizes the importance of increasing the professional level of tax authorities, their ability to work with large data sets and implement innovative approaches to management.

Based on the analysis of modern challenges, ways to improve the administrative and legal support of tax control are proposed, including updating the legislation taking into account European standards, introducing effective electronic services for monitoring taxpayers' tax obligations, as well as strengthening responsibility for violations of tax legislation.

Key words: tax control, administrative and legal mechanisms, tax legislation, risk-based approach, digitalization.

Філатов В.В.

Університет митної справи та фінансів

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовані перспективні напрями розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду в Україні. Автор зазначає, що розвиток інформаційного законодавства сьогодні повинен враховувати довгострокові пріоритети, а саме реалізацію стратегії перехідного періоду на етапі постконфліктного розвитку України. Наголошено на присутності інформаційної складової в усіх чотирьох напрямках перехідного правосуддя (інституційні реформи, кримінальне переслідування винних, відшкодування шкоди жертвам конфлікту, пошук правди). Аргументовано, що комплекс завдань, які стоять перед владою та міжнародними акторами вимагає реформування інформаційного законодавства під потреби перехідного суспільства. Систематизовано негативні наслідки затягування процесу реформування інформаційного законодавства для національної стратегії перехідного періоду. Обґрунтовано консолідуючу функцію інформаційної діяльності на етапі постконфліктного розвитку, яка полягає в об'єднанні усіх національних акторів навколо подолання наслідків збройного конфлікту. Детально схарактеризовано наступні запропоновані автором напрями розвитку інформаційного законодавства: удосконалення правових механізмів захисту інформації; регламентація єдиного інформаційного простору; розширення змісту права на інформацію; удосконалення механізмів обміну інформацією; формалізація механізмів ідентифікації та протидії дезінформації і пропаганді. Наголошено на важливій ролі інформаційного супроводу перехідних процесів, яка полягає в ідеолого-аналітичному та методологічному забезпеченні реалізації напрямів постконфліктного розвитку. Автор доходить висновку, що усі перспективи розвитку інформаційного законодавства передбачають модернізацію окремих правових інститутів, а також створення національного інформаційного простору, адаптованого до поточних завдань та викликів.

Ключові слова: збройна агресія, інформаційне законодавство, інформаційна безпека, національна пам'ять, право на інформацію, перехідне правосуддя, постконфліктний період, узагальнений історичний досвід.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку Україна перебуває в умовах збройного конфлікту. Втім вже зараз слід замислюватися над перспективами розвитку окремих сфер правового регулювання в умовах перехідного періоду, тобто на постконфліктному етапі. Це дасть змогу підготувати певну дорожню карту та розпочати необхідні реформи в країні. Однією з найбільш пріоритетних сфер розвитку є інформаційне законодавство, яке відіграє важливу роль в контексті вирішення завдань, які будуть формалізовані в стратегіях перехідного періоду. На сьогодні помітно бракує досліджень цієї проблематики, що може негативно позначитися у майбутньому, оскільки на перехідному етапі розвитку інформація є дуже важливим інструментом пошуку правди та формування національної пам'яті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ролі інформаційного законодавства на етапі постконфліктного розвитку країн світу

в різні часи аналізували наступні зарубіжні вчені: Умберто Канту Рівера, Роджер Даті, Річард Саннерхольм, Клара Рамірез-Барат. Однак у вітчизняній юридичній науці це питання досі не досліджувалося, що вказує на актуальність обраної теми наукового пошуку.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення та осмислення перспектив розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду розвитку Української держави.

Виклад основного матеріалу. Інформаційне законодавство сучасної України характеризується достатньо стрімкими темпами розвитку. Влада активно намагається врегулювати окремі сфери інформаційної діяльності, роблячи при цьому акцент на балансі інтересів держави, суспільства та особистості. Швидкі темпи інформатизації та цифровізації різних сфер суспільного життя тільки актуалізують процес модернізації інформаційного законодавства. Суттєві корективи в ці

процеси внесло повномасштабне вторгнення, яке змусило державу активізувати роботу в безпековому вимірі. Г. Ю. Лук'янова справедливо наголошує, що з початком війни в Україні інформація стала зброєю і її поширення на загал може загрожувати безпеці людей. Дослідниця зазначає, що право на доступ до інформації в умовах запровадження правового режиму воєнного стану займає особливе місце в системі прав людини, оскільки є гарантією реалізації багатьох інших прав і свобод людини і громадянина, реальною можливістю зберегти життя та здоров'я [1, с. 304].

Варто погодитися з цим твердженням та додати, що в умовах війни особливого значення набуває безпекова складова, оскільки інформаційний тероризм стає реальним викликом для сучасної України. М. М. Бліхар зауважує, що в умовах прямого військового конфлікту, інформація є стратегічним інструментом для перемоги. Водночас слід говорити про інформацію як зброю (інформаційно-технічна зброя та інформаційно-психологічна зброя) [2, с. 309]. Вбачається, що розвиток інформаційного законодавства в умовах воєнного стану повинен бути сконцентрований саме на безпековій складовій, при чому приймається до уваги інформаційна безпека держави, суспільства та особистості. Саме цю тенденцію ми зараз спостерігаємо на практиці, про що свідчать наступні прийняті нормативно-правові акти:

– Стратегія інформаційної безпеки України (схвалена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021) [3];

– Стратегія кібербезпеки України (схвалена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021) [4];

– Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 року № 263 «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» [5];

– Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [6].

Активізація нормотворчості в сфері інформаційної безпеки є необхідним та перспективним напрямом діяльності, однак він не повинен домінувати в доктрині розвитку інформаційного законодавства. На нашу думку, розвиток останнього

на сьогодні повинен враховувати довгострокові пріоритети, а саме реалізацію стратегії перехідного періоду на етапі постконфліктного розвитку України. Тобто, інформаційне законодавство має розвиватися з урахуванням тих завдань, які постають перед нашою державою після закінчення збройного конфлікту. Для того, щоб більш комплексно розкрити перспективи розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду, звернемося до аналізу ролі інформаційної політики та інформації в концепції перехідного правосуддя.

Роджер Даті зазначає, що реформа законодавства в умовах перехідного правосуддя пов'язана з іншими елементами розвитку через таке поняття, як верховенство права. Отже, у постконфліктних державах встановлення верховенства права зазвичай сприймається як інструмент відновлення та забезпечення довгострокової стабільності. Верховенство права може сприяти розвитку та реформам, надаючи безособовість, легітимність і певною мірою стабільність політичній структурі держави [7, с. 126]. Вбачається, що реформа законодавства є важливим напрямом інституційного реформування постконфліктних країн світу. По суті йдеться про відновлення інституційних меж, які були зруйновані або деформовані внаслідок соціального потрясіння.

У своїй науковій праці Річард Саннерхольм зауважує, що реформа законодавства є одним із головних пріоритетів у відбудові системи правосуддя у післявоєнних державах. Вона передбачає надання технічної, юридичної та консультативної допомоги урядам, допомога їм у ратифікації або приєднанні міжнародні конвенції та допомога законодавчим органам у розробці нового законодавства. Переважно реформаторські зусилля стосуються реформи ключових сфер правового регулювання, у тому числі і інформаційного законодавства [8, с. 79]. Слід припустити, що модернізація інформаційного законодавства є невід'ємним компонентом інституційних реформ в постконфліктній Україні. Вона дасть змогу концептуалізувати найбільш вагомий виклики перехідного періоду, які пов'язані з інформаційною складовою. Зазначимо, що модель перехідного правосуддя включає чотири ключові напрями розбудови миру: інституційні реформи, кримінальне переслідування винних, забезпечення відшкодування жертвам конфлікту та пошук правди. Вбачається, що кожен з означених напрямів має потужну інформаційну складову, яка відрізняється своєю спрямованістю, зокрема:

– інституційні реформи вимагають роз'яснення задля сприйняття перехідним суспільством, тому інформація виступає інструментом популяризації та просування реформ в суспільстві. Мова йде про інформаційні кампанії на підтримку означених реформ серед окремих громад або в рамках держави в цілому. Відзначимо, що від інформаційно-аналітичного супроводу може залежати ефективність тієї або іншої реформи, строки її реалізації та інтенсивність перехідних процесів в різних сферах суспільного життя;

– кримінальне переслідування винних також вимагає інформаційного забезпечення, зокрема в частині документування воєнних злочинів, тобто систематизації відповідних доказів для міжнародних трибуналів та національних судів. Отже, постає завдання забезпечення збору, обробки та використання окремих видів інформації (відеозаписи, письмові свідчення жертв конфлікту, фотоматеріали тощо);

– відшкодування жертвам конфлікту також потребує належного інформаційно-правового забезпечення, зокрема в частині формування реєстрів жертв конфлікту та шкоди, яка була завдана Україні воєнними злочинами держави-агресора. У цьому аспекті пріоритетного значення набуває захист інформації та створення умов конфіденційності, оскільки поширення інформації про жертв конфлікту може призвести до їхнього переслідування;

– пошук правди – це напевно найбільш залежний від інформації напрям перехідного правосуддя, адже він передбачає обмін інформацією, формування національної пам'яті та вшанування жертв конфлікту. Для цього необхідно створювати комісії правди, а також спеціальні онлайн-платформи для меморіалізації жертв конфлікту. У цьому випадку актуальності набувають механізми забезпечення об'єктивності та достовірності наявних відомостей, а також досконалість порядку встановлення причинно-наслідкових зв'язків між шкодою та соціальними потрясіннями.

Виходячи з вищенаведеного, інформаційне законодавство в перехідному правосудді важливе з огляду на: 1) необхідність інформаційно-аналітичного супроводу окремих напрямів постконфліктного розвитку; 2) необхідність захисту інформації та забезпечення конфіденційності; 3) необхідність ідеологічного обґрунтування окремих ініціатив в рамках перехідного періоду; 4) необхідність документального підтвердження юридичних фактів, які мають для сторін конфлікту важливе значення; 5) необхідність формування наративів, які дадуть змогу унеможливити

конфлікт у майбутньому, тобто сприятимуть неповторенню. Інакше кажучи, комплекс завдань, які стоять перед владою та міжнародними акторами вимагає реформування інформаційного законодавства під потреби перехідного суспільства. Цей процес має розпочатися вже зараз, оскільки у разі затягування можуть виникнути системні проблеми, які знизять ефективність стратегії постконфліктного розвитку України. Мова йде про наступні негативні наслідки:

– модель перехідного правосуддя буде дискредитована за рахунок нездатності на правовому рівні забезпечити інформаційні потреби ключових акторів (держави, громад, жертв конфлікту);

– жертви конфлікту не зможуть своєчасно дізнатися про гарантії від держави та шляхи отримання компенсацій за шкоду, завдану воєнними злочинами держави-агресора;

– держава-агресор збереже можливість впливати на інформаційний простір України, що призведе до поширення в суспільстві деструктивних наративів;

– інформаційна система виявиться не готовою до викликів постконфліктного розвитку, що призведе до дисбалансу інформаційної політики держави та інформаційних потреб суспільства;

– влада не встигне візуалізувати необхідні наративи, які спрямовані на неповторення конфлікту та вшанування ветеранів війни.

Слід додати, що необхідність реформування інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду обумовлена тим, що міжнародні актори роблять акцент саме на інформаційній політиці. Зокрема, важливим напрямом діяльності міжнародних організацій в межах перехідного правосуддя є заохочення покращення інформаційної та просвітницької діяльності в постконфліктних державах. Метою цих заходів є забезпечення двостороннього зв'язку між установами, з одного боку, ЗМІ та громадськістю – з іншого. Теоретично ця комунікація передбачає, що сторони, які зацікавлені в пошуку правди, спираються на достовірну та об'єктивну інформацію. У межах таких заходів відбувається налагодження зв'язків ЗМІ з громадськістю, розробка типових інструкцій оцінювання достовірності інформації. Причому ці заходи включають у себе чотири основні елементи: 1) початок оцінювання конкретних ситуацій і місцевих потреб; 2) визначення цілей майбутньої комунікації; 3) визначення сфери охоплення, включаючи цільові групи; 4) регулярний моніторинг достовірності та об'єктивності інформації [9, с. 237].

Слід констатувати, що інформаційна діяльність, окрім згаданих вище завдань, виконує консолідуючу функцію, яка полягає в об'єднанні усіх національних акторів навколо подолання наслідків збройного конфлікту. Отже, можна говорити про інтегруючу функцію інформаційного законодавства в умовах постконфліктного розвитку України. Вона по суті об'єднує усі вищевказані напрями перехідного правосуддя та створює єдиний інформаційний простір, в межах якого право на інформацію виступає важливою умовою забезпечення сталого розвитку держави. З урахуванням вищевказаного, слід виділити наступні перспективні напрями розвитку інформаційного законодавства.

1. Удосконалення правових механізмів захисту інформації. Цей напрям передбачає створення дієвих правових інструментів захисту інформації про жертв конфлікту, а також винних осіб, що є однією з гарантій верховенства права. Ці механізми також повинні забезпечити збереження доказів воєнних злочинів задля подальшого їхнього використання в міжнародних кримінальних трибуналах та національних судових процесах.

2. Регламентация єдиного інформаційного простору. Означений простір є ключовою умовою консолідації суспільства постконфліктної України навколо ідеї пошуку правди, покарання винних та недопущення конфлікту у майбутньому. До цього простору обов'язково мають бути залучені усі національні актори (жертви конфлікту, владні інституції, неурядові організації), і за потреби – міжнародні актори.

3. Розширення змісту права на інформацію. Цей напрям обумовлений зростанням ролі інформації в житті держави. Однак, в контексті перехідного періоду, особливу увагу слід приділити регламентації нових форм комунікації національних акторів. Зокрема, це стосується створення комісій правди, забезпечення права жертв конфлікту бути почутими тощо. Окрема увага має бути надана використанню інноваційних інформаційних технологій для формування національної пам'яті та вшанування жертв конфлікту.

4. Удосконалення механізмів обміну інформацією. Цей напрям стосується міжнародної інформаційної діяльності в рамках перехідного періоду. Вона передусім пов'язана з обміном інформацією про воєнні злочини держави-агресора, її заарештовані активи та місця перебування осіб, які вважаються винними в конфлікті. Означений напрям передбачає активізацію нормотворчості у сфері двосторонніх відносин щодо обміну відповідною інформацією.

5. Формалізація механізмів ідентифікації і протидії дезінформації та пропаганді. Цей напрям удосконалення інформаційного законодавства передбачає підвищення рівня інформаційної безпеки суспільства і особистості за рахунок формування медіаграмотності та обмеження доступу до інформації, яка чинить деструктивний вплив на свідомість людини. Особливу увагу в рамках цього напрямку слід приділити протидії мові ненависті та ворожнечі, яка може спричинити повторну віктимізацію жертв конфлікту, а також призвести до повторення конфлікту у майбутньому.

Умберто Канту Рівера у своїй науковій праці наголошує, що жертви порушень прав людини відіграють особливо важливу роль у перехідному правосудді: 1) вони забезпечують пошук правди, формування національної пам'яті та утвердження справедливості; 2) вони забезпечують просування інституційних реформ. Кількість жертв показує зростаючу важливість їхнього голосу на шляху до подолання наслідків збройного конфлікту та притягнення винних в ньому до кримінальної відповідальності. Проте під час цього процесу вони повинні пам'ятати, що їхні пошуки справедливості мають ґрунтуватися саме на тих фундаментальних цінностях людства, які здатні розірвати коло безкарності [10, с. 62]. Ця теза дуже чітко показує роль інформаційного супроводу перехідних процесів, яка полягає в ідеолого-аналітичному та методологічному забезпеченню реалізації напрямів постконфліктного розвитку. З урахуванням цього, необхідність реформування інформаційного законодавства стає дедалі очевидною та нагальною для держави.

Висновки. Підводячи підсумки аналізу перспектив розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду в Україні зазначимо, що сфера інформаційної діяльності відіграє важливу роль на етапі постконфліктного розвитку. Процес удосконалення інформаційного законодавства повинен розпочатися вже сьогодні, що обумовлене необхідністю попередження негативних наслідків на етапі перехідного періоду. Усі окреслені нами перспективи розвитку інформаційного законодавства передбачають модернізацію окремих правових інститутів, а також створення національного інформаційного простору, адаптованого до поточних завдань та викликів. При цьому перспективним напрямом подальших наукових пошуків залишається проблема гармонізації інформаційного законодавства України з міжнародно-правовими актами, яка на етапі постконфліктного розвитку Української держави є дуже важливою.

Список літератури:

1. Лук'янова Г. Ю. Особливості реалізації та обмеження права на інформацію в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 303–306.
2. Бліхар М. М. Правові засади інформаційної протидії в умовах воєнного стану. *Аналітико-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 306–310.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 21 грудня 2021 р. № 685/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 251.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 65.
5. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 р. № 263. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 56.
6. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX. *Голос України*. 2022. № 121.
7. Muna B. Ndulo and Roger Duthie The Role of Judicial Reform in Development and Transitional Justice. *ICTJ Research Brief*. 2009. Vol. 11. P. 118–129.
8. Richard Sannerholm Legal, Judicial and Administrative Reforms in Post-Conflict Societies: Beyond the Rule of Law Template. *Journal of Conflict & Security Law*. 2007. Vol. 12. P. 65–94.
9. Clara Ramnrez-Barat Transitional justice, Culture and Society: Beyond outreach. New York: Social science research council. 2014. 560 p.
10. Humberto Cantú Rivera Transitional justice, human rights and the restoration of credibility: Reconstructing Mexico's social fabric. *Mexican Law Review*. 2014. Vol. 7. P. 57–81.

Filatov V.V. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION LEGISLATION IN THE CONDITIONS OF THE TRANSITION PERIOD IN UKRAINE

The article analyzes promising directions for the development of information legislation in the conditions of the transition period in Ukraine. The author notes that the development of information legislation today should take into account long-term priorities, namely the implementation of the transition period strategy at the stage of Ukraine's post-conflict development. The presence of the informational component of all four areas of transitional justice (institutional reforms, criminal prosecution of the guilty, compensation for the victims of the conflict, search for the truth) is emphasized. It is argued that the complex of tasks facing the authorities and international actors requires the reformation of information legislation to meet the needs of a transitional society. The negative consequences of delaying the process of reforming the information legislation for the national strategy of the transition period are systematized. The consolidating function of information activity at the stage of post-conflict development, which consists in uniting all national actors around overcoming the consequences of the armed conflict, is substantiated. The following areas of development of information legislation proposed by the author are characterized in detail: improvement of legal mechanisms of information protection; regulation of a single information space; expanding the content of the right to information; improvement of information exchange mechanisms; formalization of mechanisms for identifying and countering disinformation and propaganda. The important role of informational support of transitional processes is emphasized, which consists in ideological, analytical and methodological support for the realization of directions of post-conflict development. The author concludes that all prospects for the development of information legislation involve the modernization of individual legal institutions, as well as the creation of a national information space adapted to current tasks and challenges.

Key words: armed aggression, information legislation, information security, national memory, right to information, transitional justice, post-conflict period, generalized historical experience.

Циндра Р.А.

Університет митної справи та фінансів

ОЦІНКА НАСЛІДКІВ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗРАЗКОВИХ СПРАВ У АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА НАЛЕЖНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

У статті досліджується вплив запровадження інституту зразкових справ на адміністративно-правовий механізм захисту пенсійних прав колишніх військовослужбовців, яким призначено пенсію за вислугу років відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Автором проаналізовано дані Єдиного державного реєстру судових рішень щодо строків та особливостей розгляду визначеної категорії адміністративних справ, які набули статусу зразкових та типових. Обґрунтовано висновок, що ухвалення Верховним Судом низки зразкових рішень з питань захисту пенсійних прав колишніх військовослужбовців не зумовило підвищення оперативності розгляду типових справ, що характеризуються аналогічними предметами спору. Відзначено, що розгляд адміністративної справи як зразкової призводить до подовження строку відновлення прав особи, що звернулася за судовим захистом, а також частини позивачів у аналогічних справах. Автором обґрунтовано критичний погляд на основні аргументи щодо успішності впровадження інституту зразкових справ у чинну редакцію Кодексу адміністративного судочинства України. Наголошено на тому, що основним позитивним наслідком ухвалення зразкових справ у справах колишніх військовослужбовців стало забезпечення більшої передбачуваності перспектив судового провадження. Окрему увагу приділено таким недолікам нормативно-правового регулювання інституту зразкових справ як відсутність чітких критеріїв прийняття Верховним Судом процесуального рішення про відкриття провадження у зразковій справі та неоднозначність вказівок щодо форми врахування правових висновків Верховного Суду, викладених у зразкових рішеннях, у інших адміністративних справах. Автор доходить висновку про відсутність істотного впливу появи інституту зразкових справ у вітчизняному адміністративному судочинстві на ефективність судового захисту права на належну пенсію за вислугу років колишніх військовослужбовців та про похідний характер даного інституту в адміністративно-правовому механізмі судового захисту.

Ключові слова: зразкові справи, Верховний Суд, адміністративне судочинство, звільнені з військової служби особи, пенсійне забезпечення, пенсія за вислугу років.

Постановка проблеми. Інститут зразкових справ було впроваджено у механізм здійснення адміністративного судочинства порівняно нещодавно, із набранням у грудні 2017 року нової редакції Кодексу адміністративного судочинства України (надалі за текстом – КАС України). На даний час інформаційна база, розміщена на офіційному вебсайті Верховного Суду, налічує усього 30 рішень Касаційного адміністративного суду в зразкових справах [1]. Із цих рішень 17 у тій або іншій формі стосуються пенсійних питань, а п'ять із них містять висновки щодо застосування законодавства у справах про захист права на належне пенсійне забезпечення саме колишніх військовослужбовців. Дані обставини зумовлюють необхідність детального дослідження наслід-

ків появи інституту зразкових справ у механізмі захисту пенсійних прав осіб, звільнених з військової служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інституту зразкових справ у адміністративному судочинстві були присвячені роботи таких вітчизняних вчених як І. М. Балакірева, М. Р. Малець, О. О. Марченко, А. М. Мельник, В. А. Миколаєць, Н. Б. Писаренко, К. Р. Резворович, Ю. І. Цвіркун. Основним акцентом наукових пошуків більшості зазначених дослідників було встановлення того, наскільки впровадження інституту зразкових справ дозволило розв'язати проблему уніфікації судової практики з поширених видів адміністративних спорів. Найбільш ґрунтовно інститут зразкових справ у адміністра-

тивному судочинстві було досліджено Миколаєць В. А., яка присвятила аналізу концептуальних основ зразкових справ значну частину дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, опублікованого у 2020 році. Одночасно із цим, роль зразкових справ у механізмі судового захисту права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, предметом окремого дослідження до цього часу не ставала.

Постановка завдання. Метою статті є визначення наслідків впровадження інституту зразкових справ у КАС України в контексті забезпечення права осіб, звільнених з військової служби, на належне пенсійне забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Законом України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» КАС України фактично було викладено в новій редакції, яка набрала чинності 15 грудня 2017 року. Однією з новел чинної редакції КАС України стало упровадження інституту зразкових справ. У статті 4 КАС України зразкову адміністративну справу визначено як типову адміністративну справу, прийняту до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення [2, ст. 4]. У загальних рисах особливості провадження у зразкових справах наведено у статті 290 КАС України.

У вітчизняній юридичній науці панує консенсус щодо вдалості впровадження інституту зразкових справ. Серед позитивних наслідків відповідних змін до КАС України називають дієвість забезпечення однакового застосування судами норм права [3, с. 158], істотне зменшення навантаження судів та пришвидшення і збільшення ефективності розгляду адміністративних справ [4, с. 249], забезпечення оперативності судочинства [5, с. 83], звуження можливостей для штучного затягування адміністративної справи шляхом оскарження рішень по типовим справам до судів вищих інстанцій [6, с. 229].

Одночасно із цим, дослідники наголошують на низці недоліків нормативно-правового регулювання інституту зразкових справ в Україні. Зокрема, В. А. Миколаєць визначено наступні практичні проблеми: а) відсутність законодавчо встановленої кількості типових справ, наявність яких зумовлює потребу в ухваленні зразкового рішення; б) залежність результату великої кіль-

кості судових спорів від вирішення однієї конкретної адміністративної справи, яка може бути розглянута неналежним чином; в) надмірна навантаженість Верховного Суду; г) затягування процесу через витрачання часу на процедурні формальності; ґ) розгляд справи без повідомлення заінтересованих осіб; д) відсутність законодавчого врегулювання способу, у який суди нижчих інстанцій повинні враховувати рішення за зразковою справою [7, с. 312–313].

Аналіз впливу інституту зразкових справ на захист пенсійних прав колишніх військовослужбовців необхідно розпочати із короткої характеристики уже ухвалених Верховним Судом рішень з відповідних питань. На даний час права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, безпосередньо стосується п'ять рішень у зразкових справах:

1) рішення Верховного Суду від 04 лютого 2019 року у справі № 240/5401/18, яким було встановлено протиправність зменшення із 01 січня 2018 року розміру пенсії колишнім військовослужбовцям до 70 відсотків грошового забезпечення за відповідною (прирівняною) посадою, якщо пенсію за вислугу років було раніше призначено у більшому розмірі, що відповідав чинним на час виходу на пенсію редакціям Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [8];

2) рішення Верховного Суду від 06 серпня 2019 року у справі № 160/3586/19, яким було визнано протиправним розстрочення виплати сум підвищеної пенсії військовослужбовцям у відставці [9];

3) рішення Верховного Суду від 17 грудня 2019 року у справі № 160/8324/19, що визнало протиправними відмови територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки у підготовці за зверненням особи та направленні до територіальних органів Пенсійного фонду України оновлених довідок про розмір грошового забезпечення для здійснення перерахунку пенсії за вислугу років із 01 квітня 2019 року [10];

4) рішення Верховного Суду від 05 березня 2024 року у справі № 380/19324/23, яким було визнано протиправним зазначення уповноваженим органом зменшених розмірів надбавки за особливості проходження служби і премії у оновлених довідках для здійснення перерахунку пенсії за вислугу років [11];

5) рішення Верховного Суду від 16 грудня 2024 року у справі № 400/6254/24, яким було визнано правовірною відмовою органу Пенсійного

фонду України у здійсненні індексації пенсії за вислугу років та нарахуванні і виплаті щомісячної доплати до пенсії, передбаченої постановою Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 року № 713, після перерахунку пенсії за вислугу років колишнього військовослужбовця на підставі судового рішення у зв'язку із збільшенням розміру прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб [12].

Як бачимо, у чотирьох з п'яти справ Верховним Судом було сформовано сприятливі для позивачів – колишніх військовослужбовців висновки. П'ята справа виокремлюється з-поміж інших не лише тим, що в ній Верховний Суд дійшов висновку про правомірність оскаржуваних дій суб'єкта владних повноважень, але і тим, що рішення у ній заперечило усталену до того часу судову практику щодо неврахування будь-яких видів перерахунку пенсії за вислугу років, виконаних на підставі судового рішення, у контексті призначення щомісячної доплати до пенсії за вислугу років, передбаченої постановою Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 року № 713.

Під час оцінки впливу впровадження інституту зразкових справ на оперативність судового розгляду адміністративних справ щодо захисту права на належне пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців необхідно чітко розмежувати три категорії адміністративних справ, яких стосуватиметься ухвалення зразкового рішення: 1) справа, у якій ініційовано ухвалення зразкового рішення; 2) інші типові справи, які за часом розгляду співпадають із розглядом Верховним Судом справи, у якій ініційовано ухвалення зразкового рішення; 3) типові справи, провадження у яких відкрито після набрання законної сили зразковим рішенням.

Станом на час дослідження законної сили набрало чотири з п'яти зразкових рішень, що стосувалися захисту пенсійних прав колишніх військовослужбовців. Відповідно до відомостей Єдиного державного реєстру судових рішень [13] із часу відкриття відповідних проваджень судами першої інстанції до часу набрання законної сили рішеннями Верховного Суду в цих провадженнях минуло: у справах № 240/5401/18 та № 160/3586/19 – понад 10 місяців, у справі № 160/8324/19 – близько 9,5 місяців, у справі № 380/19324/23 – дещо менше 9 місяців.

Зважаючи на те, що в кожній з перелічених справ провадження в судах першої інстанції відкривалося у спрощеному порядку, неможливо вести мову про будь-яку оперативність розгляду

справи для тих позивачів, справи яких набули статусу зразкових. Навіть якби рішення судів першої інстанції були оскаржені в апеляційному порядку, загальний проміжок часу від відкриття провадження в суді першої інстанції до завершення апеляційного перегляду також у спрощеному порядку та набрання рішеннями законної сили (орієнтовно 4–5 місяців) був би значно менший за той, який мав місце фактично.

Аналогічно, жодної додаткової оперативності розгляду справ не вбачається і для тих позивачів, адміністративні справи яких співпадали за часом розгляду із зразковими. Їхні справи або розглядалися у звичайному порядку, або зазнали тієї ж затримки в розгляді, що була розглянута у попередньому абзаці (у разі, якщо відповідним адміністративним судом було реалізовано право зупинити провадження до розгляду зразкової справи Верховним Судом).

Аналіз даних Єдиного державного реєстру судових рішень за 2024 рік показав, що справи щодо захисту пенсійних прав колишніх військовослужбовців у переважній більшості розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін. Строк розгляду справ, як правило, майже дорівнює максимальному визначеному статтею 258 КАС України – шістдесяті днім із дати відкриття провадження у справі. Відкриті дані не свідчать про існування будь-якої значущої відмінності у строках розгляду справ щодо захисту прав на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, за тими спорами, щодо яких є зразкові рішення, та за тими, щодо яких зразкові рішення відсутні.

Критичного ставлення у контексті захисту права на належне пенсійне забезпечення колишніх військовослужбовців вимагає і низка інших аргументів щодо виняткового впливу зразкових справ на ефективність судового розгляду. Як зазначалося раніше, серед відповідних доводів наводиться обмеження можливостей для зловживання процесуальними правами шляхом безпідставного оскарження рішень у типових справах до судів вищих інстанцій. Ми не можемо погодитися із цим аргументом, оскільки стаття 291 КАС України передбачає звужений перелік підстав для оскарження рішення в типовій справі лише в касаційному порядку. Оскарження рішення суду першої інстанції в типовій справі до апеляційного суду відбувається за загальними правилами. Рішення суду першої інстанції за будь-яких обставин набирає законної сили після завершення апеляційного

перегляду (якщо його не було скасовано апеляційним адміністративним судом), а тому для сторони, на користь якої ухвалено рішення, обмеження у праві касаційного оскарження рішення її процесуальним опонентом, як правило, не відсутні.

Не можна вести мову і про істотну розвантаженість судів нижчих інстанцій внаслідок впровадження інституту зразкових рішень. Нами указано, що в цілому строк розгляду типових справ щодо пенсійного забезпечення колишніх військовослужбовців не відрізняється від строку розгляду тих, у яких відсутні зразкові рішення щодо предмету спору. Цьому є достатньо об'єктивне пояснення, оскільки наявність зразкового рішення не позбавляє суди нижчої інстанції обов'язку формулювати у кожній конкретній справі обґрунтоване, вмотивоване та індивідуалізоване рішення. До того ж, у тих справах, які за своєю масовістю відповідають ознакам типових, однак щодо яких відсутні зразкові висновки, значення взірця правової позиції цілком успішно відіграє звичайна практика Верховного Суду, обов'язкова в силу приписів статті 242 КАС України.

Одночасно із цим, слід відзначити, що зразкові справи забезпечують більшу, аніж інші джерела правових висновків Верховного Суду, передбачуваність судового розгляду. «Звичайним» правовим позиціям Верховного Суду притаманна більша ознака динамічності, оскільки КАС України прямо передбачено право Верховного Суду відступати від раніше сформульованих висновків щодо застосування норм права. На практиці це призводить до того, що на час ухвалення рішення в адміністративній справі можуть діяти висновки Верховного Суду, протилежні до чинних на час звернення позивача до суду. У цьому контексті більша статичність висновків у зразкових справах є їхньою однозначною перевагою. До того ж, знаючи про відкриття Верховним Судом провадження у зразковій справі, позивач має можливість відкласти звернення до суду до ухвалення зразкового рішення та появи можливості однозначно оцінити перспективи власної справи (за усталеною практикою в поширених категоріях пенсійних спорів колишніх військовослужбовців суди, як правило, не обмежують право звернутися до суду будь-яким терміном).

Критично оцінюючи тези щодо позитивного впливу інституту зразкових справ на стан відправлення правосуддя у адміністративних спорах, не можна і перебільшувати негативні риси цього правового інституту. Зокрема, не вбачаються суттєвими недоліками інституту зразкових справ

процитовані раніше ризики неналежного розгляду зразкової справи (оскільки розгляд зразкової справи відбувається колегіально представниками судової влади, які пройшли найжорсткіший відбір, а зразкове рішення підлягає апеляційному оскарженню) та те, що розгляд зразкової справи відбувається без участі всіх заінтересованих осіб (з тих же міркувань, а також у зв'язку із тим, що адміністративно-правові спори щодо захисту пенсійних прав колишніх військовослужбовців і так, як правило, розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін).

Натомість, необхідно погодитися із тими дослідниками, які зауважують недостатню врегульованість КАС України підстав відкриття Верховним Судом провадження у зразковій справі. Найбільш актуальним питанням, яке привертає увагу науковців, є конкретизація кількості типових справ, що надає підстави для прийняття справи Верховним Судом як зразкової [4, с. 248; 7, с. 279–280]. На даний час у вітчизняній науці не вироблено загальноприйнятого розуміння практичного вирішення цієї проблеми.

Іншим недоліком нормативно-правового регулювання інституту зразкових справ вбачається недостатня визначеність обов'язковості та способу застосування судами нижчих інстанцій висновків Верховного Суду, викладених у зразкових справах. Частиною третьою статті 292 КАС України визначено наступне: «При ухваленні рішення у типовій справі, яка відповідає ознакам, викладеним у рішенні Верховного Суду за результатами розгляду зразкової справи, суд має враховувати правові висновки Верховного Суду, викладені у рішенні за результатами розгляду зразкової справи». Слід погодитися із тими науковцями, які вважають дане формулювання правової норми таким, що потребує вдосконалення [7, с. 311]. Мусимо зазначити, що ця правова норма певним чином дублює загальну норму про врахування висновків щодо застосування норм права, викладених в постановках Верховного Суду, при виборі і застосуванні судами норми права до спірних правовідносин (частина п'ята статті 242 КАС України). На нашу думку, дана обставина підкреслює відсутність автономності інституту зразкових рішень у адміністративно-правовому механізмі судового захисту та правову природу даного інституту як підвиду прецедентної практики Верховного Суду.

Висновки. Результати дослідження свідчать про відсутність кардинального впливу впровадження інституту зразкових справ на реалізацію

механізму судового захисту права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби. І за нормативно-правовим регулюванням, і за своїм фактичним значенням правові позиції в зразкових справах є різновидом прецедентної практики Верховного Суду та, із певними застереженнями, виконують ту ж саму функцію, що і правові позиції щодо вибору і застосування норм права, викладені Верховним Судом у постановах. Через нечисленність проваджень у зразкових справах не можна вести мову про створення значного обсягу додаткового навантаження Верховного Суду. Одночасно із цим, аналіз даних Єдиного державного реєстру судових рішень демонструє відсутність і значущого прискорення розгляду типових справ, до яких застосовні зразкові рішення Верховного Суду, порівняно із іншими. Більше того, набуття адміністративною справою статусу зразкової є стійкою передумовою збільшення тривалості її розгляду із відповідними наслідками як

для особи, позов якої розглядається у відповідній справі, так і для позивачів у частині ідентичних типових справ (в тих, у яких суд визнав за необхідне зупинити провадження до ухвалення Верховним Судом рішення у зразковій справі). До безспірних позитивних наслідків впровадження інституту зразкових справ у механізм вирішення публічно-правових спорів щодо пенсійних прав колишніх військовослужбовців можна віднести лише забезпечення дещо більшої передбачуваності вирішення адміністративно-правового спору.

Перспективи наукових розвідок передбачають детальний аналіз недоліків нормативно-правового регулювання інституту зразкових справ у вітчизняному законодавстві (зокрема, недостатньої визначеності критеріїв відкриття провадження у зразковій справі та особливостей врахування правових висновків Верховного Суду в зразкових справах судами нижчих інстанцій) та формулювання пропозицій щодо їхнього усунення.

Список літератури:

1. Вебсайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/ (дата звернення: 13.01.2025).
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV (у редакції Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 13.01.2025).
3. Цвіркун Ю. І. Роль інституту зразкової справи у забезпеченні єдності судової практики в адміністративному судочинстві. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 153–159.
4. Малець М. Р. Інститут типових та зразкових справ у адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 247–249.
5. Балакарева І. М., Марченко О. О., Писаренко Н. Б. Типові і зразкові справи в адміністративному судочинстві: ознаки та особливості розгляду. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 153. С. 81–91.
6. Резворович К. Р. Зразкові справи в сфері захисту соціальних прав. *Юридична наука*. 2020. № 9. С. 223–231.
7. Миколаєць В. А. Концептуальні основи зразкових та типових справ у адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 412 с.
8. Рішення Касаційного адміністративного суду від 04.02.2019 у зразковій справі № 240/5401/18. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» / ДП «Інформаційні судові системи». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79615886> (дата звернення: 13.01.2025).
9. Рішення Касаційного адміністративного суду від 06.08.2019 у зразковій справі № 160/3586/19. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» / ДП «Інформаційні судові системи». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83494363> (дата звернення: 13.01.2025).
10. Рішення Касаційного адміністративного суду від 06.08.2019 у зразковій справі № 160/3586/19. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» / ДП «Інформаційні судові системи». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86432492> (дата звернення: 13.01.2025).
11. Рішення Касаційного адміністративного суду від 05.03.2024 у зразковій справі № 380/19324/23. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» / ДП «Інформаційні судові системи». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117451674> (дата звернення: 13.01.2025).
12. Рішення Касаційного адміністративного суду від 16.12.2024 у зразковій справі № 400/6254/24. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» / ДП «Інформаційні судові системи». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123793985> (дата звернення: 13.01.2025).
13. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» / ДП «Інформаційні судові системи». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 13.01.2025).

Tsyndra R.A. ASSESSMENT OF THE CONSEQUENCES OF THE IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTE OF MODEL CASES IN THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR THE PROTECTION OF THE RIGHT TO DUE PENSION PROVISION OF PERSONS DISCHARGED FROM MILITARY SERVICE

The article examines the impact of the introduction of the institute of model cases on the administrative-legal mechanism for the protection of the pension rights of former military servicemen who receive pension for years of service in accordance with the Law of Ukraine "On pension provision for persons discharged from military service and certain other persons". The author has analyzed the data of the Unified State Register of Court Decisions regarding the terms and features of consideration of a certain category of administrative cases that have acquired the status of model and typical. The conclusion is substantiated that the adoption by the Supreme Court of a number of model decisions on the protection of pension rights of former military personnel did not lead to an increase in the efficiency of consideration of typical cases characterized by similar subjects of disputes. It has been noted that consideration of an administrative case as model one leads to an extension of the period for restoring the rights of the person who applied for judicial protection, as well as some of the plaintiffs in similar cases. The author justified a critical view of the main arguments regarding the success of the introduction of the institute of model cases into the current version of the Code of Administrative Procedure of Ukraine. It is emphasized that the main positive consequence of the adoption of model cases in the cases of former military personnel is ensuring of greater predictability of the prospects of court proceedings. Particular attention is paid to such shortcomings of the normative and legal regulation of the institute of model cases as the lack of clear criteria for the Supreme Court to adopt a procedural decision on the opening of proceedings in a model case and the ambiguity of instructions regarding the form of taking into account the legal conclusions of the Supreme Court, set out in model decisions, in other administrative cases. The author concludes that there is no significant impact of the emergence of the institute of model cases in the Ukrainian administrative justice on the effectiveness of judicial protection of the right to an adequate pension for the years of service of former military personnel.

Key words: *model cases, the Supreme Court, administrative proceedings, persons discharged from military service, pension provision, pension for years of service.*

Шаренко М.С.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Білоус Д.Є.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Можжарова І.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРИВАТНІ ГРОШІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Наукова стаття присвячена аналізу проблематики приватних грошей, висвітлюються перспективи та виклики їх впровадження в сучасну фінансову систему України. Автори розглядається історичний розвиток приватних грошей та звертають увагу на юридичні та економічні аспекти нового явища, зокрема, їх потенціал забезпечувати стабільність і функціональність без втручання держави. У статті переосмислюється поняття «грошей» в розумінні фінансового права.

Проаналізовано переваги та недоліки криптовалют, як форми приватних грошей. Акцентована увага на їх незалежності від урядів. Автори пропонують замість незабезпечених криптовалют, таких як bitcoin, який має сильну волатильність, використовувати стейблкоїни, які здатні мати відносно стабільну вартість. У статті наведені приклади успішного впровадження приватних грошей в Сальвадорі, де bitcoin став законним платіжним засобом, що стимулювало економічний розвиток і зміцнило позиції країни у криптоіндустрії. Також висвітлюється досвід Аргентини, де криптовалюту використовують для подолання економічної кризи. Висвітлюється потенціал приватних грошей для трансформації фінансової системи та обмежень, що стоять на шляху їх легалізації в правовій системі. Водночас демонструється відсутність інтеграції криптовалюти у фінансову систему України, що стримується невизначеністю правової бази та небажанням уряду втратити монетарний суверенітет.

Автори вважають, що необхідно усунути правові бар'єри, створити сприятливі умови для успішного впровадження приватних грошей в Україні та переосмислити їх роль у фінансовому регулюванні. Що дозволить в майбутньому підвищити ефективність ринкової системи та стимулювати розвиток фінансових технологій без штучних обмежень.

Ключові слова: приватні гроші, криптовалюта, bitcoin, грошовий сурогат, стейблкоїн, цифровізація, DeFi.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної цифровізації та розвитку фінансових технологій приватні гроші стають все більш актуальними. У більшості країн світу емісія та регулювання грошей перебувають під монопольним контролем держави. Проте така централізована система не завжди сприяє створенню ефективної та стабільної фінансової системи, яка могла б функціонувати за умов ринкової конкуренції. Досвід останніх років показує що довіра до грошей, підтримуваних державою, не завжди виправдана. Це ставить під сумнів здатність уряду забезпечувати більш стабільну вартість грошей у порівнянні з приватними сектором, для якого стабільність та якість є вирішальним аспектом успіху.

На сучасному етапі розвитку суспільства поява криптовалют дозволила приватним суб'єктам випускати конкуруючі грошові одиниці. Криптовалюти продемонстрували низку переваг порівняно з традиційними грошима. У зв'язку з цим необхідно переосмислити право урядів створювати грошову масу та примушувати суспільство до її використання. Уряд, як і будь-який інший суб'єкт правовідносин, не повинен мати змоги довільно розпоряджатися ресурсами. Фінансова система має функціонувати на основі добровільної згоди між громадянами та державою, з чітким дотриманням прозорих процедур. Використання приватних грошей перебуває на ранніх етапах розвитку, тому наукові дослідження у цій сфері

є надзвичайно важливими для подальшого розвитку фінансового середовища в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує багато наукових робіт присвячених приватним грошам. Австрійський економіст Фрідріх Гаск в своїй книзі «Denationalisation of Money» запропонував нову концепцію розуміння грошей, згідно з якою валюта повинна розглядатися як звичайний комерційний товар і вироблятися ринковим способом [1]. Володимир Лепушинський у статті «Чи можуть криптовалюти замінити гроші центральних банків?» розкриває проблеми які виникають під час впровадження криптовалют замість державних грошей та пропонує шляхи їх вирішення [2]. Радченко О. М. в науковій роботі «Фінансово-правова природа грошей» розглядає еволюцію грошей, їх економічну та фінансово-правову природу, а також висвітлює поняття грошового сурогату [3]. Сидор Г. В., Андрусів У. Я., Давидовська Г. І. в роботі «Криптовалюта – гроші майбутнього» присвятили увагу правовому статусу криптовалют в Україні та її потенційне місце в фінансовій системі світу [4]. Такі науковці, як Нескороджена Л. Л, Бонь Б. О., Кононець О. М. в статті «Сучасний стан правового регулювання криптовалют в Україні» розглянули переваги та недоліки криптовалют, як приватних грошей, та проаналізували сучасний стан правового регулювання віртуальних активів в Україні [5]. Доценко О. В. і Чубка І. А. в науковій статті «DeFi: інструмент цифрової трансформації держави» дослідили вклад DeFi у цифрову трансформацію держави та їх вплив на глобальні фінанси [6]. В своїй праці «Грошовий сурогат як юридична категорія: загальнотеоретична характеристика» Дашковська О. Р. та Васютін В. О. визначили специфіку поняття «грошовий сурогат», запропонували класифікацію форм грошових сурогатів [7]. Попри значну увагу, яку приділено цим питанням, цифрові технології продовжують розвиватися, відповідно дослідження цієї теми залишається актуальним.

Постановка завдання. Мета статті полягає у всебічному дослідженні концепції приватних грошей в контексті цифровізації суспільних відносин.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання:

– розкрити сутність приватних грошей, їхні переваги, виклики та ризики в умовах ринкової економіки;

– проаналізувати міжнародний досвід впровадження приватних грошей, зокрема криптовалют, на прикладі Сальвадору та інших країн;

– дослідити перспектив впровадження нового явища у фінансову систему України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд проблем фінансово-правового регулювання приватних грошей, слід зазначити, що їх дослідження в науці фінансового права тривалий час не отримувало належної уваги. Однак з появою нових форм приватних грошей, таких як криптовалюти, це питання набуває все більшої актуальності, оскільки ці інструменти значною мірою порушують традиційні уявлення про роль грошей у фінансовій системі та потребують нових підходів у правовому регулюванні.

Для розуміння концепції приватних грошей доцільно проаналізувати історичний аспект формування державної монополії на випуск грошей. За часів римських імператорів карбування монет стало символом суверенітету. У добу середньовіччя зазначена перевага стала інструментом влади в руках князів. Спочатку урядова прерогатива обмежувалася лише випуском монет, але з появою нових форм грошей поширилася й на них. Сьогодні сформувалася доктрина *valor impositus*, яка закріплює історичну практику урядової прерогативи на емісію грошей [1, с. 22]. Тож уряди демократичних держав продовжують слідувати цій традиції, залишаючи її незмінною. Треба зазначити, що історія знає багато прикладів існування приватних грошей. Зокрема, у США з XVII–XIX століття більшість паперових грошей випускалися приватними емітентами. Така система мала одну важливу перевагу – вона забезпечувала конкуренцію між грошима різних емітентів. Водночас її головні недоліки – незручність та нестабільність [2].

В Україні єдиною офіційною валютою залишається гривня (ст. 99 Конституції України, ст. 192 Цивільного кодексу України [3, с. 60] та ст. 32–37 Закону України «Про Національний банк України» [8]). Емісію гривні здійснює Національний банк України (далі – НБУ), який відповідає за контроль над грошовою політикою та курсом гривні. Гривня має статус єдиного законного платіжного засобу на всій території України. Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів, як засобу платежу, забороняється [8].

Проте, твердження про існування єдиної та чітко визначеної сутності, яку називають «грошима» є юридичною фікцією. Ця концепція, виникла як інструмент задоволення потреб правової системи, ніколи повністю не відображала реальної дійсності [1, с. 48]. У межах фінансового

права гроші отримують статус платіжного засобу через владне розпорядження держави [3, с. 62]. Водночас явища, які не входять до цієї юридичної конструкції, можуть мати властивості, характерні для грошей та впливати на економічні процеси. Тому ідея грошей, як окремого об'єкта фінансового права, породила низку проблем. Зокрема, це стосується вимоги використовувати лише ті гроші, що випускаються державою. Крім того, сформувався хибне уявлення що існує лише один об'єкт, який можна розглядати як гроші, в межах конкретної країни. Тому розуміння грошей має базуватися насамперед на їхній функції, як засобу обміну, а не на штучних юридичних обмеженнях.

Таким чином, стає зрозумілим, що гроші можуть існувати й успішно виконувати свої функції без прямого втручання держави, як це неодноразово підтверджувалося в історії. Держава має обмежитися лише встановленням стандартної одиниці вартості, яка служитиме загально-визнаним еталоном для розрахунків. Звичайне договірне право зможе забезпечити всі необхідні правові основи для використання грошей, без створення привілеїв для певних їх видів чи форм. Спираючись виключно на ринкові механізми та добровільну згоду учасників економічних відносин, гроші зможуть ефективно виконувати свої основні функції – засобу обігу, міри вартості та засобу платежу тощо.

Цифровізація фінансових операцій викликала потребу у впровадженні технологічно розвинених форм грошей. Сьогодні криптовалюта виступає сучасною формою приватних грошей. Цей інноваційний інструмент фінансової системи став найбільшим проривом у демократизації використання грошей [4, с. 305]. Сучасні реалії дозволяють громадянам використовувати криптовалюту, залишаючи поза увагою державні валюти. Завдяки блокчейн-технологіях вона не контролюється урядом, що робить її незалежною від державних органів.

Законодавство України не визнає криптовалюту офіційним платіжним засобом. В 2014 році НБУ відніс bitcoin до категорії грошових сурогатів, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами як засіб платежу [9]. Грошовий сурогат замінює гроші та використовується для оплати. Тобто, грошовий сурогат – це будь-який документ у вигляді грошових знаків, який не схожий на гривню та не видається НБУ. Ключова ознака грошового сурогату – це обмежена ліквідність [3, с. 67]. Інакше кажучи, не завжди

грошові сурогати можна використовувати як засіб оплати. Вони слугують лише для оплати між приватними особами за наявності згоди. У 2017 році урядом був опублікований прес-реліз, в якому звернули увагу на те, що криптовалюта не може бути визнана грошовим сурогатом [7, с. 20]. У 2021 році був ухвалений Закон України «Про віртуальні активи», який визначає статус криптовалют як різновиду віртуальних активів. Проте цей нормативно-правовий акт не набрав чинності [10].

Протилежна ситуація спостерігається в Сальвадорі, де у 2021 році bitcoin отримав офіційний статус платіжного засобу на рівні з долларом США. Це відображено в нормативно-правовому акті «Ley Bitcoin», який дозволяє використання bitcoin для всіх економічних операцій у країні. Ще одним ключовим законом став «Bitcoin Law» та «Digital Assets Issuance Law». Президент Сальвадору покращив доступ до фінансових послуг для населення, знизив вартість грошових переказів та підвищити міжнародний імідж країни, як інноваційного фінансового центру.

Проте впровадження bitcoin наштовхнулося на ряд викликів, зокрема через його волатильність та опір населення. Важливою частиною цієї ініціативи стала створена урядом цифрова платформа Chivo Wallet, яка дозволяє миттєво конвертувати bitcoin у долари США. За даними на 2024 рік, резерви bitcoin у Сальвадорі становлять понад 5,962 BTC, і їхня вартість дорівнює приблизно 600 мільйонів доларів США [11]. Впровадження bitcoin мало різні наслідки для бізнесу в Сальвадорі. Великі корпорації, такі як McDonald's, Pizza Hut і Starbucks, швидко впровадили платіжні системи в криптовалюті, в основному для обслуговування. Тим не менш, малий бізнес і вуличні торговці повільніше пристосувалися до використання криптовалюти через відсутність технічних знань і волатильність bitcoin. Для звичайних громадян вплив bitcoin був відчутний у грошових переказах та заощадженнях. Грошові перекази, на які припадає 20 відсотків ВВП країни, традиційно оброблялися посередниками з комісією до 10 відсотків. Сьогодні сальвадорці можуть надсилати та отримувати гроші через криптовалюту майже миттєво та дешево. Це було особливо корисно для тих, хто живе в сільській місцевості з обмеженим доступом до банківських послуг. За допомогою гаманця Chivo Wallet у повсякденному житті bitcoin використовується для широкого спектру транзакцій. Авжеж такі зміни розвивають туризм та залучають іноземних інвесторів [12].

Ідею Сальвадора підхопила Аргентина, через високу інфляцію та нестабільність місцевої валюти, криптовалюта стала популярним засобом збереження вартості. Хоча bitcoin не є офіційною валютою в Аргентині, багато громадян використовують його як альтернативу нестабільному аргентинському песо. Але вже в 2024 році президент Національної комісії з цифрових активів Сальвадору (CNAD), і президент Національної комісії з цінних паперів Аргентини (CNV), висловили намір поділитися знаннями та досвідом щодо регулювання криптовалют [13]. Співпраця країн сприятиме прогресу в регулюванні криптовалют і підтримки зростанню сектора цифрових активів, що стане прикладом для інших країн Латинської Америки та світу в цілому.

Криптовалюта, як форма приватних грошей, пропонує нові можливості для фінансових систем, але також стикається з викликами, пов'язаними з її регулюванням, прийняттям у суспільстві та волатильністю. Досвід Сальвадору та Аргентини демонструє різні підходи до використання криптовалют у економіці, де одна країна офіційно прийняла їх як законний засіб платежу, а інша використовує їх для подолання економічних криз.

Практика Сальвадору ілюструє що bitcoin є незручним засобом розрахунку через значну волатильність його ціни. Щоб виконувати функції грошей, криптовалюта повинна мати відносно стабільну вартість. Проте цю вимогу здатні задовольнити стейблкоїни – криптовалюти, випущені приватними емітентами, вартість яких прив'язана до реальних активів.

Ринкова капіталізація стейблкоїнів з прив'язкою до долара США на початку грудня 2024 року оновила історичний максимум – 200 мільярдів доларів США. На ринку стейблкоїнів лідерську позицію займає USDT, випущений приватною компанією Tether, із капіталізацією – \$138,6 мільярдів доларів США. Друге місце посідає USDC від Circle із показником – \$40,8 мільярдів доларів США, а третю сходинку утримує USDE із капіталізацією – \$5,5 мільярдів доларів США [14].

Використання криптовалют має значний потенціал для трансформації фінансової системи, проте їх використання також пов'язане з певними ризиками та викликами. Розглянемо основні переваги та недоліки цифрових валют.

Однією з найбільших переваг криптовалют є їхня незалежність. Наприклад, загальна пропозиція bitcoin заздалегідь запрограмована на 21 мільйон монет за допомогою блокчейн-технологій. Такий механізм виключає можливість їх

надмірного випуску [15]. Натомість уряди часто використовують друк грошей, для вирішення економічних проблем, знецінюючи національні валюти. У країнах з високим рівнем інфляції чи економічною нестабільністю криптовалюти можуть стати альтернативою фіатним валютам. Завдяки цьому громадяни отримують можливість вибору між централізованою і децентралізованою грошовою системою. Криптовалюти можуть стати надійним інструментом збереження вартості, порівняно з національними валютами, які можуть втратити свою вартість через інфляційні процеси.

Водночас, криптовалюти працюють на базі блокчейн-технології, яка забезпечує високий рівень прозорості та безпеки для всіх фінансових операцій. Завдяки блокчейну кожна транзакція записується в публічний реєстр [5, с. 198]. Така відкритість допомагає боротися з фінансовими злочинами, такими як шахрайство, відмивання грошей та фінансуванням тероризму тощо. Це доводить, що приватний сектор має потенціал створювати гнучкі та ефективні фінансові механізми.

Варто зазначити, що проекти (bitcoin, ethereum, dogecoin та інші) демонструють спроможність приватного сектору впроваджувати ефективні моделі обігу грошей. Відсутність у необхідності політичного втручання чи централізованого регулювання дозволяє цим валютам функціонувати виключно на ринкових принципах, а саме попит і пропозиція визначають їхню цінність. Мотив досягнення вигоди стимулює вдосконалення технологій та залучення нових користувачів до екосистеми криптовалют. Завдяки конкуренції стимулюється розвиток нових фінансових технологій, таких як децентралізовані фінанси (DeFi), смарт-контракти, NFT та інші інноваційні механізми. Зокрема, смарт-контракти дозволяють автоматизувати угоди та процеси без необхідності в посередниках, що робить фінансові операції більш швидкими і надійними. Завдяки DeFi з'являється можливість для здійснення широкого спектру фінансових операцій – від міжнародних платежів до обміну валют, кредитування, запозичення та депонування коштів [6, с. 98]. Криптовалюти стають прикладом того, як природний розвиток фінансових технологій створює нові можливості. Вони змінюють уявлення про гроші та відкривають нові шляхи для фінансової взаємодії.

Криптовалюта, як форма приватних грошей, має свої недоліки. Уряди багатьох країн ще не визначили чіткі правила щодо використання

криптовалют, що створює правову невизначеність. Наприклад, у Китаї криптовалюти заборонені, а у Сальвадорі bitcoin визнається офіційним засобом платежу. Така нерівномірність правового регулювання ставить під питання можливість впровадження криптовалют у різних правових системах. В Україні криптовалюти не мають чіткої правової основи для інтеграції в національну фінансову систему [5, с. 199]. Для того, щоб вони могли стати альтернативою традиційним грошам, потрібно забезпечити їхнє широке використання в сучасному суспільстві. Крім того, важко уявити, що Україна чи інші країни світу відмовляться від свого монетарного суверенітету і дозволять приватним цифровим валютам витіснити національні гроші.

Важливо зазначити, що контролювання грошової маси з метою маніпулювання економікою може мати руйнівні наслідки для ринку. Таке втручання підриває основи стабільної ринкової економіки, порушуючи баланс між попитом і пропозицією, що в результаті знижує ефективність фінансової системи та послаблює економічну стабільність [1, с. 101]. На даний момент першочерговим завданням є якнайшвидше усунення всіх правових обмежень, які гальмують розвиток криптовалют та цифрових фінансових технологій. Ліквідація цих бар'єрів дозволить еволюції економічних та фінансових механізмів відбуватися без штучних обмежень. Хоча ми не можемо передбачити всі її наслідки, очевидно, що такі зміни відкриють нові можливості для прогресу в сфері цифрових валют і фінансових інновацій.

Висновки. У результаті дослідження проблематики приватних грошей можна зробити кілька важливих висновків.

Сучасні тенденції цифровізації економіки створюють нові можливості для розвитку фінансової системи України. В умовах ринкової конкуренції приватні гроші можуть забезпечити високий рівень стабільності та надійності фінансових відносин.

Впровадження криптовалют, як форми приватних грошей, підриває монополію урядів на емісію та регулювання грошової маси. Завдяки блокчейн-технологіям стейблкоїни, як різновид криптовалюти, стають надійним інструментом для збереження вартості активів та забезпечують прозорість і безпеку фінансових операцій. Відсутність урядового втручання дозволяє криптовалютам функціонувати на ринкових принципах, що стимулює розвиток нових фінансових технологій, таких як DeFi-проекти, смарт-контракти, NFT та інші.

Приватні гроші вже відкрили нові можливості для такої країни, як Сальвадор, де bitcoin став законним платіжним засобом, посприяли модернізації фінансової взаємодії, економічному зростанню та підвищенню ефективності ринку грошей. Сальвадор став регіональним лідером у розвитку криптоіндустрії, довівши, що приватні гроші мають важливу роль у фінансовій системі.

В Україні криптовалюти набули статусу віртуальних активів, але ще не мають чіткої правової основи для повноцінної інтеграції в національну фінансову систему. Єдиною офіційною валютою залишається гривня, тоді як bitcoin має статус грошового сурогату і не може використовуватися як засіб платежу. Основною перешкодою для розвитку приватних грошей в Україні є небажання уряду поступатися монетарним суверенітетом. Крім того, для функціонування криптовалют необхідно переосмислити їх роль у фінансовому праві.

Для забезпечення широкого впровадження приватних грошей у суспільстві необхідно створити сприятливі умови для їх інтеграції. Державний контроль за грошовою масою підриває стабільність ринкової системи та може мати руйнівні наслідки. Успішна інтеграція криптовалют у фінансову систему України потребує усунення правових бар'єрів і формування умов для їх повноцінного використання. Ліквідація цих перешкод дозволить економічним і фінансовим механізмам розвиватися без штучних обмежень.

Список літератури:

1. Hayek F. A. Denationalisation of Money: An Analysis of the Theory and Practice of Concurrent Currencies. 3rd ed. London : The Institute of Economic Affairs, 1976. 108 p. URL: <https://iea.org.uk/wp-content/uploads/2016/07/Denationalisation%20of%20Money.pdf> (date of access: 15.12.2024).
2. Економічна правда. Чи можуть криптовалюти замінити гроші центральних банків?. Економічна правда. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2021/09/13/677726/> (дата звернення: 15.12.2024).
3. Radchenko O. M. Financial and legal nature of money. *Law bulletin*. 2020. No. 14. P. 55-67. URL: <https://doi.org/10.32850/lb2414-4207.2020.14.07> (date of access: 09.12.2024).
4. Сидор Г. В., Андрусів У. Я., Давидовська Г. І. Криптовалюта – гроші майбутнього. Актуальні проблеми економіки та управління в епоху глобальних викликів і загроз : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Дніпро, 26–27 квіт. 2018 р.). – в 2-х томах. – Т. 2. – Дніпро, 2018. С. 305.

5. Нескороджена Л.Л, Бонь Б.О, Кононець О.М. Сучасний стан правового регулювання криптовалюти в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 3. С. 198-199.
6. Доценко О. В., Чубка І. А. DeFi: інструмент цифрової трансформації держави. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2023. № 105. С. 98.
7. Dashkovska O., Vasiutin V. Monetary surrogate as a legal category: general theoretical characteristics. *Economics. Finances. Law*. 2021. №. 6. P. 18–21.
8. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV : станом на 8 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 14.12.2024).
9. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні "віртуальної валюти/криптовалюти" Bitcoin : Роз'яснення Нац. банку України від 10.11.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text> (дата звернення: 14.12.2024).
10. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 09.12.2024).
11. Jaime García. El salvador moves bitcoin reserves to cold storage vault. *Bitcoin Magazine*. URL: <https://bitcoinmagazine.com/el-salvador-bitcoin-news/el-salvador-moves-bitcoin-reserves-to-cold-storage-vault> (date of access: 09.12.2024).
12. Guneet Kaur. How Bitcoin is transforming lives in El Salvador. *Cointelegraph*. URL: <https://cointelegraph.com/learn/articles/bitcoin-in-el-salvador> (date of access: 15.12.2024).
13. İlayda Peker. El salvador and argentina collaborate to boost the crypto industry – COINTURK NEWS. *COINTURK NEWS*. URL: <https://en.coin-turk.com/el-salvador-and-argentina-collaborate-to-boost-the-crypto-industry/> (date of access: 15.12.2024).
14. Капіталізація стейблкоїнів встановила новий максимум, Bitmain відкриє виробництво у США: що нового. Мінфін – все про фінанси: новини, курси валют, банки. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2024/12/10/141363173/> (дата звернення: 11.12.2024).
15. Що таке токеноміка та чому вона важлива? | Binance Academy. *Binance Academy*. URL: <https://academy.binance.com/uk/articles/what-is-tokenomics-and-why-does-it-matter> (дата звернення: 11.12.2024).

Sharenko M.S., Bilous D.Ye., Mozharova I.V. DENATIONALISATION OF MONEY: LIGAL ASPECTS AND GLOBAL TRENDS

This research article analyses the issues of private money, highlighting the prospects and challenges of its introduction into the modern financial system of Ukraine. The authors examine the historical development of private money and draw attention to the legal and economic aspects of the new phenomenon, in particular, its potential to ensure stability and functionality without government intervention. The article redefines the concept of 'money' in the sense of financial law.

The advantages and disadvantages of cryptocurrencies as a form of private money are analysed. Attention is focused on their independence from governments. The authors suggest that instead of unsecured cryptocurrencies, such as bitcoin, which has a high volatility, to use stablecoins, which are able to have a relatively stable value. The article provides examples of the successful introduction of private money in El Salvador, where bitcoin has become a legal tender, which has stimulated economic development and strengthened the country's position in the crypto industry. The article also highlights the experience of Argentina, where cryptocurrencies are used to overcome the economic crisis. The potential of private money for transforming the financial system and the limitations that stand in the way of its legalisation in the legal system are highlighted. At the same time, the article demonstrates the lack of integration of cryptocurrencies into the financial system of Ukraine, which is constrained by the uncertainty of the legal framework and the government's unwillingness to lose monetary sovereignty.

The authors believe that it is necessary to remove legal barriers, create favourable conditions for the successful introduction of private money in Ukraine and rethink its role in financial regulation. This will help to increase the efficiency of the market system and stimulate the development of financial technologies without artificial restrictions in the future.

Key words: private money, cryptocurrency, bitcoin, monetary surrogate, stablecoin, digitalisation, DeFi.

Шаренко М.С.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Білоус Д.Є.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Можжарова І.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ DEFI В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ВПЛИВ НА ТРАДИЦІЙНУ ФІНАНСОВУ СИСТЕМУ

У науковій статті відбувається комплексний аналіз децентралізованих фінансів (DeFi). Автори наголошують на необхідності впровадження DeFi в українську фінансову систему, оскільки дана технологія стрімко набирає популярності на міжнародному рівні. Особлива увага приділяється сутності децентралізованих фінансів як одного з основних елементів цифрової економіки, що базується на блокчейн-технологіях та смарт-контрактах. Розвиток DeFi несе користь та відкриває нові можливості як для приватного сектора, так і для публічного. У статті висвітлено показники активності у децентралізованих мережах на 2024 рік. Робиться аналіз актуальної статистики власників криптовалют в Україні та у світі. Розглядаються приклади вітчизняних та іноземних компаній та корпорацій, які використовують криптовалюту як одну із форм оплати за свої товари та послуги.

Автори акцентують увагу на перевагах DeFi над традиційною банківською системою. Аналізується низка проблем традиційної фінансової системи, яку децентралізовані фінанси можуть ефективно вирішити. Підкреслюється важливість токеноміки для DeFi-платформ. Розкриваються проблеми з якими стикаються децентралізовані фінанси у правовій сфері. Серед яких невизначеність правового статусу, обліку та оподаткування цифрових активів. У статті розглядаються перспективи та недоліки MiCA – нормативно-правової бази ЄС щодо сфери віртуальних активів. Окрему увагу приділено нормативно-правовому врегулюванню децентралізованої автономної організації (DAO), яка покликана інтегрувати DeFi у правову систему України.

У науковій статті наводяться приклади міжнародного досвіду у сфері оподаткування криптоактивів, серед таких країн як США, Німеччина та Сінгапур. Такий досвід є цікавим та може бути корисним для України у формуванні власного правового поля для впровадження децентралізованих фінансів. Автори висловили свої пропозиції для розробки національного законодавства щодо регулювання операцій з віртуальними активами.

Ключові слова: децентралізовані фінанси (DeFi), віртуальні активи, криптовалюта, фінансова система, Web3, MiCA, DAO, токеноміка, блокчейн-технології.

Постановка проблеми. У сучасному світі обговорення проблеми вільних від державного контролю фінансів набуває дедалі більшої актуальності. Відмова від золотого стандарту та безконтрольна емісія грошей стали ключовими факторами, які зумовили виникнення децентралізованих фінансів (DeFi). Держави завжди відігравали ключову роль в управлінні фінансами, проте стрімкий розвиток цифрових технологій створює нову децентралізовану реальність.

Концепція Web 3.0, яка базується на принципах децентралізації та технологіях блокчейну, відкриває перед суспільством нові перспективи.

Третє покоління Інтернету надає користувачам контроль над своїми цінностями і можливість брати участь в управлінні платформами через децентралізовані автономні організації (DAO). Данна модель Інтернету пропонує нам: конфіденційно зберігати інформацією на децентралізованій платформі (Filecoin); безпосередньо володіти активами (DeFi); безперервно зберігати інформацію (Arweave); реалізувати будь-який витвір уяви (NFT); грати в блокчейн-ігри (Axie Infinity); користуватися Інтернетом без цензури (ENS) та сайтами, які неможливо заблокувати фізично (IPFS) [1, с. 25].

Децентралізовані фінанси (DeFi) набули широкого поширення на глобальному рівні та мають значний вплив на національну фінансову систему. Світові фінансові ринки все активніше впроваджують технології блокчейн, криптовалюти та смарт-контракти. Зокрема, українська фінансова система зіткнулася з необхідністю адаптації до нових викликів, пов'язаних із впровадженням DeFi. Використання децентралізованих технологій здатне суттєво підвищити ефективність фінансових операцій, зменшити витрати на транзакції та забезпечити інклюзію. Однак, відсутність чіткої правової бази та належного контролю за використанням DeFi-технологій вимагає глибокого аналізу. Використання децентралізованих технологій в Україні вже має певні прояви, проте їх впровадження все ще перебуває на початковій стадії. Наукові дослідження у даній сфері є актуальними та необхідними, для майбутнього розвитку фінансового середовища в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує досить велика кількість наукових публікацій про децентралізовані фінанси. Доценко О. В. і Чубка І. А. пояснили вклад DeFi у цифрову трансформацію держави та їх вплив на глобальні фінанси в науковій статті «Defi: інструмент цифрової трансформації держави» [2]. Такі науковці, як Панасюк В. М., Спільник І., Ярошук О., Товкун Л., Жук О. дослідили аспекти правового статусу, обліку та оподаткування цифрових активів, розглянули вітчизняний та зарубіжний досвід у відповідних наукових працях «DeFi як форма трансформації ринку криптовалют: аспекти обліку та оподаткування» [3], «Інституалізація криптовалюти: регулювання, правовий статус, облік і оподаткування» [4] та «Правові аспекти оподаткування доходів від операцій із віртуальними активами: міжнародний досвід і його реалізація в Україні» [5]. Пестовська З. С. у статті «Токенізація економіки України: мрія чи реальність» присвятила окрему увагу сутності токена, взаємодії його з блокчейном, криптовалютою та цифровими активами, виявила правові проблеми токенизації економіки України [1]. У науковій роботі «Міжнародне регулювання обороту віртуальних активів: основні положення та принципи» [6] Цукан С. В. проаналізував важливі аспекти правового регулювання обігу цифрових активів в різних країнах та виокремив найлояльніші та найсприятливіші норми для впровадження в українське законодавство. Варто зазначити, що всі ці науковці зробили значний вклад у дослідження цієї теми. Однак, з розвитком цифрових техно-

логій постійно виникають нові питання щодо їх розуміння й регламентації. Тому дослідження цієї сфери залишається актуальним і потребує подальшої уваги.

Постановка завдання. Мета статті полягає в комплексному дослідженні децентралізованих фінансів (DeFi) в умовах сучасної фінансової системи України.

Відповідно до мети було поставлено наступні завдання:

- проаналізувати динаміку розвитку DeFi;
- розглянути функціональні особливості та переваги децентралізованих фінансів;
- дослідити нормативно-правове врегулювання DeFi;
- проаналізувати міжнародний досвід оподаткування доходів від операцій з віртуальними активами.

Виклад основного матеріалу. Децентралізовані фінанси (далі – decentralized finance або DeFi) стрімко розвиваються та стають невід'ємною частиною сучасної фінансової системи України. Такі фінанси стали актуальним не лише завдяки використанню блокчейн-технологій, але й через вплив на глобальну економіку. Розвиток DeFi привернув увагу обох підсистем фінансів: публічних та приватних. Для приватного сектора DeFi пропонує нові можливості для інвестування, торгівлі та управління капіталом без посередників. З іншого боку, публічний сектор зацікавлений у DeFi через виклики, пов'язані з його регулюванням, оподаткуванням та забезпеченням захисту прав користувачів.

Децентралізовані фінанси (DeFi) – це фінансова система, яка функціонує без участі посередників у процесі проведення фінансових операцій. Для забезпечення різних фінансових послуг використовуються блокчейн-технології та смарт-контракти, які автоматично виконують фінансові операції. Важливо зауважити, що користувачі взаємодіють безпосередньо один з одним. DeFi покликаний зробити існуючу фінансову систему більш прозорою, доступною та відкритою для всього світу [3, с. 111].

Важливо розглянути показники активності у децентралізованих мережах. Аналітична компанія DappRadar оприлюднила звіт про стан індустрії Web3 за другий квартал 2024 року. У ньому зазначено, що кількість унікальних активних гаманців (UAW) у Web3 досягла рекордного рівня в 10 мільйонів користувачів на добу, а кількість користувачів Web3-додатків зросла на 40% в порівнянні з попереднім кварталом. Згідно зі звітом, майже всі сектори децентралізованих додатків (далі – decentralized application або dApps) про-

демонстрували значне зростання у другому кварталі 2024 року. Однак, незважаючи на збільшення кількості користувачів, загальний обсяг заблокованої вартості (TVL) у секторі DeFi знизився на 4% порівняно з попереднім кварталом, склавши 168 мільярдів доларів США. Найбільше падіння TVL зафіксовано в мережах Tron і Arbitrum, які втратили 17% і 9% відповідно. Водночас найбільше зростання продемонстрували протоколи другого рівня для Ethereum: TVL на блокчейнах Linea та Base збільшився на 420% і 44% відповідно [7].

Необхідно відзначити, що криптоіндустрія розвивається швидкими темпами. Станом на 2024 рік у всьому світі налічується понад 560 мільйонів власників криптовалют. Згідно зі статистикою на порталі Triple-A, у лідерах за кількістю користувачів криптовалют перебувають: Об'єднані Арабські Емірати (25,3%), Сінгапур (24,4%), Туреччина (19,3%), Аргентина (18,9%), Тайланд (17,6%) тощо. Приблизно 72% власників криптовалют – це люди віком до 34 років. Станом на 2023 рік, щодо кількості власників криптовалют, Україна посідає 18 місце. Відсоток власників криптовалютою складає 10,2 [8]. Існує велика різноманітність криптовалют і за підрахунками в обігу перебуває більше 16 000 видів, а їх загальна вартість перевищує 3 трильйони доларів США [9]. Така динаміка є особливо важливою в умовах глобальної цифровізації. Безумовно ключовим фактором зростання інтересу до криптовалют є молоде покоління. Показники демонструють глобальний інтерес до криптовалют.

Криптовалюти іноді порівнюють з фінансовими пірамідами, оскільки їхнє зростання залежить від залучення нових учасників. Однак між ними існують суттєві відмінності. Пірамідальні схеми мають кінцевого бенефіціара, який може привласнити гроші, зібравши їх з інвесторів. З іншого боку, у криптовалют таких бенефіціарів немає. Інвестовані кошти не перераховуються на рахунок конкретної особи чи організації, а їхній курс ніким не контролюється та визначається попитом і пропозицією. На відміну від фінансових пірамід, де виплати старим інвесторам здійснюються за рахунок нових. Отже, криптовалюти доцільніше розглядати як перспективний інвестиційний інструмент [10, с. 270].

На сьогоднішній день багато відомих компаній та корпорацій використовують криптовалюту як одну із форм оплати за свої товари та послуги. Світовий бізнес приймає найбільш популярні криптовалюти, серед яких Bitcoin, Ethereum, Litecoin та Dogecoin тощо. Вони діють безпосе-

редньо або через сторонні партнерські служби. Декілька прикладів грошового обороту з використанням криптовалют: AMC – квитки в кіно; AT&T – онлайн-рахунки; CheapAir – авіаквитки та бронювання в готелях; ExpressVPN – оплата за підписку; Microsoft – покупки в Microsoft Store; Starbucks – кава; Tesla – покупки машин; Twitch – покупка «Bits» в Twitch тощо.

Не дивлячись на те, що у вітчизняному законодавстві немає чіткої регламентації щодо використання криптовалюти, український ринок не відстає від новацій та впроваджує цифрову валюту для розрахунку за товари чи послуги. Магазины побутової техніки та електроніки: Stylus, Cactus, ТехноЇжак, eStore.ua, Avic.ua тощо. Заклади харчування та дозвілля: Хайп Піца&Суші, Bloodycase, XServer.ua, Promosoundgroup. Роздрібні магазини: Purple Lama, MebelOK, WeloveMebel, TeaWarrior. Сфера туризму: JoinUp, Visit Ukraine, Ribas, Consolidator тощо. Освіта та розвиток: Learn to Earn Global, Cryptomannn, NewLook. Благодійність: «Таблеточки», «Шанс на зміни», «Майбутнє – дітям», Front-U, «Країна добрих справ», «Відбудуємо нашу Україну» [11].

У контексті нашого дослідження важливо розглянути переваги Defi над банківською системою. Традиційна фінансова система стикається з низкою викликів, які децентралізовані фінанси можуть ефективно вирішити. Серед ключових проблем можна виділити централізацію, яка призводить до надмірної концентрації влади у фінансових установах, обмежений доступ до банківських послуг у багатьох регіонах з обмеженою фінансовою інфраструктурою, високі транзакційні витрати, низька швидкість здійснення операції та відсутність у клієнтів гнучкості в управлінні власними фінансами. Крім того, традиційна фінансова система підпадає під сувору правову регуляцію з боку держави [12].

DeFi пропонує альтернативний підхід до фінансових операцій, заснований на блокчейн-технологіях, що дозволяє виключити посередників (банківські установи) та створити більш прозору, доступну та ефективну систему. Іншими словами, кожен може стати, по суті, банком. За допомогою DeFi є можливість здійснювати широкий спектр фінансових операцій, серед яких можна виділити міжнародні платежі, обмін і конвертація, кредитування, запозичення та депонування коштів тощо. Застосування смарт-контрактів автоматизує ці процеси, знижуючи транзакційні витрати та ризики, пов'язані з людським фактором, і дозволяє забезпечити високий рівень захисту [2, с. 98].

Розглянемо переваги децентралізованої архітектури на прикладі конкретних фінансових операцій. Використання блокчейн-технологій дозволяє здійснювати міжнародні платежі майже миттєво, без необхідності залучення посередників, що знижує комісійні витрати і мінімізує затримки. Наприклад, комісія за міжбанківські транзакції на суму 1000 доларів США може досягати 30 доларів, тоді як у альтернативних блокчейн-мережах комісії за запис транзакцій можуть бути набагато нижчими, досягаючи сотих або навіть тисячних часток цента [12].

Під час здійснення обміну та конвертації криптовалют (а за допомогою використання Peer-to-peer (P2P) – конвертацію у фіатні валюти). У традиційній фінансовій системі обмін валют зазвичай супроводжується високими комісіями та додатковими витратами, пов'язаними з посередниками, такими як банки чи обмінні пункти. Процес конвертації є досить повільним. DeFi-платформи дозволяють здійснювати обмін криптовалют автоматично, безпосередньо між користувачами через смарт-контракти, що знижує витрати та прискорює транзакції. Крім того, завдяки децентралізованому біржам (далі – decentralized exchange або DEX), користувачі можуть здійснювати обмін без участі центрального органу або посередника, що підвищує рівень прозорості. Такі операції відбуваються в режимі реального часу, що забезпечує швидкий доступ до ліквідності та можливість отримати більш вигідні курси обміну.

Однією з ключових переваг DeFi-проектів, зокрема у сфері кредитування, є використання Peer-to-peer (P2P) алгоритмів, що дозволяє будь-якій людині, незалежно від її місцезнаходження, отримати кредит або покласти на депозит власні активи. Ефективність таких операцій полягає у виключенні посередників, функції яких у системі децентралізованих фінансів виконує програмний код. Саме цей код визначає правила, вирішує можливі суперечки та забезпечує виконання умов угоди. Всі взаємодії між сторонами регулюються за допомогою смарт-контрактів, що автоматизують процес і забезпечують прозорість та безпеку фінансових операцій. Більшість кредитів у DeFi вимагають забезпечення у вигляді криптовалюти [3, с. 111]. Тобто позичальник обов'язково вносить заставу у вигляді криптовалюти для отримання кредиту. Такий підхід усуває судові конфлікти між кредитором і боржником, оскільки всі умови угоди виконуються автоматично через смарт-контракти. Якщо боржник не виконує свої зобов'язання, забезпечення автоматично ліквідується і кредитор

отримує свої кошти без необхідності звертатися до юридичних органів. Така система гарантує дотримання умов угоди завдяки блокчейн-технологіям, що мінімізує ризики конфліктів. Також користувачі можуть налаштовувати умови кредитування або позики відповідно до власних потреб, зокрема вибирати процентні ставки, терміни та вид забезпечення. Це робить систему більш адаптивною до індивідуальних запитів.

Таким чином, проаналізувавши низку фінансових операцій можна зробити висновок про численні переваги DeFi над традиційною фінансовою системою. DeFi-платформи забезпечують більш швидкий, економний та доступний спосіб проведення транзакцій. Крім того, прозорість, автоматизація через смарт-контракти та глобальний доступ роблять DeFi привабливою альтернативою традиційним банківським структурам.

В контексті нашого дослідження важливо торкнутися токеноміки. Токеноміка – це економічна модель, що лежить в основі криптовалюти. Вона включає безліч елементів, пов'язаних зі створенням, розподілом, купівлею та продажем токенів. Простими словами, токеноміка є децентралізованим варіантом грошово-кредитної політики, де роль центрального банку виконують блокчейн-технології. Як і в традиційній економіці, основна мета токеноміки – підтримка стабільного розвитку економіки проекту, створення стимулів для користувачів і контроль над кількістю та обігом токенів в екосистемі. Токеноміка забезпечує стабільність та ефективне функціонування DeFi-платформ через різні механізми. Вона впливає на економічну поведінку учасників, залучає інвестиції та регулює розвиток екосистеми. Від правильного проектування токеноміки залежить довгострокова стійкість і успіх DeFi-проектів [1, с. 25].

Наше суспільство часто користується токенизацією, навіть не замислюючись про це, при оплаті товарів та послуг в Інтернеті за допомогою Apple Pay чи Google Pay. У таких випадках замість реальних платіжних даних передається токен – унікальний набір символів, який виступає засобом передачі та зберігання вартості в мережі [1, с. 27]. Токенизація активів має безліч переваг, а саме справедливість, прозорість, доступність (можливість здійснення операцій онлайн без фізичної присутності), гнучкість, зниження витрат, ефективність (швидкість транзакцій), безпеку, підзвітність та інклюзивність. Токенизація є ключовою складовою для забезпечення стабільності, ефективності та зміцнення довіри інвесторів та користувачів до DeFi.

На перший погляд, ідея децентралізації фінансів через системи DeFi виглядає надзвичайно привабливою, особливо з точки зору фінансової інклюзії. Проте, попри значний трансформаційний потенціал, децентралізовані фінанси стикаються з численними проблемами у правовій сфері. DeFi підриває роль держави як головного регулятора та законотворця, оскільки усуваються юрисдикційні кордони та централізований контроль. Це породжує умови, за яких DeFi може діяти поза межами традиційних правових норм, що наражає користувачів на ризики через відсутність чітко визначених механізмів захисту їхніх прав та інтересів.

Для подолання викликів, пов'язаних із впровадженням DeFi, важливо розглянути головні аспекти вирішення даного питання.

По-перше, потрібно вирішити проблему легалізації DeFi в Україні. Незважаючи на те, що криптовалюти де-факто вже існують в Україні, законодавче врегулювання цього питання залишається критичним. Важливим кроком на шляху до легалізації криптовалют є вступ в силу Закону України «Про віртуальні активи», який був прийнятий від 17.02.2022 Верховною Радою України, але не набрав чинності через невнесення змін до Податкового Кодексу [13]. Законодавець сформував поняття «віртуальний актив» та поділив їх на забезпечені та незабезпечені. Також визначив правовий режим обігу цих активів, їх придбання, відчуження та можливість обміну.

Чинне законодавство не охоплює всі аспекти децентралізованих фінансових технологій. Залишається неврегульованим: питання діяльності DeFi-платформ на території України; мінімальні вимоги щодо верифікації особистості (KYC/AML) для користувачів; порядок використання смарт-контрактів у комерційних угодах; чіткі правила щодо декларування доходів з криптовалюти та сплати податків з фінансової діяльності користувачів тощо. Також наявний дефіцит правників у сфері криптовалют. Обмежена кількість кваліфікованих юристів, які розуміються на криптовалютах, ускладнює вирішення проблеми правового врегулювання криптовалют в Україні. Правова неврегульованість криптовалют створює серйозні труднощі. В Україні блокують банківські рахунки, через аномальні рухи коштів. Фінансовий моніторинг має багато питань щодо оподаткування, декларування та джерела походження коштів. І все це внаслідок відсутності чіткого правового регулювання криптовалют в Україні. Слід додати про низький ступінь обізнаності у криптовалюти серед населення. Багато людей не розуміють, що таке

криптовалюта і як вона працює. Через це виникає страх перед новими технологіями, тому більшість надає перевагу традиційній фінансовій системі з посередниками.

По-друге, оскільки DeFi є глобальною системою, важливо стає міжнародна координація. Співпраця між країнами дозволяє розробити спільні стандарти регулювання, запобігти транснаціональним фінансовим злочинам. Серед яких можна виділити неконтрольовані позабанкові розрахункові операції, ухилення від податків, корупція, відмивання «брудних грошей», фінансування тероризму, торгівля людьми, зброєю, наркотиками тощо. Треба забезпечити ефективний контроль за транскордонними операціями з віртуальними активами.

Оцінка чинної світової практики показує, що підходи до регулювання криптовалют суттєво різняться між різними юрисдикціями. В залежності від політичних, економічних та правових факторів, уряди приймають різні рішення щодо статусу криптовалют. Діапазон варіюється від повної заборони до розробки власних криптовалютних систем [4, с. 85]. Для України важливо забезпечити сприятливий режим правового регулювання для залучення інвестицій у національні технологічні компанії, легалізувати криптовалюти як платіжний засіб поряд з національною валютою, забезпечити розвиток власних DeFi-платформ тощо.

У контексті гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу важливо звернути увагу на регламент Markets in Crypto-assets (далі – MiCA) [6, с. 228]. MiCA регулює захист прав споживачів, фінансову стабільність та встановлює чіткі стандарти для учасників. Ключовими елементами регламенту є ліцензійні вимоги для емітентів криптоактивів і постачальників послуг пов'язаними з віртуальними активами, спеціальні вимоги для токенів, правила боротьби з відмиванням грошей (AML) і фінансуванням тероризму (CTF), створення наглядових органів на національному та наднаціональному рівнях [14].

Проте такий чіткий механізм створює як можливості, так і проблеми. Захист прав споживачів дає впевненість інвесторам і сприяє їх участі на ринку. Однак через процедуру KYC (розкриття певної інформації клієнта) втрачається анонімність користувача. Регулювання та контроль учасників ринку підвищує цілісність та прозорість, але надмірне регулювання спричинить втрату інновацій. Також додаткові процедури комплаєнсу для учасників криптова-

лютного ринку сприятимуть збільшенню операційних витрат. Внаслідок чого багато невеликих фірм та стартапів не зможуть вийти на ринок, що призведе до зменшення різноманітності. Ринок криптоактивів потребує законодавчого регулювання, щоб уникнути великих ризиків, маніпуляцій ринку та фінансових злочинів. Але вважаємо, що європейське законодавство занадто сильно врегулює сферу віртуальних активів.

З одного боку, регламент MiCA не застосовується до децентралізованих додатків (dApps), оскільки вони функціонують без залучення посередників. Враховуючи, що DeFi є різновидом dApps, положення MiCA також не охоплюватимуть цю сферу. З іншого боку, український ринок віртуальних активів значно менш розвинений порівняно з ринком ЄС. Запровадження жорсткого регулювання, подібних до MiCA, може створити надмірний тиск на компанії та загальмувати розвиток інноваційних бізнесів. В Україні варто запровадити більш м'які правила порівняно з ЄС. Це може стати стимулом для компаній обирати українську юрисдикцію, а не переміщатися до більш суворих умов регулювання в ЄС.

Таким чином, варто виробити власний підхід для вирішення цієї проблеми. Однією з конкурентних переваг української юрисдикції може стати легалізація децентралізованих автономних організацій (далі – decentralized autonomous organization або DAO). У MiCA немає поняття DAO. Децентралізована автономна організація характеризується тим, що її учасники можуть бути громадянами різних країн та брати участь в управлінні з будь-якої точки світу. Автономність цієї організації полягає у відсутності відповідальності учасників один перед одним. Використовуючи традиційні правові механізми, можна запропонувати формат реалізації децентралізованої автономної організації (DAO) на основі кооперативу або громадського об'єднання, з урахуванням специфіки кожного окремого проекту DAO.

Більшість проектів DAO включає: токен управління, який надає учасникам право голосу та управління організацією; правила та умови (Terms and Conditions); казначейство (гаманець Web3); спільнота, яка взаємодіє через платформи, такі як Discord, Telegram тощо; смарт-контракт, розгорнутий у блокчейні (забезпечує автоматизацію процесів); веб-сайт та система стимулів для залучення нових учасників та розвитку спільноти. Юридична структура DAO залежить від типу проекту та може бути комерційною або некомерційною організацією. Українські Web3-компанії вже

мають технічні можливості для запуску та управління DAO, що робить легалізацію цього виду організацій дуже перспективною [15].

У контексті нашого дослідження важливо звернути увагу на досвід Сінгапуру, який став одним із провідних центрів розвитку криптоіндустрії. Саме тут відбуваються найвпливовіші події у світі Web3. Наприклад, у вересні 2024 року TOKEN2049 об'єднала лідерів галузі, розробників та ентузіастів блокчейну з усього світу. У Сінгапурі зібралися 20 000 учасників із понад 150 країн [16]. Сінгапур є лідером у сфері регулювання віртуальних активів. У 2019 році, задовго до прийняття MiCA, Валютне управління Сінгапуру (MAS) запровадило чіткі правила для компаній, що працюють з цифровими активами. В країні діють два типи ліцензій: постачальника платіжних послуг (FSP) для компаній, що займаються обміном, зберіганням та управлінням віртуальними активами, і постачальника послуг цифрових активів (DASP) для інших пов'язаних з віртуальними активами послуг, наприклад, консультування. Компанії зобов'язані мати досвід управління фінансовими активами та дотримуватись правил захисту інвесторів (MAS Notice 1510) [6, с. 232].

Таким чином, для подолання викликів, пов'язаних з DeFi, Україні важливо обрати більш м'який підхід до регулювання віртуальних активів. Запровадження жорсткого регулювання на зразок MiCA створять несприятливі умови для розвитку бізнесу та залучення міжнародних компаній. Легалізація децентралізованих автономних організацій (DAO) може стати однією з конкурентних переваг української юрисдикції. Досвід Сінгапуру, як провідного центру розвитку криптоіндустрії, є важливим орієнтиром для формування української політики в цьому напрямку.

Особливий інтерес у контексті нашого дослідження викликає питання оподаткування криптовалюти. Більшість країн використовують різні підходи щодо оподаткування криптовалюти. Правова невизначеність статусу криптовалюти – це ядро проблеми оподаткування. Багато країн досі не мають чіткої правової класифікації для криптовалют. Наприклад, у США Bitcoin розглядається як криптовалюта, тоді як більшість інших альткойнів вважаються цінними паперами. Цікавим є підхід Швейцарії щодо вирішення правового статусу криптовалюти. Там криптовалюту прирівняно до іноземної валюти [5, с. 338]. Станом на сьогодні в Україні криптовалюта досі не має офіційного правового статусу, а питання її оподаткування залишається нерегульованим.

Міжнародний досвід, зокрема США, Німеччини та Сінгапуру, демонструє різні підходи до оподаткування криптовалют, що може бути корисним для України при розробці власної нормативної бази. Важливим є досвід оподаткування криптовалют в США. Операції з віртуальними активами, як правило, підлягають відображенню у податковій декларації. Оподатковується прибуток або збиток внаслідок здійснення таких операцій: продаж віртуального активу за фіатні кошти, обмін віртуальних активів на майно, товари чи послуги, а також купівля-продаж віртуальних активів [6, с. 230]. Таким чином, у США віртуальні активи розглядаються як вид конвертованої віртуальної валюти, яку можна використовувати як засіб платежу.

Федеративна Республіка Німеччина є найліберальнішою європейською країною щодо врегулювання цифрових активів [6, с. 231]. Віртуальні активи в країні не вважаються платіжним засобом, валютою чи іноземною валютою та не визнаються електронними грошима. Тому регулятори пов'язують віртуальні активи із цінними паперами та інвестиціями. В Німеччині платформи, які надають послуги пов'язані з віртуальними активами, повинні дотримуватися правил боротьби з відмиванням грошей (AML) та протидіяти фінансуванню тероризму (CTF). З боку платформ повинна відбуватися перевірка клієнтів, фінансовий моніторинг та відстеження підозрілої активності. На компанії, які не дотримуються вимог AML та CTF, накладається штраф на суму до 500 000 євро та передбачається кримінальна відповідальність. Податок на доходи фізичних осіб за будь-який прибуток від віртуальних активів складає 42%. Так, це велика ставка, але є винятки коли податок не сплачується: термін зберігання активів перевищує 12 місяців (для довгострокових інвесторів та холдерів); прибуток від продажу віртуальних активів не перевищує 600 євро на рік; дохід від майнингу криптовалют, якщо він не перевищує 256 євро на рік [6, с. 232].

Сінгапур вважається однією з найбільш лояльних до врегулювання віртуальних активів серед країн в Азії. Прибуток від підприємницької діяльності, пов'язаної з віртуальними активами, складає 17%. Важливо зазначити, що іноземці, які проживають у Сінгапурі, можуть не сплачувати податок, якщо перебувають на території країни не більше 183 днів протягом календарного року. Для юридичних осіб прибуток від операцій з віртуальними валютами оподатковується так само, як і звичайний дохід. Проте зауважимо, що компанії можуть оми-

нути обов'язок сплати податків, якщо вкладають цифрову валюту на довгострокові інвестиційні цілі (30 місяців з моменту придбання). Це виключення існує через те, що в Сінгапурі відсутній податок на приріст капіталу [6, с. 232].

Таким чином, враховуючи міжнародний досвід необхідно створити чіткий механізм врегулювання віртуальних активів в Україні. Слід обов'язково звернути увагу на різні правові аспекти, щоб цей механізм виключав можливість виникнення колізій та прогалів при залученні іноземних інвесторів. Приклад Сінгапуру, в контексті оподаткування віртуальних активів, є найбільш перспективним для нашої країни. Водночас, варто враховувати й досвід США як однієї з провідних світових економік. Проте, з огляду на набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу 23 червня 2022 року, національне законодавство буде гармонізовано з регламентом ЄС щодо регулювання ринку криптоактивів (MiCA). У цьому контексті доцільно звернути увагу на нормативно-правове регулювання в Німеччині, як однієї з найліберальніших європейських країн щодо оподаткування віртуальних активів. Слід пам'ятати, що на початку закони повинні бути лояльними і давати більше свободи в цьому питанні та породжувати сприятливі умови для розвитку децентралізованих фінансів в нашій країні.

Розробка національного законодавства щодо регулювання операцій з віртуальними активами сприятиме вирішенню низки актуальних проблем. Зокрема, впровадження прозорих та чітких механізмів оподаткування допоможе вивести віртуальні активи з тіньової економіки. Завдяки цьому держава отримає додаткові надходження до бюджету. Легалізація віртуальних активів також створить сприятливі умови для розвитку децентралізованих фінансів (DeFi). З одного боку, це сприятиме розширенню фінансової інклюзії, а з іншого – прискорить інтеграцію України у глобальний ринок цифрових активів.

Висновки. У результаті дослідження децентралізованих фінансів (DeFi) можемо зробити певні висновки.

У зв'язку з розвитком концепцій Інтернету децентралізовані фінанси стають невід'ємною частиною сучасної фінансової системи України. Усуваючи посередників DeFi-проекти покликані вирішити низку ключових проблем традиційної банківської системи шляхом забезпечення дешевизни транзакцій, прозорості, швидкості та доступності до фінансових послуг. Для забезпечення стабільності функціонування DeFi-

екосистеми важливим елементом виступає токеноміка. Зростання обсягу ринку криптовалют та кількості активних користувачів свідчить про неабиякий інтерес до децентралізованих фінансів.

Перепонами на шляху розвитку DeFi в українських реаліях виступають відсутність правового регулювання, дефіцит блокчейн-юристів та недостатня обізнаність населення у сфері криптовалют. Одним із ключових напрямів вирішення проблеми є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами. В умовах євроінтеграції важливим є регламент MiCA (Markets in Crypto-assets). Проте в інтересах України доцільно запровадити власний нормативно-правовий підхід, з метою уникнення надмірної зарегульованості. М'які правила сприятимуть залученню інвесторів та компаній, що працюють

у сфері DeFi-індустрії. Інтегрувати DeFi у правову систему України можна шляхом легалізації нового виду організацій на базі смарт-контрактів (DAO).

Оскільки DeFi-платформи підривають роль держави, з'являються нові виклики для української системи права щодо оподаткування доходу від криптовалют. Юридична невизначеність статусу віртуальних активів є однією з основних проблем. Проаналізувавши міжнародний досвід можна зазначити про відсутність єдиного підходу щодо оподаткування доходів від операцій з криптовалютами. Важливо прийняти досвід Сінгапура, як лідера у сфері регулювання віртуальних активів, щодо встановлення конкурентних та лояльних умов оподаткування. Визначення чіткого правового поля та запровадження низьких податкових ставок сприятимуть залученню в національну правову систему критпобізнесу з усього світу.

Список літератури:

1. Пестовська З.С. Токенізація економіки України: мрія чи реальність. Академічний огляд. 2022. Т. 1, № 56. С. 25–27
2. Доценко О. В., Чубка І. А. Defi: інструмент цифрової трансформації держави. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2023. № 105. С. 98.
3. Панасюк В. М. DeFi як форма трансформації ринку криптовалют: аспекти обліку та оподаткування. Трансформація бухгалтерського обліку, аналізу та контролю в умовах соціально-економічних викликів : Матеріали Міжнар. круглого столу (Тернопіль, 28 трав. 2021р.) Т. 1, м. Тернопіль, 28 трав. 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 111.
4. Спільник І., Ярошук О. Інституалізація криптовалюти: регулювання, правовий статус, облік і оподаткування. Міжнародний науковий журнал. 2020. № 2. С. 85.
5. Товкун Л., Жук О. Правові аспекти оподаткування доходів від операцій із віртуальними активами: міжнародний досвід і його реалізація в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 12. С. 338.
6. Цукан С. В. Міжнародне регулювання обороту віртуальних активів: основні положення та принципи. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Т. 2, № 81. С. 228-232.
7. Gherghelas S. State of the Dapp Industry Q2 2024. URL: <https://dappradar.com/blog/state-of-the-dapp-industry-q2-2024> (date of access: 21.11.2024).
8. Cryptocurrency ownership data. Triple-A. URL: <https://www.triple-a.io/cryptocurrency-ownership-data> (date of access: 21.11.2024).
9. Todd, E., Susannah, H. (2022). Compendium: Cryptocurrency regulations by country. Thomson Reuters. Available at: <https://www.thomsonreuters.com/en-us/posts/wp-content/uploads/sites/20/2022/04/Cryptos-Report-Compendium-2022.pdf> (date of access: 21.11.2024).
10. Шаренко М. С. Правове регулювання криптовалют в Україні. Вороновські читання (Співвідношення матеріального та процесуального в регулюванні фінансових відносин) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 4-5 жовт. 2017 р. / Редкол.: А. П. Гетьман, М. П. Кучерявенко, Т. А. Латковська та ін. Харків. Асоціація фінансового права України, 2017. С. 270.
11. Де в Україні можна розрахуватися криптовалютою – список. *Vector*. URL: <https://vctr.media/ua/de-v-ukrayini-mozhna-rozrahuvatys-kryptovalyutoyu> (дата звернення: 21.11.2024).
12. Світ віртуальних активів vs банки: що відбувається у 2023?. *Asters*. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/news_by_tag/svit_virtualnikh_aktiviv_vs_banki_scho_vidbuvaetsya_u_2023/ (дата звернення: 21.11.2024).
13. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 21.11.2024).
14. Волощук Д., Златін В. ЄС затвердив єдині правила для криптоактивів. як це вплине на європейський та український ринок. пояснюють юристи даниїл волощук та в'ячеслав златін – forbes.ua. Forbes.ua | Бізнес, мільяртери, новини, фінанси, інвестиції, компанії. URL: <https://forbes.ua/innovations/mica-dlya-kripti-es-zatverdiv-edini-pravila-dlya-kriptoaktiviv-yak-tse-vplivna-na-evropeyskiy-ta-ukrainskiy-kriptorinok-poyasnyuyut-yuristi-daniil-voloshchuk-ta-vyacheslav-zlatin> (дата звернення: 21.11.2024).

15. Арутюнян Е. Створюємо децентралізовану організацію (DAO) у 2022 році. Інструкція для новачків – Академія Консалтингового Бізнесу (BCA). Академія Консалтингового Бізнесу (BCA). URL: <https://www.bca.education/stvoryuemo-detsentralizovanu-organizatsiyu-dao-u-2022-rotsi-instruktsiya-dlya-novachkiv/> (дата звернення: 21.11.2024).

16. TOKEN2049|18-19September2024|Singapore.TOKEN2049Asia. URL: <https://www.asia.token2049.com/> (date of access: 21.11.2024).

Sharenko M.S., Bilous D.Ye., Mozharova I.V. TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF DEFI IN UKRAINE: LEGAL ASPECTS AND IMPACT ON THE TRADITIONAL FINANCIAL SYSTEM

The article provides a comprehensive analysis of decentralised finance (DeFi). The authors emphasise the need to introduce DeFi into the Ukrainian financial system, as this technology is rapidly gaining popularity internationally. Particular attention is paid to the essence of decentralised finance as one of the main elements of the digital economy based on blockchain technologies and smart contracts. The development of DeFi brings benefits and opens up new opportunities for both the private and public sectors. The article highlights the indicators of activity in decentralised networks for 2024. The article analyses the current statistics of cryptocurrency holders in Ukraine and globally. Examples of domestic and foreign companies and corporations that use cryptocurrencies as a form of payment for their goods and services are considered.

The authors focus on the advantages of DeFi over the traditional banking system. The authors analyse a number of problems of the traditional financial system that decentralised finance can effectively solve. The importance of tokenomics for DeFi platforms is emphasised. The problems faced by decentralised finance in the legal sphere are revealed. These include the uncertainty of the legal status, accounting and taxation of digital assets. The article discusses the prospects and shortcomings of the EU MiCA, the legal framework for virtual assets. Particular attention is paid to the legal regulation of a decentralised autonomous organisation (DAO), which is intended to integrate DeFi into the legal system of Ukraine.

The article provides examples of international experience in the field of cryptoasset taxation, including such countries as the United States, Germany, and Singapore. This experience is interesting and may be useful for Ukraine in forming its own legal framework for the introduction of decentralised finance. The authors have made their proposals for the development of national legislation to regulate transactions with virtual assets.

Key words: decentralised finance (DeFi), virtual assets, cryptocurrency, financial system, Web3, MiCA, DAO, tokenomics, blockchain technologies.

Шуліло Д.О.

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

РОЛЬ МИТНИХ ОРГАНІВ ТА СУДУ В ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ

Наукова стаття присвячена дослідженню питання взаємодії митних органів та суду в процесі застосування адміністративної відповідальності за порушення порядку переміщення товарів через митний кордон України. У центрі уваги – аналіз функцій митних органів у виявленні, фіксації та документуванні адміністративних правопорушень, а також роль судових органів у забезпеченні законності та обґрунтованості притягнення до відповідальності. Особливу увагу приділено специфіці правозастосування в умовах воєнних дій та правового режиму воєнного стану, коли порушення митних правил може мати критичні наслідки для економічної безпеки держави.

У статті констатується, що митні органи є ключовою ланкою у системі виконавчої влади, забезпечуючи своєчасне виявлення та документування порушень митного законодавства. Однак їхня діяльність ускладнюється проблемами технічного, кадрового та організаційного характеру, а також недосконалістю законодавства. Судові органи, у свою чергу, відіграють важливу роль у гарантуванні дотримання прав громадян і суб'єктів господарювання, перевіряючи законність і обґрунтованість дій митних структур. Недоліки у взаємодії між митними органами та судами призводять до затягування справ і зниження ефективності правозастосування.

Обґрунтовується позиція, що вдосконалення системи адміністративної відповідальності за порушення митного законодавства потребує комплексного підходу, який включає оновлення нормативно-правової бази, модернізацію технічного забезпечення митних органів, підвищення рівня професійної підготовки кадрів і розробку механізмів тіснішої взаємодії між митними та судовими органами. Крім того, підкреслюється необхідність оперативної адаптації системи адміністративної відповідальності до нових викликів, зокрема в умовах воєнного стану, що потребує швидкого реагування на ризики контрабанди та незаконного обігу стратегічних ресурсів.

Робиться висновок, що ефективна співпраця між митними органами та судами є вирішальним чинником у забезпеченні законності, економічної безпеки держави та захисту її стратегічних інтересів. Формування чіткої, прозорої та узгодженої системи адміністративної відповідальності дозволяє ефективно протидіяти порушенням митного законодавства, мінімізувати ризики для економіки та гарантувати справедливе правосуддя.

Ключові слова: митні органи, суд, адміністративна відповідальність, порушення митних правил, митне законодавство, правозастосування, воєнний стан.

Постановка проблеми. Щоденна робота Державної митної служби України супроводжується виявленням численних порушень. Така поширеність правопорушень у митній сфері зумовлена низкою причин, серед яких значну роль відіграють правова необізнаність, низький рівень доходів населення, а також часами надмірно високі ставки мита й велика кількість адміністративних ускладнень. Найчастіше порушення стосуються навмисного неправомірного заповнення декларацій або намагань уникнути декларування товарів, грошових коштів, ювелірних виробів чи навіть продуктів харчування з метою зменшення необхідних до

сплати митних платежів або приховування заборонених предметів. Останнім часом в Україні значну увагу приділяють удосконаленню митного законодавства, спрямованого на запобігання та припинення правопорушень, які виникають під час реалізації його норм. Основною метою державної політики в цій сфері є протидія незаконним діям шляхом впровадження комплексу превентивних заходів, спрямованих на їх попередження. Ключовою умовою успішності таких заходів має стати злагоджена робота митних органів та суду.

У період воєнних дій та правового режиму воєнного стану роль митних органів та суду

у застосуванні адміністративної відповідальності за порушення порядку переміщення товарів через кордон набуває особливої важливості. Митні органи виступають першою ланкою контролю, забезпечуючи своєчасне виявлення і фіксацію правопорушень, які можуть впливати на економічну безпеку держави. У цей період значно підвищується ризик контрабанди, нелегального обігу стратегічно важливих товарів або спроб обходу санкційного законодавства, що потребує злагоджених і оперативних дій з боку митних органів. Крім того, в умовах війни вони стикаються з необхідністю не лише захищати економічні інтереси держави, але й забезпечувати швидке переміщення гуманітарної допомоги.

Про актуальність наукових досліджень ролі митних органів та суду в застосуванні адміністративної відповідальності за порушення порядку переміщення товарів свідчать, зокрема, статистичні дані про збільшення кількості відповідних правопорушень. Відповідно до статистики наведеної на сайті Державної митної служби України, протягом січня-грудня 2023 року митниці виявили 11 935 порушень митних правил на суму 8,9 млрд грн. У порівнянні з 2022 роком, вартісний показник збільшився у 3 рази. Безпосередньо митницями розглянуто 3 493 справи про порушення митних правил. Застосовано адміністративне стягнення у вигляді штрафу на суму 110 млн грн, з яких стягнуто до Держбюджету 80 млн гривень. На розгляд до суду митницями передано 6 912 справ про порушення митних правил на суму 6,4 млрд гривень. За результатами розгляду справ судами накладено стягнень (конфіскація товарів та штрафи) на суму 2 млрд грн (конфіскація – 1,04 млрд грн, штрафи – 963 млн грн) [1].

Крім того, протягом січня-березня 2024 року співробітниками Державної митної служби України виявили 2356 порушень митних правил на суму 4,8 млрд грн. Вартісний показник збільшився майже в 4 рази, порівняно з аналогічним періодом 2023 року. У 908 справах про порушення митних правил, у тому числі заведених у попередніх періодах, митницями застосовано адміністративне стягнення у вигляді штрафу на суму 19 млн грн, стягнуто штрафів на суму 23 млн грн. На розгляд до суду митницями передано 1116 справ про порушення митних правил на суму 1 млрд грн. У 1 263 справах, у тому числі заведених у попередні періоди, судом прийняті рішення про накладення стягнень у вигляді штрафу та конфіскації на загальну суму 363 млн грн (конфіскація – 146 млн грн, штрафи – 217 млн грн) [2].

Такі дані щодо правопорушень свідчать про суттєві ризики для економічної безпеки держави, оскільки призводять до значних втрат надходжень до бюджету, ускладнюють контроль за переміщенням товарів через кордон і сприяють розвитку тіньової економіки. Крім того, незаконне ввезення заборонених товарів, таких як зброя чи наркотичні речовини, становить серйозну загрозу для громадської безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження ролі митних органів та суду в застосуванні адміністративної відповідальності за порушення порядку переміщення товарів частково були предметом дослідження В. Б. Аверянова, Ю. П. Битяка, І. П. Голосніченка, Д. В. Приймаченка, Є. В. Додіна, С. В. Ківалова, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, В. В. Нижникова, І. Д. Пастуха, А. І. Педешка, В. В. Ченцова та інших, які висвітлили низку системних положень і висновків, що прямо або опосередковано стосуються досліджуваної проблеми та створюють методологічні передумови для її подальшого вивчення в нових реаліях. Проте, залишаються недостатньо дослідженими питання правової природи адміністративної відповідальності, а також ролі митних органів та суду в застосуванні відповідальності, закріпленої в Митному кодексі України, її доктринального розуміння.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз взаємодії митних органів і суду у процесі застосування адміністративної відповідальності за порушення порядку переміщення товарів та оцінка їх ролі у забезпеченні законності й ефективності правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна відповідальність за порушення порядку переміщення товарів через митний кордон держави є важливим інструментом забезпечення правопорядку у сфері митної справи. Ця відповідальність спрямована на запобігання економічним злочинам, захист внутрішнього ринку та забезпечення справедливих умов для всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Митні органи та суди відіграють ключову роль у забезпеченні належного виконання законодавства у цій сфері, зокрема у виявленні, розслідуванні та притягненні до відповідальності осіб, які порушують порядок переміщення товарів.

Митний кодекс України у статті 458 визначає порушення митних правил як адміністративне правопорушення, яке охоплює протиправні, винні (умисні або необережні) дії чи бездіяльність. Такі діяння порушують порядок переміщення

товарів і транспортних засобів через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для контролю, оформлення чи інших операцій, пов'язаних із митним контролем. Адміністративна відповідальність за ці порушення настає лише за умови, що вони не містять ознак кримінального злочину [3].

Стаття 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення також визначає адміністративний проступок як протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, яка посягає на встановлений порядок управління, громадський порядок, права та свободи громадян чи інші об'єкти правового регулювання, передбачені законом [4].

На основі цих визначень можна виділити ключові ознаки митного правопорушення. По-перше, воно завжди є протиправним, тобто суперечить нормам митного права, і караним, оскільки за такі дії передбачено адміністративну відповідальність. По-друге, правопорушення має винний характер – його вчинення можливе як з умислом, так і через необережність.

Також такі діяння посягають на регламентований порядок переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон, їх митне оформлення та контроль. Крім того, митні правопорушення характеризуються шкідливістю, оскільки завдають шкоди встановленому порядку управління, власності, правам громадян чи громадському порядку.

Шкідливість митного правопорушення визначається не лише впливом на конкретні об'єкти правового регулювання, такі як порядок митного контролю чи власність, але й негативними наслідками для економічної та правової системи держави. Такі порушення підривають довіру до правозастосовної діяльності митних органів, сприяють недоотриманню державного бюджету митних платежів, а також можуть створювати умови для поширення нелегальної торгівлі чи інших незаконних дій.

Крім того, митне правопорушення має комплексний характер, адже воно пов'язане з взаємодією норм митного, адміністративного та господарського права. Відповідно, від митних органів та судів вимагається не лише формальний підхід до застосування законодавства, але й врахування специфічних обставин кожної справи, таких як мотиви порушника, розмір завданої шкоди та наявність пом'якшувальних або обтяжуючих обставин.

У цьому контексті важливу роль відіграють профілактичні заходи, спрямовані на зменшення кількості таких порушень. До них належить під-

вищення ефективності митного контролю, вдосконалення правового регулювання, запровадження сучасних інформаційних технологій для аналізу ризиків, а також проведення роз'яснювальної роботи серед суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності щодо правил і вимог митного законодавства.

Таким чином, забезпечення законності у сфері митного регулювання та відповідальності за порушення правил є ключовим аспектом захисту державних інтересів, дотримання прав громадян та зміцнення економічної стабільності країни.

Для ефективного вирішення проблеми зменшення кількості правопорушень у митній сфері необхідно вдосконалювати механізми контролю та нагляду, очевидною є необхідність впроваджувати сучасні автоматизовані системи аналізу ризиків і посилювати співпрацю з міжнародними організаціями. Важливим кроком є також підвищення правової обізнаності громадян шляхом проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, що сприятиме формуванню поваги до закону та усвідомленню відповідальності за порушення митних правил [5, с. 408–411].

У підсумку, тільки комплексний підхід, який поєднує законодавчі, технологічні та правопросвітницькі заходи, дозволить ефективно боротися з митними правопорушеннями, забезпечуючи прозорість і справедливість у цій сфері, а також сприяючи розвитку економіки України.

Адміністративна відповідальність стає реальною лише за умови виконання трьох основних умов: наявності нормативних, фактичних та документальних підстав [6].

Нормативні підстави, тобто положення, які регулюють адміністративну відповідальність. Вони охоплюють норми, що класифікують певні дії як правопорушення, визначають заходи впливу, осіб, на яких поширюється відповідальність, юрисдикцію відповідних органів, а також порядок накладення та виконання стягнень, забезпечуючи права і законність дій усіх учасників процесу.

Фактичні підстави пов'язані із юридично значущими обставинами, які мають відношення до правопорушення. Це передусім сам факт вчинення проступку, застосування заходів відповідальності, а також дії, зокрема, затримання, проведення огляду, подання заяв чи визнання певних даних доказами.

Документальні підстави включають наявність належним чином оформлених офіційних документів, які підтверджують факт правопорушення чи відповідні дії.

Особливості адміністративної відповідальності за порушення митних правил значною мірою відрізняються від загальної адміністративної відповідальності. Однією з ключових відмінностей є те, що основою для її регулювання є Митний кодекс України (далі – МКУ). Як зазначено у ст. 459 МКУ, адміністративна відповідальність у цій сфері визначається нормами цього кодексу.

Таким чином, МКУ виступає головним нормативним актом, що регламентує адміністративну відповідальність за митні правопорушення. Він детально визначає правові підстави, коло відповідальних осіб, а також особливості розгляду таких справ.

Митні органи володіють широкими повноваженнями для запобігання та фіксації порушень митного законодавства. Вони забезпечують контроль за дотриманням встановлених правил, проводячи огляд товарів, транспортних засобів, документів та інших об'єктів, що перетинають державний кордон. У процесі своєї роботи митні органи виявляють адміністративні правопорушення, такі як недекларування товарів, неправомірне використання митних пільг або подання неправдивих даних.

Крім того, посадові особи Державної митної служби мають повноваження притягати порушників до адміністративної відповідальності, складаючи протоколи та накладаючи штрафи відповідно до законодавства. Одночасно митні органи проводять інформаційно-аналітичну діяльність, аналізуючи дані про правопорушення, що сприяє вдосконаленню митної політики та впровадженню превентивних заходів.

В свою чергу, судові органи виконують ключову роль гаранта законності у процесі застосування адміністративної відповідальності за порушення митного законодавства. Вони розглядають справи про адміністративні правопорушення, зокрема у випадках оскарження рішень митних органів або за обставин, визначених чинним законодавством. Суд оцінює правомірність дій та рішень митних органів і приймає відповідні рішення, забезпечуючи дотримання законності та прав учасників провадження [7].

Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені Митним кодексом України, застосовується лише за умови, що ці діяння не підпадають під кримінальну відповідальність. Відповідальними за порушення митних правил можуть бути громадяни, які на момент вчинення правопорушення досягли 16 років, а у випадку порушень з боку підприємств – посадові особи

цих підприємств. Притягнення до адміністративної відповідальності не звільняє таких осіб від обов'язку сплати мита, податків чи інших зборів.

Особливості відповідальності за окремі порушення митних правил передбачають, що такі дії, якщо вони стали наслідком аварії, дії обставин непереборної сили чи протиправних дій третіх осіб (підтверджених відповідними документами), а також помилки у митній декларації, які не спричинили незаконного звільнення від сплати митних платежів чи їх зменшення, або порушення заходів тарифного чи нетарифного регулювання, за умови, що такі помилки не носять систематичного характеру, можуть мати специфічний порядок розгляду.

Ефективність застосування адміністративної відповідальності за порушення порядку переміщення товарів через митний кордон значною мірою залежить від узгодженої співпраці між митними органами та судом. Митні органи забезпечують виявлення, фіксацію та документування порушень, що є основою для притягнення до відповідальності. Для суду критично важливими є чіткість і обґрунтованість зібраної митними органами доказової бази, яка підтверджує факт правопорушення. Це включає протоколи, документи, дані огляду чи затримання, які повинні бути оформлені відповідно до законодавчих вимог, щоб забезпечити їх прийнятність у судовому процесі [8, с. 43–47].

Особливу увагу слід приділяти взаємодії у випадках, коли рішення митних органів оскаржуються в суді. У таких ситуаціях митні органи мають обов'язок доведення правомірності своїх дій та надати суду всі необхідні матеріали, що обґрунтовують їхні рішення. Це сприяє прийняттю судом справедливого рішення і зміцнює довіру до правозастосовної діяльності [9, с. 43–47].

Водночас суд, виконуючи роль гаранта законності, забезпечує контроль за правильністю застосування адміністративної відповідальності. Рішення суду повинні враховувати всі обставини справи, включаючи докази, зібрані митними органами, правомірність їхніх дій, а також права осіб, притягнутих до відповідальності [10, с. 208–215].

Така взаємодія створює умови для забезпечення законності, захисту інтересів держави, дотримання прав громадян і суб'єктів господарювання. Лише за умови належної співпраці митних органів і суду можна досягти балансу між ефективністю притягнення до відповідальності та дотриманням принципів справедливості й правової визначеності.

Варто зазначити, що діяльність митних органів та суду у застосуванні адміністративної відповідальності за порушення порядку переміщення товарів супроводжується низкою проблем і викликів, які значно ускладнюють забезпечення ефективного правозастосування. Однією з ключових проблем є недосконалість законодавчого регулювання, зокрема неузгодженість положень Митного кодексу України та інших нормативних актів, що створює прогалини у правовому полі та ускладнює практичне застосування адміністративних санкцій. Крім того, ускладнення викликає значне навантаження на митні органи та суди через зростання кількості порушень митного законодавства, особливо в умовах воєнного стану.

Також значним викликом є недостатній рівень технічного забезпечення митних органів, що впливає на якість фіксації правопорушень і збору доказів. Відсутність сучасних технологій і систем автоматизації уповільнює процеси контролю, а це у свою чергу може призводити до помилок у документуванні порушень. У діяльності судів проблемою є значна тривалість розгляду справ про порушення митного законодавства, що часто пов'язано як із перевантаженістю суддів, так і з неякісно підготовленими матеріалами справ митними органами. Це знижує оперативність притягнення до відповідальності, що може підірвати довіру до системи правосуддя. В умовах воєнного стану ці проблеми посилюються новими викликами, зокрема необхідністю оперативного реагування на ризики контрабанди, уникнення санкцій і незаконного переміщення стратегічних ресурсів. Ефективне подолання цих викликів потребує вдосконалення законодавства, модернізації технічного забезпечення митних органів, а також розвитку практики взаємодії між митними органами

та судами для досягнення більшої узгодженості у їхніх діях.

Висновки. Ефективність застосування адміністративної відповідальності за порушення порядку переміщення товарів через митний кордон значною мірою залежить від злагодженої взаємодії митних органів і суду. Митні органи, як первинна ланка виявлення та фіксації таких правопорушень, відіграють ключову роль у зборі доказової бази, яка забезпечує законність та обґрунтованість судових рішень. Чіткість і законність їхніх дій не лише сприяє притягненню винних осіб до відповідальності, а й формує довіру до діяльності митних структур.

Судові органи, у свою чергу, забезпечують контроль за дотриманням принципів законності, справедливості та правової визначеності під час розгляду справ про порушення митного законодавства. Їх роль полягає у всебічному аналізі обставин кожної справи, перевірці законності дій митних органів та захисті прав осіб, притягнутих до відповідальності.

Особливого значення ця взаємодія набуває в умовах воєнних дій та правового режиму воєнного стану, коли порушення митних правил можуть становити серйозну загрозу економічній і національній безпеці держави. У цей період митні органи виконують додаткову функцію щодо запобігання контрабанді та незаконному обігу стратегічних ресурсів, а суди гарантують, що застосування адміністративної відповідальності залишається в межах закону та правопорядку.

Таким чином, комплексна та ефективна співпраця митних органів і судів є запорукою дотримання законності, захисту державних інтересів та забезпечення економічної стабільності країни, особливо у складних умовах сучасних викликів.

Список літератури:

1. За 2023 рік митниці Держмитслужби виявили порушень митних правил на суму 8,9 млрд грн. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/za-2023-rik-mitnitsi-derzhmitsluzhbi-viiavili-porushen-mitnikh-pravil-na-sumu-89-mlrd-grn-1444> (дата звернення: 24.12.2024).
2. За I квартал 2024 року митниці Держмитслужби виявили порушень митних правил на 4,8 млрд грн. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/za-i-kvartal-2024-roku-mitnitsi-derzhmitsluzhbi-viiavili-porushen-mitnikh-pravil-na-48-mlrd-grn-1557> (дата звернення: 24.12.2024).
3. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 24.12.2024).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. С. 1122.
5. Ярошенко А. С. Реформування системи державного фінансового контролю з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 408–411.
6. Колпаков В. К., Кузьменко О. В., Пастух І. Д. Адміністративна відповідальність : підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 568 с.

7. Мороз В. П. Адміністративно-правове забезпечення примусового виконання судових рішень в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2021. 513 с.
8. Pryimachenko D., Slychko S. Customs authorities as subjects involved in the movement of goods in international postal items and international express mail. *Customs Scientific Journal*. 2023. № 2. С. 43–47.
9. Миронюк Р. В. Окремі шляхи удосконалення діяльності Державної фіскальної служби щодо надання адміністративних послуг. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 1(3). С. 43–47.
10. Кононець В. П. Аналіз судових рішень щодо притягнення до відповідальності уповноважених суб'єктів державної виконавчої служби та приватних виконавців у сфері забезпечення примусового виконання судових рішень. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 1. С. 208–215.

Shypilo D.O. THE ROLE OF CUSTOMS AUTHORITIES AND THE JUDICIARY IN APPLYING ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS OF GOODS MOVEMENT PROCEDURES

The scientific article is devoted to the study of the interaction between customs authorities and the judiciary in the process of applying administrative liability for violations of the procedure for moving goods across Ukraine's customs border. The focus is on analyzing the functions of customs authorities in detecting, recording, and documenting administrative offenses, as well as the role of judicial bodies in ensuring the legality and reasonableness of imposing liability. Particular attention is paid to the specifics of law enforcement in the context of military actions and the legal regime of martial law, where violations of customs rules can have critical consequences for the state's economic security.

The article asserts that customs authorities are a key link in the system of administrative law enforcement, ensuring the timely detection and documentation of customs law violations. However, their activities are complicated by technical, personnel, and organizational challenges, as well as legislative shortcomings. Judicial bodies, in turn, play an important role in guaranteeing the protection of the rights of citizens and economic entities by verifying the legality and reasonableness of the actions taken by customs authorities. Deficiencies in the interaction between customs authorities and courts lead to delays in proceedings and a reduction in the efficiency of law enforcement.

The position is substantiated that improving the system of administrative liability for violations of customs legislation requires a comprehensive approach. This includes updating the regulatory framework, modernizing the technical equipment of customs authorities, enhancing the professional training of personnel, and developing mechanisms for closer cooperation between customs and judicial bodies. Furthermore, the necessity of promptly adapting the system of administrative liability to new challenges is emphasized, particularly under martial law conditions, which demand swift responses to risks such as smuggling and the illegal circulation of strategic resources.

The article concludes that effective cooperation between customs authorities and the judiciary is a decisive factor in ensuring legality, the state's economic security, and the protection of its strategic interests. Establishing a clear, transparent, and coordinated system of administrative liability enables effective counteraction to violations of customs legislation, minimizes risks to the economy, and ensures fair justice.

Key words: *customs authorities, judiciary, administrative liability, customs rules violations, customs legislation, law enforcement, martial law.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.9:343.95

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.6/18>

Добрянська Н.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ БАЗ ДАНИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ

У статті досліджується актуальність використання інформаційних баз даних у процесі проведення досудового розслідування ухилення від сплати податків. Розглянуто сучасні виклики, з якими стикаються правоохоронні органи під час досудового розслідування економічних злочинів, зокрема масштабність і складність фінансових операцій, які часто здійснюються через транскордонні транзакції. Визначено роль автоматизованих систем аналізу даних у виявленні ознак злочинної діяльності, а також можливості інтеграції різних інформаційних джерел, таких як податкові реєстри, банківські дані, митні декларації та реєстри нерухомого майна.

Особливу увагу приділено правовим аспектам доступу до таких даних, дотриманню принципів законності під час їх використання у кримінальному провадженні, зокрема, досудовому розслідуванню ухилення від сплати податків. Проаналізовано основні функціональні можливості програмного забезпечення, аналітичних платформ для побудови ризик-орієнтованих моделей оцінки ймовірності податкових правопорушень.

У статті також висвітлено практичний досвід співпраці правоохоронних органів із податковими інспекціями, митними службами та фінансовими установами, що дозволяє пришвидшити процес розслідування. Наведено приклади успішного застосування інформаційних систем для розкриття злочинів, зокрема автоматизованого порівняння звітності платників податків і перевірки транзакцій на відповідність законодавству.

Автор розробляє рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства з метою створення умов для більш ефективного використання інформаційних баз даних у боротьбі з податковими правопорушеннями. На підставі проведеного науково-правового аналізу автор пропонує шляхи інтеграції нових технологій у слідчий процес, а також зазначає необхідність навчання слідчих щодо використання сучасних цифрових інструментів.

Ключові слова: досудове розслідування, слідчі дії, ухилення від сплати податків, інформаційні бази даних.

Постановка проблеми. У сучасних умовах економічного розвитку ухилення від сплати податків є однією з найпоширеніших форм економічної злочинності, що завдає значної шкоди державному бюджету та підриває принципи справедливості у податковій системі. Розвиток інформаційних технологій надає як нові можливості для злочинної діяльності, так і ефективні інструменти для боротьби з нею. Інформаційні бази даних стають ключовим елементом у процесі виявлення схем ухилення від сплати податків, забезпечуючи правоохоронним органам доступ до великих обсягів даних і можливість їх аналітичного опрацювання, що зумовлює актуальність цього дослідження,

присвяченого використанню інформаційних баз даних у процесі проведення досудового розслідування ухилення від сплати податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти використання інформаційних баз даних у процесі досудового розслідування ухилення від сплати податків досліджували такі науковці, як В. С. Бондар, О. В. Григоращенко, М. В. Капустіна, Ю. В. Касперович, В. Ю. Шепітько та ін. Разом з тим, недостатньо дослідженими у науці кримінального процесуального права залишаються такі питання, як використання інструментів штучного інтелекту та автоматизованого аналізу даних для побудови профілів

платників податків з високим ризиком ухилення; воль міжнародного обміну інформацією через автоматизовані бази даних у розслідуванні транскордонних податкових злочинів; практичний вплив інтеграції різних баз даних (податкових, банківських, митних) на швидкість і результативність досудового розслідування тощо.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз використання інформаційних баз даних у процесі досудового розслідування податкових злочинів, розробка практичних рекомендацій щодо їх інтеграції у слідчий процес та вдосконалення методів роботи з інформацією для підвищення ефективності розкриття схем ухилення від сплати податків. Для реалізації цієї мети поставлені та виконані такі завдання: визначено основні типи інформаційних баз даних, що використовуються у досудовому розслідуванні; проведено оцінку функціональних можливостей сучасних інформаційних систем у виявленні злочинних схем, пов'язаних з ухиленням від сплати податків; проаналізовано правові аспекти доступу до інформаційних баз даних у процесі досудового розслідування; розроблено рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства з метою оптимізації доступу до інформації та її використання в рамках кримінальних проваджень.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність за кримінальне правопорушення щодо умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, особами, які зобов'язані їх сплачувати, передбачена ст. 212 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1].

Зважаючи на сучасні умови розвитку суспільно-економічних відносин, об'єктивна сторона ухилення від сплати податків може набувати різних форм та здійснюватися з використанням різних схем. Від їх складності може залежати спосіб виявлення та розкриття відповідного злочину, фактично, збір доказової бази.

У науковій літературі зазначається, що серед найпоширеніших схем вчинення цього злочину є: зарплата в «конвертах», діяльність «скруток» і конвертаційних центрів, офшори, нелегальний обіг підакцизних товарів, збитки державних підприємств [2, с. 1].

Окрім того, схеми ухилення від сплати податків у різних галузях економіки мають певні особливості. Наприклад, до схем ухилення від сплати податків у сфері будівництва деякі вчені відносять: проведення безтоварних операцій, мінімізацію податкових зобов'язань шляхом завищення

цін на товари та послуги, отримання доходів від продажу нерухомості як власності фізичної особи, використання нелегальної праці, фальсифікація фінансових документів, укладання фіктивних угод та/або заниження їх вартості, діяльність фіктивних компаній-постачальників, зловживання податковими пільгами та інші [3, с. 431].

Отже, можна дійти висновку, що складність кримінального правопорушення щодо ухилення від сплати податків, виражається, насамперед, у різності дій або бездіяльності, що складають об'єктивну сторону цього злочину. Відтак, для виявлення та проведення досудового розслідування цього виду злочину використовуються інформаційні бази даних та інші джерела отримання доказової інформації.

О. В. Григоращенко, розкриваючи деякі питання досудового розслідування ухилення від сплати податків, зауважує, що з огляду на те, що ст. 212 КК України відносяться до сфери кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, а саме такі правопорушення безпосередньо пов'язані з економічною сферою держави, які характеризуються складністю, латентністю, різноманітними формами прояву, без залучення фахівців на етапі досудового та судового розгляду кримінального провадження, які володіють спеціальними знаннями у сфері економічних правовідносин, вкрай неможливо [4, с. 57]. При цьому, однією зі сфер, в якій слід залучати спеціалістів під час досудового розслідування ухилення від сплати податків, є сфера використання інформаційних технологій, включаючи інформаційні бази даних.

Важливо зазначити, що легітимність використання інформаційних баз даних у процесі досудового розслідування ухилення від сплати податків залежить від дотримання процедури та вимог до слідчої дії, що визначені ст. 223 та іншими нормами Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [5].

Загалом, у науковій літературі виділяють такі етапи роботи з інформаційними технологіями під час проведення досудового розслідування: 1) збір інформації; 2) обробка первинної інформації й отримання підсумкової інформації; 3) передача інформації користувачу. При цьому, первинною вважається інформація щодо криміналістично-значущих ознак, а вже підсумкова інформація стосується слідчої (кримінальної) ситуації. Тобто відомості, надані користувачем, фактично є підґрунтям для формування слідчої ситуації, за яким слідує третій етап роботи – передавання інформації користувачу [6, с. 692].

Так, етап збору інформації є критично важливим для створення повної картини фінансової діяльності суб'єкта. Для оптимізації процесу збору інформації можна запропонувати: інтеграцію баз даних: автоматичний доступ до державних реєстрів (податкові реєстри, реєстр юридичних осіб, реєстр нерухомості тощо) для швидкого отримання повних даних; використання технологій «big data»: аналіз великих обсягів даних для виявлення нетипових транзакцій, розбіжностей у звітності та можливих схем ухилення; запровадження аналітичних алгоритмів: автоматичне виявлення ознак ухилення від сплати податків, наприклад, через виявлення значних розбіжностей у податкових деклараціях.

На етапі обробки первинної інформації та отримання підсумкової інформації, яка має криміналістичне значення, слід врахувати такі аспекти: стандартизація даних: первинна інформація має бути уніфікованою, щоб полегшити її аналіз. Наприклад, всі фінансові операції мають бути класифіковані за єдиною системою; автоматизований аналіз: використання аналітичного ПЗ (наприклад, спеціалізованих програм для перевірки руху коштів) для виявлення підозрілих фінансових операцій або зв'язків між контрагентами; формування звітів: підсумкова інформація може бути представлена у вигляді зручних звітів, які відображають ключові ризики або типові схеми ухилення.

Водночас, у процесі досудового розслідування ухилення від сплати податків первинною є інформація з декларацій та звітів суб'єкта; рух коштів по банківських рахунках; контрагентські відносини (ланцюги поставок, платежів) тощо.

Підсумкова інформація може формуватися у вигляді виявлених схем ухилення (наприклад, фіктивні угоди, використання підставних компаній); потенційної суми завданих збитків бюджету; ознак кримінальної діяльності, які можуть бути представлені у вигляді доказів.

На етапі передачі інформації користувачу відбувається передача отриманої інформації слідчому або іншому користувачу для подальшого прийняття рішень. Важливими при цьому є: візуалізація даних: представлення інформації у вигляді схем, графіків або інфографіки для спрощення розуміння складних фінансових операцій; захист інформації: забезпечення конфіденційності переданих даних, особливо тих, що стосуються банківської таємниці чи персональних даних; прогнозування: використання отриманих даних для моделювання подальших слідчих дій, зокрема формування гіпотез щодо слідчої ситуації.

Досліджуючи питання використання інформаційних баз даних у процесі досудового розслідування ухилення від сплати податків, необхідно звернути увагу на те, що з метою більш ефективного збору інформації про податкові злочини, зокрема, й ухилення від сплати податків, правоохоронні органи здійснюють формування власних інформаційних баз даних, які взаємодіють між собою.

Як зазначає з цього приводу В. Ю. Шепітько та ін., формування таких бази даних має здійснюватися з урахуванням рекомендацій щодо найбільш ефективних процедур визначення і розрахунків географічно орієнтованих відомостей про вчинені злочини, тобто такі інформаційні бази можуть включати відомості про: місце вчинення злочину (приміщення, відкрита місцевість) і райони проживання злочинця; час учинення злочину (дні тижня) і відстань, яку проїжджає злочинець до місця вчинення кримінального акту; вік злочинця; особу жертви злочину та її взаємовідносини зі злочинцем [7, с. 166].

Крім того, для виявлення податкових злочинів може використовуватися інформація, яка міститься в таких джерелах: 1) автоматизованих інформаційних систем; 2) довідкова та консультативна інформація, отримана від співробітників експертно-криміналістичних та інших судово-експертних установ, осіб, які володіють спеціальними знаннями; 3) інформація про трафік та контент, що міститься у відкритих базах даних та ресурсах; 4) інформація, що міститься в мережі Інтернет, окрім «видимої», включає також «невидиму» частину, важливо звернути увагу на те, що, у разі необхідності збирання інформації в «невидимому» сегменті мережі, необхідно використовувати спеціалізоване програмне забезпечення; 5) інформація, розповсюджена різними медіа; 6) інформація, отримана від представників громадськості, правозахисних організацій тощо; 7) відомості, надані органами влади та управління; 8) інформація, отримана від осіб та організацій, які здійснюють приватну охоронну та детективну діяльність [8, с. 229].

Таким чином, можна підсумувати, що аналітичні платформи є інструментами для збирання, обробки та аналізу даних, які дозволяють будувати ризик-орієнтовані моделі виявлення ухилення від сплати податків та забезпечують: 1) аналіз у реальному часі: платформи можуть обробляти дані, аналізуючи транзакції для швидкого виявлення ризикових операцій; 2) інтеграцію джерел даних: модульність платформ дає змогу

об'єднувати інформацію з різних джерел, наприклад, із реєстрів майна, банківських транзакцій, контрактів; 3) машинне навчання: використання моделей штучного інтелекту для самонавчання і вдосконалення точності прогнозування; 4) візуалізацію: створення дашбордів та графіків, що допомагають податковим інспекторам приймати обґрунтовані рішення.

Найбільш популярними платформами є: SAS, Tableau, Microsoft Power BI, Apache Hadoop, KNIME. Їх інтеграція з податковими системами дозволяє автоматизувати процеси оцінки ризиків, генерувати аналітичні звіти й знижувати вплив людського фактора. Ризик-орієнтовані моделі враховують індивідуальні особливості діяльності платника податків, комбінуючи великий масив інформації для оцінки ймовірності податкового порушення. Завдяки використанню Big Data та Data Mining ці моделі дозволяють: прогнозувати ризики: ідентифікувати платників із високою ймовірністю ухилення від оподаткування; автоматизувати аудит, тобто зосереджувати увагу на суб'єктах із найбільшим рівнем ризику; ефективно розподіляти ресурси: скорочувати час та витрати на перевірки, орієнтуючись лише на потенційно проблемних платників.

Таким чином, використання Big Data, Data Mining і сучасних аналітичних платформ трансформує традиційний підхід до розслідування податкових порушень, роблячи його швидшим, точнішим і ефективнішим.

Водночас, для вдосконалення процесу використання інформаційних баз даних під час досудового розслідування ухилення від сплати податків можна запропонувати: 1) інтеграцію штучного інтелекту: алгоритми машинного навчання можуть бути використані для аналізу первинних даних, прогнозування ризиків та автоматизації рутинних процесів; 2) використання блокчейн-технологій: для забезпечення прозорості фінансових операцій та унеможливлення їх фальсифікації; 3) міжвідомчу співпрацю: створення єдиної платформи для обміну інформацією між податковими органами, банками та слідчими структурами; 4) юридичну гармонізацію: удосконалення законодавчої бази для забезпечення легітимності доступу до конфіденційних даних; 5) оптимізацію доступу до інформації та її використання в кримінальних провадженнях є важливою складовою для забезпечення ефективного правосуддя.

При цьому для вдосконалення національного законодавства України з цієї метою необхідно: 1) розширення доступу до електронних доказів

шляхом встановлення чітких правил щодо збору, зберігання та використання електронних доказів у кримінальних провадженнях; запровадження спеціалізованих підрозділів для роботи з цифровими доказами в межах органів досудового розслідування; урегулювання питання міжнародної співпраці для отримання електронних даних від компаній, які працюють за кордоном, через механізми, такі як Міжнародна правова допомога; 2) захист персональних даних у межах кримінального провадження шляхом гармонізації положення КПК України із Законом України «Про захист персональних даних»; визначення чітких меж використання конфіденційної інформації, отриманої під час слідчих дій, для уникнення порушень прав людини; 3) спростити процедури доступу до інформації для слідчих органів за допомогою спрощення процедури отримання дозволу на доступ до інформації, яка не потребує розголошення таємниці (наприклад, відкритих даних, реєстрів); автоматизації обміну даними між державними реєстрами через єдину цифрову платформу; 4) покращити механізми розсекречення інформації: удосконалити процедури розсекречення матеріалів, які необхідні для кримінальних проваджень, з урахуванням принципів необхідності та пропорційності; запровадити спеціалізовані органи або комісії, які будуть швидко приймати рішення щодо доступу до таємної інформації; 5) законодавче врегулювання роботи з журналістськими джерелами: встановити чіткі правила доступу до інформації, отриманої журналістами, для уникнення порушень свободи слова, при цьому враховуючи суспільну важливість інформації для розслідування.

Ці рекомендації спрямовані на підвищення ефективності кримінального судочинства та забезпечення балансу між потребами правосуддя й правами громадян.

Висновки. Таким чином, сучасні інформаційні технології надають правоохоронним органам потужний інструментарій для виявлення, аналізу та документування фактів податкових кримінальних правопорушень. Зокрема, інформаційні бази даних дозволяють оперативно отримувати дані про фінансові операції, аналізувати зв'язки між суб'єктами господарювання та виявляти приховані схеми уникнення оподаткування.

Ефективність розслідування значною мірою залежить від доступу до актуальної інформації та здатності інтегрувати різноманітні джерела даних. Використання спеціалізованих баз даних, таких як державні реєстри, митні бази чи банківські сис-

теми обліку, забезпечує прозорість процесів і підвищує рівень довіри суспільства до податкових органів. Застосування інформаційних технологій сприяє не лише ефективнішому розслідуванню, але й запобіганню податковим правопорушенням. Удосконалення правового регулювання доступу до інформаційних баз даних та розвиток техніч-

ного забезпечення слідчих органів є важливим кроком до зміцнення економічної безпеки країни.

Таким чином, інтеграція інформаційних систем у практику розслідування податкових злочинів є необхідною умовою для підвищення якості слідчих дій та забезпечення справедливого застосування законодавства.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення – 27.12.2024).
2. Касперович Ю. В. Розвиток цифрових інструментів податкового адміністрування та контролю. Національний інститут стратегічних досліджень. 2021. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/tsyfrovi-instrumenty_24112021.pdf (дата звернення – 28.12.2024).
3. Григоращенко О. В. Аналіз схем щодо ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері будівництва та невжиття заходів посадовими особами ДПС України. Право і суспільство. 2024. № 2. С. 426-432.
4. Григоращенко О. В. Актуальні питання щодо необхідності залучення фахівців на досудовому розслідуванні у кримінальних провадженнях про ухилення від сплати податків. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. № 1. С. 54-58.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення – 27.12.2024).
6. Капустіна М. В. Автоматизовані засоби криміналістичного забезпечення. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 11. С. 691-693.
7. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. Автоматизовані інформаційні системи як засіб удосконалення розслідування вбивств. Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 1 (88). С. 161-172.
8. Бондар В. С., Рибалкін А. О. Інформаційне забезпечення досудового розслідування колабораційної діяльності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 225-231.

Dobrianska N.V. USE OF DATABASES DURING INVESTIGATIONS OF TAX EVASION

The article examines the relevance of using information databases in the process of conducting a pre-trial investigation of tax evasion. It examines the current challenges faced by law enforcement agencies during the pre-trial investigation of economic crimes, in particular the scale and complexity of financial operations, which are often carried out through cross-border transactions. The role of automated data analysis systems in identifying signs of criminal activity is determined, as well as the possibility of integrating various information sources, such as tax registers, bank data, customs declarations and real estate registers.

Particular attention is paid to the legal aspects of access to such data, compliance with the principles of legality during their use in criminal proceedings, in particular, in the pre-trial investigation of tax evasion. The main functional capabilities of software and analytical platforms for building risk-oriented models for assessing the probability of tax offenses are analyzed.

The article also highlights the practical experience of law enforcement agencies in cooperation with tax inspectorates, customs services and financial institutions, which allows to speed up the investigation process. Examples of successful use of information systems for solving crimes are given, in particular, automated comparison of taxpayers' reports and verification of transactions for compliance with the law.

The author develops recommendations for improving national legislation in order to create conditions for more effective use of information databases in the fight against tax offenses. Based on the conducted scientific and legal analysis, the author suggests ways to integrate new technologies into the investigative process, and also notes the need to train investigators in the use of modern digital tools.

Key words: pre-trial investigation, investigative actions, tax evasion, information databases.

Каланча І.Г.

Новоселицький відділ Чернівецької окружної прокуратури

Юрчишин Ю.В.

Чернівецька обласна прокуратура

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС РОБОТИ З ЕЛЕКТРОННИМ СЕГМЕНТОМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено потенційні небезпеки для прокурора під час роботи з електронним сегментом кримінального провадження, запропоновано превентивні заходи для їх запобігання. Вказано, що специфіка роботи прокурора обумовлює щоденне використання різних електронних як: Єдиний реєстр досудових розслідувань, Облік та статистика органів прокуратури, Система електронного документообігу органів прокуратури України. Різний правовий статус вказаних інформаційних систем та підходи до автентифікації та авторизації прокурора, як реєстратора чи користувача, обумовлюють різні підходи до забезпечення безпеки прокурора при роботі з інформаційними системами. Вказано, що забезпечення надійності паролів актуальне як для автентифікації та авторизації в електронних системах, так і для контролю доступу до облікового запису комп'ютера у зв'язку з чим досліджено вимоги до паролів а також можливі види заволодіння паролями, наведено підходи до ефективної протидії. Констатовано, що особливістю роботи з ЄРДР, на відміну від всіх інших електронних систем та баз даних, є його процесуальний статус, обумовлений наявністю в КПК України вимог щодо внесення до ЄРДР ключових відомостей під час досудового розслідування. Наголошено, що найважливішим для прокурора з точки зору ризиків розголошення інформації та наслідків дисциплінарного характеру є комплексне забезпечення безпеки засобів автентифікації та авторизації прокурора в ЄРДР як ключової електронної системи, що застосовується у кримінальній процесуальній діяльності. Проаналізовано практику притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності за проступки, пов'язані з порушенням правил роботи з ЄРДР або електронним підписом до ЄРДР за результатами чого зроблено висновок, що основним порушенням є дублювання електронного підпису до ЄРДР та паролю для нього керівництвом окружних прокуратур. Наголошено, що важливим аспектом є забезпечення безпеки прокурора під час роботи прокурора з електронними (цифровими) доказами, що передбачає: гарантування цілісності; належне зберігання; забезпечення контролю доступу; застосування ефективних методів шифрування; документування процесу роботи; навчання прокурорів.; забезпечення прокурорів програмними та технічними засобами; дотримання норм КПК України та профільних законів; моніторинг та аудит робочих процесів.

Ключові слова: прокурор, безпека, електронний сегмент, пароль, кримінальний процес, електронні докази, цифрові докази, гешиування.

Постановка проблеми. З розвитком технічного прогресу ефективність та безпека функціонування різних сфер сучасного життя дедалі більше залежить від забезпечення інформаційної безпеки. Зазначене особливо актуально з огляду на тенденції інноваційного вдосконалення кримінального процесу України. Роботу сучасного прокурора неможливо уявити без застосування комп'ютера. Зберігання службової інформації, відомостей щодо стану досудового розслідування кримінальних проваджень в електронному форматі в його модулях пам'яті є об'єктивною дійсністю сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням безпеки прокурора присвячений науково-практичний посібник «Особиста безпека прокурора» авторства Туркота М. С. та Столітнього А. В. (2019, також суміжній темі присвятили наукові свої статті Дегтярьова О. В. щодо забезпечення інформаційної безпеки у кримінальному провадженні (2020), та Топчій Н. С. щодо забезпечення інформаційної безпеки в електронному кримінальному провадженні в Україні (2024). Однак вказані дослідження не охоплюють сфери дослідження нашої статті, що обумовлює її актуальність.

Постановка завдання. Метою даної роботи є виявлення потенційних небезпек для прокурора під час роботи з електронним сегментом кримінального провадження, вироблення превентивних заходів для їх запобігання.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом роботи прокурора є використання електронних інформаційних систем та баз даних. Специфіка роботи прокурора обумовлює щоденне використання таких електронних систем як: Інформаційна система «Єдиний реєстр досудових розслідувань» (далі – ЄРДР, Реєстр), Інформаційно-аналітична система «Облік та статистика органів прокуратури» (далі – ІАС «ОСОП») та Інформаційна система «Система електронного документообігу органів прокуратури України» (далі – ІС «СЕД»). Різний правовий статус вказаних інформаційних систем та підходи до автентифікації та авторизації прокурора, як реєстратора чи користувача, обумовлюють різні підходи до забезпечення безпеки прокурора при роботі з інформаційними системами.

Можна виділити кілька рівнів захисту, що мають бути організовані прокурором для безпечної роботи з електронними системами: 1. Безпека комп'ютера та службової інформації, що зберігається в електронному вигляді в його модулях пам'яті; 2. Безпека засобів автентифікації та авторизації прокурора в ІАС «ОСОП» та ІС «СЕД»; 3. Комплексне забезпечення безпеки засобів автентифікації та авторизації прокурора в ЄРДР.

Забезпечення прокурором безпеки комп'ютера та службової інформації, що зберігається в електронному вигляді в його модулях пам'яті передбачає: використання виключно ліцензійного програмного забезпечення (операційна система, офісні програми тощо), що дає можливість для постійного оновлення програмного забезпечення; використання для роботи з електронними системами та документами окремого облікового запису в операційній системі Windows без прав адміністратора; встановлення пароля на вхід до облікового запису, забезпечення його надійності та таємності; вимкнення функції віддаленого доступу та автоматичного завантаження сторонніх програм, що дозволяють віддалене управління комп'ютером, невикористання програм віддаленого управління комп'ютером; використання захищених вузлів доступу до мережі Інтернет; запобігання впливу шкідливого програмного забезпечення (використання актуальних антивірусних баз даних, періодичне здійснення антивірусної перевірки комп'ютера, дотримання без-

пеки електронного листування – при користуванні електронною поштою не відкривати електронні листи від невідомих адресатів, особливо з прикріпленими файлами, не переходити за наведеними в них посиланнями).

Робота з ІАС «ОСОП» та ІС «СЕД» передбачає особливості функціоналу на які прокурор не може вплинути а відтак й забезпечити їх безпеку. Позитивним моментом в забезпеченні безпеки інформації при роботі прокурора з ІАС «ОСОП» та ІС «СЕД» є те, що доступ до їх функціоналу можливий лише з визначених IP-адрес, тобто з приміщень відповідних прокуратур. Водночас, логіни до даних електронних систем є простою транслітерацією комбінації анкетних даних відповідного прокурора з додаванням однієї чи кількох цифр, однакової для працівників однієї прокуратури. Тобто для досить широкого кола суб'єктів, що володіють мінімумом інформації підбір логіна є більш ніж легким завданням, що негативно впливає на забезпечення безпеки.

В свою чергу, пароль для автентифікації та авторизації прокурора в ІАС «ОСОП» та ІС «СЕД» формується прокурором самостійно. Таким чином, забезпечення прокурором безпеки засобів автентифікації та авторизації прокурора в ІАС «ОСОП» та ІС «СЕД» передбачає формування надійного пароля та забезпечення його таємності.

Варто зауважити, що забезпечення надійності паролів актуальне як для автентифікації та авторизації в електронних системах, так і для контролю доступу до облікового запису комп'ютера. Насамперед прокурору необхідно відмовитись від практики застосування простих паролів та застосування однакових паролів для автентифікації в різних електронних системах.

Експерти менеджера паролів NordPass щорічно аналізують мільйони вкрадених паролів в мережі Інтернет і складають список з найбільш популярних з них. В 2023 році до його топ-25 увійшли: 123456, 123456789, qwerty, password, 1234567, 12345678, 12345, iloveyou, 111111, 123123, abc123, qwerty123, 1q2w3e4r, admin, qwertyuiop, 654321, 555555, lovely, 7777777, welcome, 888888, princess, dragon, password1, 123qwe [14]. Неefективність застосування подібних комбінацій як паролів вбачається очевидною.

Необхідно зауважити, що науковці відзначають, що найбільш раціональним для забезпечення функціональної безпеки систем бездротового зв'язку, за рахунок вдосконалення паролівних політик, є спосіб генерування випадкових паро-

лів [11, с. 63]. Водночас, випадково згенеровані паролі, зазвичай, важко запам'ятати, що потребує їх письмової фіксації а відтак підвищує ризик дискредитації. Таким чином, часто застосовувані паролі доцільно формувати самостійно.

Загальні вимоги до формування надійного пароля передбачають, що він має містити: 1) не менш ніж 8 символів; 2) символи з будь-яких двох з наведених груп: а) латинські букви (прописні й рядкові): «A, B, C...» і «a, b, c...»; б) цифри: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; в) символи (всі символи, що не належать до букв або цифр): ` ~ ! @ # \$ % ^ & * () _ + - = { } | [] \ : " ; ' < > ? , . / .

Підвищення ефективності паролів може бути забезпечено також іншими способами. По-перше, різні перестановки слів, включаючи заміну першої літери на прописну, заміну всіх літер на прописні, інверсія слова, заміна літери O на цифру 0, літери I на цифру 1 (або на знак оклику), заміна літери S на цифру 5, перетворення в множину (househouses). Цей спосіб дає близько 1000000 варіантів для перебирання. По-друге, різні перестановки слів, що не перекривають перший спосіб, заміна однієї малої літери на прописну (Olexander, oleXander, olexaNder та ін.), заміна двох (трьох і т.д.) малих літер (OlexaNder, OleXanDer). Другий спосіб за умови заміни однієї літери дає 400 000 варіантів, 2-х – 1 500 000 варіантів, 3-х – 3 000 000 варіантів для їх перебирання. Найбільш складний і захищений варіант – це пароль, що складається з двох коротких слів зі знаком пунктуації між ними. Через пароль, що складається з двох слів довжиною від 3 до 5 символів і знаку пунктуації між ними, дається близько 90 000 000 варіантів для перебирання (і це без використання першого та другого способів) [13, с. 174].

Також необхідно розуміти можливі види заволодіння паролями для ефективної протидії, серед них: підглядання за користувачем, коли той вводить пароль, що дає право на роботу з операційною системою; одержання пароля з файлу, в якому цей пароль був збережений користувачем, який не бажає утрудняти себе введенням пароля при під'єднанні до мережі (як правило, такий пароль зберігається у файлі в незашифрованому вигляді); пошук пароля, що користувачі записують на календарях, у записних книжках чи на зворотному боці комп'ютерних клавіатур; крадіжка зовнішнього носія з паролівними даними (дискети чи електронного ключа, на яких зберігається пароль користувача) [12, с. 22].

Однак найважливішим для прокурора з точки зору ризиків розголошення інформації та наслід-

ків дисциплінарного характеру є комплексне забезпечення безпеки засобів автентифікації та авторизації прокурора в ЄРДР як ключової електронної системи, що застосовується у кримінальній процесуальній діяльності.

Відповідно до п. 3 глава 1 розділу I Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затвердженого наказом Генерального прокурора № 231 від 17.08.2023 (далі – Положення про ЄРДР), Реєстр – електронна інформаційно-комунікаційна система, призначена для збирання, зберігання, захисту, оброблення, обліку, пошуку, узагальнення даних, зазначених у пункті 1 глави 1 розділу II цього Положення, які використовуються для формування звітності, а також надання інформації про відомості, внесені до Реєстру, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та законодавства, яким урегульовано питання захисту персональних даних та доступу до інформації з обмеженим доступом [3].

Особливістю роботи з ЄРДР, на відміну від всіх інших електронних систем та баз даних, є його процесуальний статус, обумовлений наявністю в КПК України вимог щодо внесення до ЄРДР ключових відомостей під час досудового розслідування (ст. ст. 214, 218, 278, 280-282, 282 КПК України та ін.). З огляду на вказані норми КПК України, відомості ЄРДР є складовою кримінального провадження та на них розповсюджується відповідний процесуальний статус та процесуальні гарантії. Насамперед, щодо відомостей ЄРДР, як невід'ємної складової кримінального провадження, поширюються вимоги ст. ст. 221, 222 КПК України.

Відповідно до п.п. 1, 2 розділу VI Положення про ЄРДР адміністратор здійснює комплекс організаційних, технологічних та програмних заходів щодо захисту відомостей, які містяться в Реєстрі, від несанкціонованого доступу з урахуванням вимог до захисту такої інформації. Адміністратор за кожним фактом компрометації Реєстратором чи Користувачем особистих ключів для доступу до ЄРДР (втрати або пошкодження носія ключової інформації, розголошення ідентифікаторів тощо) невідкладно вживає заходів до його блокування та повідомляє про це керівництво органу прокуратури чи досудового розслідування, у якому працює такий Реєстратор чи Користувач. Повторна видача особистого ключа здійснюється після призначення службового розслідування чи перевірки обставин компрометації з обов'язковим подальшим інформуванням адміністратора Реєстру про

вжиті заходи до недопущення аналогічних порушень у майбутньому.

Автентифікація та авторизація користувача в ЄРДР здійснюється за допомогою електронного ключа доступу щодо якого встановлено суворі вимоги щодо зберігання та використання

Для використання електронного підпису як інструменту автентифікація та авторизація прокурора в ЄРДР необхідні носії ключової інформації, що надаються Адміністратором ЄРДР (Офіс Генерального прокурора та обласні прокуратури (за винятком спеціалізованих).

Надання послуг електронного підпису працівникам органів прокуратури здійснює Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг органів прокуратури України (КНЕДП ОПУ), що є підрозділом Офісу Генерального прокурора.

Пунктами 23, 26, 27 частини першої статті 1 Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 05 жовтня 2017 року № 2155-VIII (далі – Закон № 2155-VIII) передбачено, що кваліфікований електронний підпис – удосконалений електронний підпис, який створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа [1].

Компрометація особистого ключа – будь-яка подія, що призвела або може призвести до несанкціонованого доступу до особистого ключа. Користувачі електронних довірчих послуг – підписувачі, створювачі електронних печаток, відправники та отримувачі електронних даних, інші фізичні та юридичні особи, які отримують електронні довірчі послуги у надавачів таких послуг відповідно до вимог цього Закону.

Згідно з частиною другою статті 12 Закону № 2155-VIII користувачі електронних довірчих послуг зобов'язані забезпечувати конфіденційність та неможливість доступу інших осіб до особистого ключа; невідкладно повідомляти надавача електронних довірчих послуг про підозру або факт компрометації особистого ключа.

Одним із основних напрямів державної інформаційної політики, згідно зі статтею 3 Закону України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року № 2657-XII є забезпечення інформаційної безпеки України. Відповідно до статті 27 цього закону порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України [2].

Регламентом роботи кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг органів прокура-

тури України, який 10 лютого 2022 року затверджено Генеральним прокурором та погоджено головою Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (далі – Регламент), передбачено обов'язковість його норм для усіх користувачів кваліфікованих електронних довірчих послуг, у тому числі підписувачів – працівників органів прокуратури [9].

Згідно з пунктом 4.20.1 Регламенту компрометація ключа підписувача – це факт, або обґрунтована підозра того, що особистий ключ став відомий або доступний до використання іншим особам.

Відповідно до приписів Інструкції щодо повождення з ключовими документами і носіями, затвердженої заступником Генерального прокурора України 05 листопада 2012 року: – носій ключової інформації разом з особистим ключем є об'єктом суворого зберігання; – посадова особа, яка є власником ЕЦП, несе персональну відповідальність за збереження цілісності ключового носія і відповідного ключа, а також за недопущення доступу до ключового носія інших осіб; – ключовий носій повинен зберігатись у службовому сейфі посадової особи або належної користувачу чарунці сейфа, яка повинна надійно зачинятись і опечатуватись; – власник має право зробити резервний запис пароллю доступу до особистого ключа тільки на аркуші паперу, який буде зберігатись у запечатаному конверті в тому ж сховищі, що і ключовий носій. Робити інші записи пароллю доступу заборонено; – під час тимчасового припинення виконання своїх службових обов'язків посадовою особою – власником особистого ключа (у зв'язку з відпусткою, хворобою тощо), він повинен подати в ЦСК або регіональний центр реєстрації заяву про блокування сертифіката (може бути подано усно за телефоном з використанням фрази-пароллю).

Власник особистого ключа зобов'язаний: вживати всіх заходів до забезпечення безпечного зберігання ключового носія; зберігати в таємниці пароль доступу до особистого ключа; використовувати ключ тільки особисто та лише в службових цілях.

Категорично заборонено копіювати ключові дані з ключового носія на будь-які інші носії, передавати ключовий носій іншим особам. Розголошення пароля, а також втрата ключового носія або його потрапляння до інших осіб є фактом компрометації особистого ключа.

Згідно із пунктом 2 розділу VII Положення про ЄРДР, Реєстратори та Користувачі відповідають за порушення вимог цього Положення, отри-

мання, призупинення, поновлення та припинення доступу до Реєстру відповідно до службових повноважень, компрометацію особистих ключів електронного підпису для доступу до ЄРДР (втрату або пошкодження носія ключової інформації, розголошення ідентифікаторів тощо) [3]. Відповідальність за порушення вимог чинного законодавства під час користування ЄРДР Реєстраторами чи Користувачами органів прокуратури України настає за результатами розгляду відповідної скарги Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів (далі – КДКП). КДКП, діючи на засадах верховенства права, законності, незалежності, відкритості і гласності, колегіальності, змагальності, неупередженості, об'єктивності та дотримання гарантій незалежності прокурора, визначає рівень фахової підготовки осіб, які виявили намір зайняти посаду прокурора, та вирішує питання щодо дисциплінарної відповідальності прокурорів, переведення та звільнення прокурорів з посади (частина перша статті 73 Закону України «Про прокуратуру», пункт 7 Положення про порядок роботи відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження).

За результатами опрацювання практики притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурорів КДКП за проступки, пов'язані з порушенням правил роботи з ЄРДР або електронним підписом до ЄРДР можна зробити висновок, що основним порушенням є дублювання електронного підпису до ЄРДР та пароллю для нього керівництвом окружних прокуратур.

Наприклад, рішенням КДКП [10] Особа_3 притягнуто до дисциплінарної відповідальності та накладено дисциплінарне стягнення у виді догани за порушення вимог Інструкції щодо поведження з ключовими документами і носіями від 05.12.2012. Встановлено, що в одному з кримінальних проваджень (за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України), крім осіб, які його переглядали у зв'язку з безпосереднім виконанням своїх службових обов'язків, здійснювався з використанням електронного цифрового підпису для входу до ЄРДР Особа_3 9 разів із різних Ір-адрес (протягом липня-вересня 2017 року). Згідно з інформацією ГПУ за період з червня по вересень 2017 року Особа_3 здійснив перегляд 356 кримінальних проваджень, у яких інформації (спецповідомлення) до ГПУ відділом не готувалися, до виконання завдань, доручень, аналітичних досліджень працівники очолюваного ним відділу не залучалися, що свідчить про можливе використання ним інформації

із ЄРДР в особистих цілях. Крім цього, під час перебування Особа_3 у відпустці (за межами України) з використанням його особистого електронного цифрового підпису систематично здійснювався вхід до ЄРДР з різних Ір-адрес. З червня по липень 2017 року з використанням особистого ключа Особа_3 вхід у кримінальне провадження Номер_1 здійснювався 19 разів, у тому числі 6 разів упродовж однієї доби. Окрім Ір-адрес прокуратури Н-ської області та Н-ської місцевої прокуратури, вхід до ЄРДР з використанням особистого ключа Особа_3 здійснювався також з інших динамічних Ір-адрес, що не використовуються в діяльності органів прокуратури Н-ської області, в тому числі в робочий та позаробочий час, вночі. Також під час перевірки встановлено, що сертифікат особистого ключа Особа_3 на період його відпустки не був заблокований, чим порушено вимоги Інструкції щодо поведження з ключовими документами і носіями від 05.11.2012, якою передбачено, що під час тимчасового припинення виконання своїх службових обов'язків посадовою особою – власником особистого ключа (у зв'язку з відпусткою, хворобою та ін.), вона повинна подати у регіональний центр реєстрації заяву про блокування сертифікату.

Таким чином, під час дисциплінарного провадження в діях Особа_1 КДКП встановлено, що Особа_3, у порушення абзаців 2, 6 розділу «Носій ключової інформації разом із особистим ключем є об'єктом суворого зберігання» Інструкції щодо поведження з ключовими документами і носіями від 05.11.2012, яка передбачає, що ключовий носій повинен зберігатися у службовому сейфі посадової особи або належної користувачу чарунці сейфа, не подавши в ЦСК або регіональний центр реєстрації заяву про блокування сертифікату, умисно вивіз за кордон ключовий носій, з яким перебував там та в цей час за його допомогою здійснював вхід до ЄРДР.

Також варто звернути увагу на випадок притягнення Наказом прокурора Н-ської області до дисциплінарної відповідальності та оголошення догани ОСОБА_4 за неналежне виконання службових обов'язків, що виразилось у недбалому зберіганні службового посвідчення посадової особи органів прокуратури України, невжитті заходів для безпечного зберігання ключового носія, внаслідок чого вони були втрачені [4].

Встановлено, що у ОСОБА_4, в період перебування на лікарняному, було викрадено сумку з документами, службовим посвідченням та ключовим носієм реєстратора ЄРДР. Після цього

ОСОБА_4 було негайно викликано поліцію та подано заяву про злочин, відомості про вказану подію внесено до ЄРДР. Приступивши до виконання своїх службових обов'язків ОСОБА_4 звернувся з усною заявою до регіонального Центру приймання дзвінків Центру сертифікації ключів та повідомив про крадіжку ключового носія та службового посвідчення. За фактом втрати службового посвідчення та ключового носія проведено службове розслідування яким встановлено, що ОСОБА_4 у період тимчасової непрацездатності, у порушення пункту 4.1 Інструкції про службове посвідчення працівника прокуратури України, затвердженої наказом Генерального прокурора України №55 від 11.06.2012, у результаті недбалого ставлення до своїх службових обов'язків не забезпечив належного зберігання службового посвідчення, внаслідок чого воно було втрачено. У порушення пункту 4.5 Інструкції про службове посвідчення працівника прокуратури України, ОСОБА_4 негайно не повідомив керівника прокуратури про втрату посвідчення. Також, ОСОБА_4 у порушення вимог ст. 7 Закону України «Про електронний цифровий підпис», Інструкції про поведження з ключовими документами і носіями від 05.11.2012, не вжив необхідних заходів для безпечного зберігання ключового носія, не повідомив Центр сертифікації ключів (ЦСК) або адміністратора ЦСК у Н-ській області про тимчасове припинення виконання своїх службових обов'язків у зв'язку з, що призвело до втрати ключового носія та створило умови для розголошення конфіденційної інформації, що міститься у ЄРДР.

Судом першої інстанції адміністративний позов ОСОБА_4 до Прокуратури Н-ської області про визнання дій протиправними, визнання протиправним та скасування наказу задоволено частково, визнано протиправним та скасовано наказ про оголошення догани ОСОБА_4 за неналежне виконання службових обов'язків [8]. Судом апеляційної інстанції рішення суду першої інстанції скасовано, прийнято нову постанову якою в позові ОСОБА_4 відмовлено [7]. Судом касаційної інстанції рішення суду апеляційної інстанції залишено без змін [4]. Колегія суддів касаційної інстанції погодилася з висновком суду апеляційної інстанції про те, що під час тимчасового припинення виконання своїх службових обов'язків через хворобу ОСОБА_4 як власник особистого ключа не подав в ЦСК або регіональний центр реєстрації заяву (у будь-якій формі) про блокування сертифікату. Крім того, всупереч вимогам наведеної вище Інструкції щодо поведження з ключовими

документами і носіями від 05.11.2012, ОСОБА_4 не забезпечив належного зберігання ключового носія, а мав його при собі під час перебування на лікарняному. Таким чином, виявлені в ході службового розслідування обставини є достатньою підставою для притягнення ОСОБА_4 до дисциплінарної відповідальності за неналежне виконання службових обов'язків. При цьому, приймаючи наказ про оголошення ОСОБА_4 догани за неналежне виконання службових обов'язків, відповідачем враховано обставини, що можуть обтяжувати або пом'якшувати ступінь і характер відповідальності ОСОБА_4, його особисті характеристики, і притягнуто до найлегшого виду дисциплінарного стягнення.

Також варто звернути увагу на випадки притягнення до дисциплінарної відповідальності, якими прокурорів звільнено з посади у зв'язку з, в тому числі, порушенням Інструкції щодо поведження з ключовими документами і носіями від 05.11.2012, яке полягає у неподанні заяви про блокування електронного ключа доступу до ЄРДР на час відпустки та допущенням доступу до свого особистого електронного цифрового ключа доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань. При чому, в обох випадках з вказаними рішення погодились суди всіх інстанцій, підтвердивши наявність порушень в наведеній частині [5, 6].

Описані нами практичні кейси вказують на важливість дотримання прокурором вимог чинного законодавства України щодо поведження з ключовими документами і носіями при користуванні електронними ключами доступу до ЄРДР.

Невід'ємною складовою правового аспекту інформаційної безпеки ЄРДР є усвідомлення прокурором потенційної кримінальної відповідальності за незаконні дії як з ЄРДР, так і з даними, що в ньому містяться. Вказані протиправні дії в контексті норм Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачає таку потенційну кваліфікацію діянь: несанкціоноване втручання в роботу ЄРДР – за ст. 361 КК України; несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в ЄРДР – за ст. 361-2 КК України; несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в ЄРДР або зберігається в ньому, вчинені особою, яка має право доступу до ЄРДР – за ст. 362 КК України; порушення правил експлуатації ЄРДР або порядку чи правил захисту інформації, яка в ньому оброблюється – за ст. 363 КК України; службове підроблення в частині внесення неправдивих відомостей до ЄРДР – за ст. 366 КК України; роз-

голошення відомостей ЄРДР як даних досудового розслідування – за ч. 2 ст. 387 КК України.

Ще одним важливим аспектом є забезпечення безпеки прокурора під час роботи прокурора з електронними (цифровими) доказами, що передбачає: 1. *Гарантування цілісності електронних (цифрових) доказів*: Прокурор має вжити заходів для забезпечення того, щоб електронні (цифрові) докази не були змінені, пошкоджені або знищені. Для цього використовуються засоби фіксації їхнього стану (найефективнішим з яких є гешування) та обов'язкове ведення журналу всіх дій з доказами; 2. *Належне зберігання електронних (цифрових) доказів*: Електронні (цифрові) докази, що розміщені на фізичних носіях повинні зберігатися в спеціально організованих місцях з дотриманням експлуатаційних рекомендацій, забезпечення їх конфіденційності та цілісності а також їх резервні копії повинні зберігатися централізовано на сервері органу досудового розслідування або органу прокуратури; 3. *Забезпечення контролю доступу до електронних (цифрових) доказів*. Обмеження доступу до електронних (цифрових) доказів має бути належним та відповідати вимогам КПК України. Доступ до доказів повинні мати лише уповноважені особи, і цей доступ має фіксуватися та реєструватися для забезпечення можливості подальшого контролю; 4. *Застосування ефективних методів шифрування електронних (цифрових) доказів*. Для захисту цифрових доказів від несанкціонованого доступу використовуються методи шифрування. Це особливо важливо при передачі даних або при їх зберіганні на зовнішніх фізичних носіях; 5. *Документування процесу роботи з електронними (цифровими) доказами (chain of custody)*. Усі етапи роботи з електронними (цифровими) доказами (від вилучення до зберігання і використання в суді) мають бути детально задокументовані, що включає фіксацію часу, місця, осіб, які мали доступ до доказів, а також інструментів і методів, що використовувались під час роботи з ними; 6. *Навчання прокурорів*. Прокурори та інші особи, які працюють з електронними (цифровими) доказами, повинні проходити регу-

лярне навчання щодо правильного поводження з такими доказами та щодо нових методів захисту; 7. *Забезпечення прокурорів програмними та технічними засобами*, що передбачає використання прокурорами спеціалізованих програмних та апаратних засобів для виявлення, фіксації, аналізу та зберігання електронних (цифрових) доказів, які забезпечують максимальний рівень безпеки; 8. *Дотримання норм КПК України, профільних законів та ДСТУ під час роботи з електронними (цифровими) доказами*. Це передбачає, що прокурор має діяти відповідно до вимог КПК України, профільних законів та ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 (ISO/IEC 27037:2012, IDT) "Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів", що регулюють використання роботи з електронними (цифровими) доказами. Це передбачає дотримання норм щодо конфіденційності, прав людини та забезпечення належного процесу доказування; 9. *Моніторинг та аудит процесів роботи з електронними (цифровими) доказами*, що передбачає постійний аудит і моніторинг доступу та використання електронних (цифрових) доказів та дозволитиме вчасно виявити порушення і запобігти потенційним загрозам. Наведені заходи мають на меті забезпечення безпеки прокурора під час роботи з електронними (цифровими) доказами і гарантувати їх цілісність та достовірність.

Висновки. Дотримання прокурором вимог безпеки під час роботи з електронним сегментом кримінального провадження є невід'ємно складовою загальної системи забезпечення особистої безпеки прокурора та ефективного виконання прокурором службових повноважень. Електронне середовище, як одне з найбільш важливих та найменш вивчених прокурорами потребує особливої уваги та вжиття вичерпних заходів щодо: забезпечення безпеки комп'ютера та службової інформації, що зберігається в електронному вигляді в його модулях пам'яті, забезпечення безпеки засобів автентифікації та авторизації прокурора інформаційних системах та роботи з електронними (цифровими) доказами.

Список літератури:

1. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2155-VIII (зі змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>
2. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 року № 2657-XII (зі змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
3. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затв. наказом Генерального прокурора № 231 від 17.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05.03.2018 у справі № 804/2948/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/72693440>
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 30.04.2020 у справі № 821/677/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89012942>
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24.06.2020 у справі № 826/6147/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90029742>
7. Постанова Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 21.11.2017 у справі № 804/2948/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70546264>
8. Постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 21.07.2017 у справі № 804/2948/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67887163>
9. Регламентом роботи кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг органів прокуратури України, який 10 лютого 2022 року затверджено Генеральним прокурором та погоджено головою Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://ca.gp.gov.ua/uk/pro-knedp/reglament-knedp>
10. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів №69дп-17 від 30.08.2017. URL: <https://www.kdkp.gov.ua/decision/2017/08/30/850>
11. Бурячок В.Л. А.В Платоненко, О.В. Семко Вибір раціонального способу генерування паролів серед множини існуючих // Безпека інформації. 2019. Том 25, № 1. С. 59–64.
12. Франчук В.М. Захист інформаційних ресурсів: криптографічні та стеганографічні методи захисту даних. Посібник для викладачів, вчителів та студентів інформатичних спеціальностей. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 120 с.
13. Франчук В.М. Захист даних. Засоби парольної ідентифікації та адміністрування // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 2 : Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання. 2017. № 19. С. 170-174.
14. NordPass password manager. 2019. URL: <https://nordpass.com/most-common-passwords-list/>

Kalancha I.H., Yurchyshyn Yu.V. ENSURING THE SAFETY OF PROSECUTORS WHEN WORKING WITH THE ELECTRONIC SEGMENT OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

In the article, the authors study the potential dangers for a prosecutor when working with the electronic segment of criminal proceedings and propose preventive measures to prevent them. The authors point out that the specifics of the prosecutor's work determine the daily use of various electronic tools: The Unified Register of Pre-trial Investigations, Accounting and Statistics of Prosecutor's Offices and the Electronic Document Management System of the Prosecutor's Office of Ukraine. Different legal status of these information systems and approaches to authentication and authorisation of the prosecutor as a registrar or user determine different approaches to ensuring the security of the prosecutor when working with information systems. The authors point out that ensuring the reliability of passwords is relevant both for authentication and authorisation in electronic systems and for controlling access to a computer account, and in this regard, the author examines the requirements for passwords and possible types of password theft, and provides approaches to effective counteraction. The authors establish that the peculiarity of working with the URPTI, unlike all other electronic systems and databases, is its procedural status due to the requirements in the CPC of Ukraine to enter key information into the URPTI during the pre-trial investigation. The authors emphasise that the most important thing for a prosecutor in terms of the risks of information disclosure and disciplinary consequences is to ensure comprehensive security of the means of authentication and authorisation of a prosecutor in the URPTI as a key electronic system used in criminal proceedings. The authors analyse the practice of bringing prosecutors to disciplinary liability for misconduct related to violation of the rules of work with the URPTI or electronic signature to the URPTI, and conclude that the main violation is duplication of the electronic signature to the URPTI and its password by the management of district prosecutor's offices. The authors emphasize that an important aspect is to ensure the prosecutor's security when working with electronic (digital) evidence, which includes: ensuring integrity; proper storage; ensuring access control; application of effective encryption methods; documenting the work process; training of prosecutors; providing prosecutors with software and hardware; compliance with the provisions of the CPC of Ukraine and relevant laws; monitoring and auditing of work processes.

Key words: prosecutor, security, electronic segment, password, criminal procedure, electronic evidence, digital evidence, hashing.

Садонцева Л.К.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті досліджено особливості кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, визначенні та розкрити ключові ознаки такого кримінального провадження, встановлено співвідношення такого кримінального провадження з іншими суміжними поняттями, а також окреслені перелік загальних правил здійснення кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. Підкреслюється, що розбудова України як демократичної, соціальної та правової держави актуалізує питання вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства. Вочевидь, кардинальної трансформації потребують гарантії забезпечення прав людини, має бути сформована переконаність особи і суспільства в дієвості засади верховенства права, рівень довіри до органів системи кримінальної юстиції має бути підвищений. За таких умов особливого значення набувають питання реформування інституту звільнення від кримінальної відповідальності, адже недосконалість його правової регламентації завдає шкоди інтересам правосуддя, порушуючи процесуальні права учасників кримінального провадження. Відмічається, що до загальних правил, що мають бути дотримані при здійсненні кримінального провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності, слід віднести: врахування інтегрального характеру інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності; добровільний, вольовий та усвідомлений характер дій підозрюваного, обвинуваченого при вирішенні питання про його звільнення від кримінальної відповідальності; вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності виключно судом; забезпечення доказування додаткових обставин, пов'язаних із підтвердженням наявності підстав і умов для звільнення особи від кримінальної відповідальності; диференціація окремих процедур залежно від підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальне провадження, звільнення особи від кримінальної відповідальності, форми закінчення досудового розслідування, підозрюваний, обвинувачений.

Постановка проблеми. Статтею 3 Конституції України передбачається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а згідно з ст. 8 Основного Закону в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1]. Розбудова України як демократичної, соціальної та правової держави актуалізує питання вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства. Кардинальної трансформації потребують гарантії забезпечення прав людини, має бути сформована переконаність особи і суспільства в дієвості засади верховенства права, рівень довіри до органів системи кримінальної юстиції має бути підвищений. За таких умов особливого значення набувають питання реформування інституту звільнення від кримінальної відповідальності, адже недосконалість його правової регламентації завдає шкоди інтер-

есам правосуддя, порушуючи процесуальні права учасників кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окресленої проблематики уявляється неможливим без аналізу стану наукової розробки інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності. До цієї проблеми звертались у своїх роботах Ю. В. Баулін, Г. І. Глобенко, О. А. Гритенко, О. А. Губська, О. О. Дудоров, В. М. Кобернюк, Г. Р. Крет, І. В. Леоненко, О. А. Марченко, Р. І. Матюшенко, В. О. Меркулова, Г. В. Рось, О. О. Торбас, Д. В. Шилова та багато інших науковців.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, визначення та розкриття ключових ознак такого кримінального провадження, установлення співвідношення такого криміналь-

ного провадження з іншими суміжними поняттями, а також окреслення переліку загальних правил здійснення кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Сутність і призначення кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності розкривається через характерні ознаки, що йому властиві. Проаналізуємо їх.

1. Є проявом диференціації кримінальної процесуальної форми. Це проявляється у наявності особливих умов та підстав для застосування звільнення від кримінальної відповідальності. До того ж наявні і відмінні від інших кримінальних проваджень процедури, зокрема роз'яснення підозрюваному підстав для звільнення, права заперечувати проти такого звільнення, отримання від підозрюваного письмової згоди, з'ясування думки потерпілого щодо звільнення тощо. Крім того, специфічними є й процесуальні гарантії, які корелюють із правами та обов'язками основних учасників, залучених до процесу звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності та вирішення цього питання судом. Зауважимо, що основні особливості кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності стосуються судового провадження, хоча, відмінності порівняно з ординарним порядком кримінального провадження мають прояв і під час досудового розслідування.

2. Є різновидом альтернативного способу вирішення кримінально-правового конфлікту. На протигагу звичайній процедурі, яка спрямована, насамперед, на встановлення винної особи та забезпечення притягнення її до кримінальної відповідальності, що свідчить про одночасно і відновлювальний, і каральний вплив, кримінальне провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності, хоча також загалом забезпечує вирішення справи по суті, тягне за собою інші правові наслідки і не передбачає реалізації форм кримінальної відповідальності. Зазначене може свідчити про те, що таке кримінальне провадження можна розглядати, по аналогії, наприклад, з інститутом угод, як альтернативу звичайній, ординарній процедури.

У світлі цього О. О. Дудоров відмічає, що звільнення від кримінальної відповідальності є втілення правових принципів і формою реагування сучасної держави на вчинення злочинів, альтернативною покаранню та звільненню від

покарання та його відбування [2, с. 118]. Так само В. М. Кобернюк також розглядає інститут звільнення як альтернативу кримінальному покаранню, спрямовану на виконання завдань кримінального права та кримінального провадження, що сприяє профілактиці правопорушень та виправленню винних, досягненню процесуальної економії та спрощенню й прискоренню кримінального провадження. При цьому таке кримінальне провадження має реалізовуватися відповідно до засад кримінального провадження і має відповідати як суспільним потребам, так і приватним інтересам учасників кримінального судочинства [3, с. 11].

3. Дуоджерельний характер правового регулювання. Міжгалузевість інституту звільнення від кримінальної відповідальності характеризується тим, що питання про підстави та матеріальні умови звільнення визначаються Законом України про кримінальну відповідальність, водночас процесуальний порядок реалізації звільнення особи від кримінальної відповідальності регламентовано положеннями КПК, зокрема статтями 285–289.

Зазначена особливість є однією з тих, що найчастіше підкреслюється щодо інституту звільнення від кримінальної відповідальності, що охоплює одночасно і матеріальні, і процесуальні норми. Зокрема перші, на переконання В. М. Кобернюка, застосовуються в частині визначення підстав звільнення від кримінальної відповідальності, водночас другі безпосередньо регулюють порядок звільнення від кримінальної відповідальності. З огляду на це саме звільнення від кримінальної відповідальності є кримінально-правовою підставою або основою для закриття кримінального провадження, натомість закриття кримінального провадження становить форму реалізації звільнення від кримінальної відповідальності. Отже, слід цілком погодитися з науковцем в тому, що закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності співвідносяться як форма і зміст відповідно [3, с. 16].

4. Обмеженість переліку підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Попередньо вже розглядалося питання щодо системи підстав або видів звільнення особи від кримінальної відповідальності. І хоча цей перелік охоплює положення як Загальної, так і Особливої частини КК, водночас він є вичерпним і не допускає розсуду суду або прокурора щодо розширення цього переліку за рахунок не передбаченого законом випадком. Дискреційні повноваження вказаних суб'єктів можуть бути реалізовані тільки

в контексті оцінки наявності відповідної підстави та властивих їй умов для застосування звільнення.

5. *Прийняття остаточного рішення про звільнення виключно судом.* Маємо підкреслити, що законодавець у чинних положеннях КПК не передбачив жодних винятків і закріпив повноваження закривати кримінальне провадження у зв'язку зі звільнення особи від кримінальної відповідальності виключно за судом.

На нашу думку, досить детально цей аспект розкритий у науковому доробку О. О. Дудорова в контексті дослідження питання про відповідність інституту звільнення від кримінальної відповідальності ідеям презумпції невинуватості. Зокрема, вчений наводить сформульоване у спеціальній юридичній літературі бачення стосовно невідповідності матеріально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності та процесуальної форми його втілення конституційному принципу презумпції невинуватості. При цьому деякі науковці наголошують на тому, що навіть віднесення звільнення від кримінальної відповідальності до компетенції суду (ч. 2 ст. 44 КК України, ч. 1 ст. 286 КПК України), не спроможне вирішити проблему, оскільки закриття кримінального провадження ухвалою суду без постановлення обвинувального вироку, яким тільки і може бути встановлено винуватість особи у вчиненні злочину, а отже конституційна презумпція невинуватості при звільненні від кримінальної відповідальності залишається не спростованою. Опонуючи вказаній позиції О. О. Дудоров звертається до тлумачення ч. 1 ст. 62 Конституції України, що дає йому підстави резюмувати, що встановлення винуватості особи у вчиненні злочину саме обвинувальним вироком суду вимагається лише в тому разі, коли особа піддається покаранню. При цьому сама Конституція України залишає відкритим питання про те, в якому порядку має встановлюватись винуватість особи у вчиненні злочину, якщо цій особі покарання не призначається [2, с. 119-120].

На наше переконання, підхід, запропонований О. О. Дудоровим, цілком відповідає концептуальному змісту засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. Слід уточнити, що розглядувана конституційна норма має своє втілення і в КПК у ч. 1 ст. 17 в аналогічному текстовому варіанті. При цьому ми так само хочемо сфокусувати увагу на єднальному сполучнику «і» між словами «вважається невинуватою у вчиненні злочину» та «не може бути піддана кримінальному покаранню», що може свідчити про те, що

наявність обвинувального вироку суду потрібна саме для настання обох наслідків одночасно, тобто коли за визнанням особи винуватою слідує призначення такої особі покарання.

На підтвердження цього може бути наведено і позицію Ю. В. Бауліна, на думку якого ч. 1 ст. 62 Конституції України не виключає того, що суд може визнати звільнювану від кримінальної відповідальності особу такою, яка вчинила злочин, у процесуальному порядку, відмінному від винесення обвинувального вироку. Науковець аргументовано доводить, що жодна зі складових презумпції невинуватості при звільненні від кримінальної відповідальності не страждає (так, не йдеться про перекладання тягаря доказування на особи, так само усі сумніви щодо доведеності вини особи слід тлумачити на її користь тощо) [4, с. 54–55].

Водночас у контексті положень ч. 1 ст. 62 Конституції України, ч. 1 ст. 17 КПК, а також пункту 2 ст. 6 ЄКПЛ, все ж питання закриття має вирішуватися в ухвалі суду, оскільки йдеться про застосування нереабілітуючої підстави та необхідність констатації у ньому вчинення особою певного кримінального правопорушення як факту.

6. *Додатковий предмет доказування.* У світлі питання про цю ознаку відмітимо, що у своїй дисертації К.В. Токаренко відмічає, що глава 24 КПК не містить будь-яких положень щодо окремих, спеціальних питань встановлення та правової оцінки окремих підстав звільнення від кримінальної відповідальності, які безперечно існують. До того ж відзначається, що у процесуальній літературі все ще відсутні необхідні механізми встановлення каяття, методики доказування, фіксації та оцінювання цієї юридично значущої обставини [5, с. 121–122]. При тому, що як вказується у літературі, «навіть за умови проведення досудового розслідування не в повному обсязі клопотання має містити (крім іншого) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його правову кваліфікацію, докази, які підтверджують факт вчинення особою суспільно небезпечного діяння (ст. 287 КПК). Встановлення особи, яка вчинила злочин, її винуватості у його вчиненні є необхідною умовою закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами [6, с. 37].

На доповнення до цього додамо, що у п. 7 ч. 1 ст. 287 КПК передбачено таку складову змісту клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, як «наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримі-

нальної відповідальності, та відповідна правова підстава». На наш погляд, це вказує на наявність додаткових обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо звільнення від кримінальної відповідальності. При цьому, оскільки йдеться про прийняття підсумкового рішення, яким справа вирішується по суті, а не проміжного (як наприклад, у разі подання клопотання про дозвіл на обшук чи застосування заходів забезпечення кримінального провадження), доцільніше вести мови не про локальний предмет доказування, а саме про додатковий, оскільки частина обставин, що мають бути встановленими і доведеними в клопотанні, цілком відповідає тому переліку, що вказаний у ст. 91 КПК.

7. *Добровільність і усвідомленість застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності.* Це пов'язано з тим, що звільнення від кримінальної відповідальності є звільненням з не реабілітуючих обставин. І хоча, як зауважує О. А. Марченко, звільнення від кримінальної відповідальності виключає засудження, покарання, судимість особи, – це звільнення не свідчить про її виправдання, про визнання її невинуватою у вчиненні злочину. Настання для особи, яка вчинила злочин, специфічного правового наслідку, певної депеналізації у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності, не має впливати на кваліфікацію вчиненого, не усуває оцінку діяння як такого, що містить у собі суттєву небезпеку (або загрозу цієї небезпеки). Отже, на переконання дослідниці, звільнити від кримінальної відповідальності можна лише ту особу, яка зобов'язана її понести [7, с. 63]. А тому особа має добровільно на це погодитися, відмовившись від можливості доведення своєї невинуватості у виправдувальному вирокі суду та пов'язаних із цим механізмів реабілітації.

8. *Поліаспектне аксіологічне значення.* Аналіз літератури з кримінального права та кримінального процесу засвідчує те, що регламентація у законі та застосування на практиці інституту звільнення від кримінальної відповідальності відіграє важливу функціональну роль для обох галузей права. При цьому очевидним є позитивний вплив від реалізації відповідних нормативних положень як для держави та суспільства загалом, оскільки це пов'язано із оптимізацією загальної кримінальної процесуальної форми, так і для підозрюваного, обвинуваченого (в контексті незастосування стосовно них негативних наслідків, пов'язаних із формами реалізації кримінальної відповідальності, а також потерпілого (щодо пев-

них підстав для звільнення), коли йдеться про більш спрощений порядок встановлення та відшкодування шкоди, пришвидшене поновлення первинного статусу потерпілого.

Зважаючи на це, підкреслимо, що значення кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності одночасно проявляється у двох площинах – з одного боку йдеться про корисність і для публічних, і для приватних інтересів, з іншого боку можна розглядати позитивний вплив в рамках і матеріальних, і процесуальних правовідносин.

Деталізує значення звільнення від кримінальної відповідальності і В. М. Кобернюк, підкреслюючи, що «в площині кримінального права він покликаний сприяти профілактиці кримінальних правопорушень, досягненню мети виправлення правопорушника без обмеження його прав і свобод шляхом покарання». При цьому для кримінального процесу його роль полягає в сприянні швидкості кримінального провадження, забезпеченні додержання засади розумних строків. Також В. М. Кобернюк відмічає позитивний вплив для суспільних інтересів, проявом чого є досягнення процесуальної економії, зменшення витрат часу, матеріальних і людських ресурсів, підвищення довіри до системи кримінальної юстиції. Насамкінець, можемо знайти в роботі дослідника і вказівку на цінність інституту звільнення для окремих учасників, як от, підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого. У ключі цього слушним є уточнення про потенційну важливість цього інституту з позиції потерпілого, для його це означатиме уникнення «повторної віктимізації», зумовленої участю у процедурах кримінального провадження [3, с. 16–17].

9. *Є юридичним фактом для трансформації як кримінальних, так і кримінальних процесуальних правовідносин.* Як зазначає Ю.В. Баулін, ухвалення судом рішення про звільнення від кримінальної відповідальності є актом, що свідчить про припинення кримінально-правових відносин між особою, яка вчинила злочин, і державою. Це також вказує на те, що з цього моменту відповідна особа вже не несе обов'язку відповідати перед державою за скоєне, не може нести тягар кримінальної відповідальності, хоча і не йдеться про виправдання особи, оскільки кримінальне провадження припиняється з не реабілітуючих для особи підстав [8, с. 256]. Розглядаючи перелік характерних ознак інституту звільнення від кримінальної відповідальності, В. М. Кобернюк вказує і на спеціальні правові наслідки (матері-

альні – незастосування обмежень прав і свобод особи, які становлять сутність кримінальної відповідальності, і процесуальні – закриття кримінального провадження).

Беручи до уваги вказані правові наслідки закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, а також розуміючи під юридичним фактом ті, обставини об'єктивної реальності, що спричиняють виникнення, зміну та припинення правовідносин, а також настання інших правозначущих наслідків, ми можемо констатувати, що кримінальне провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності спричиняє трансформацію одночасно і кримінальних, і кримінальних процесуальних правовідносин, що обумовлено інтергалузевим характером самого інституту звільнення від відповідальності.

На підставі проведеного аналізу характерних ознак кримінального провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності спробуємо запропонувати авторську дефініцію цього поняття, виходячи із визначення того, що загалом є кримінальним провадженням (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК). Отже, кримінальне провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності – це

досудове розслідування та судове провадження, система процесуальних дій, змістом яких є забезпечення реалізації міжгалузевого інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставах та за умов, що передбачені Законом України про кримінальну відповідальність.

Висновки. У підсумку визначимо ті загальні правила, що мають бути дотримані при здійсненні кримінального провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності:

1. Врахування інтергалузевого характеру інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності;
2. Добровільний, вольовий та усвідомлений характер дій підозрюваного, обвинуваченого при вирішенні питання про його звільнення від кримінальної відповідальності;
3. Вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності виключно судом;
4. Забезпечення доказування додаткових обставин, пов'язаних із підтвердженням наявності підстав і умов для звільнення особи від кримінальної відповідальності;
5. Диференціація окремих процедур залежно від підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Список літератури:

1. Конституція України : станом на 15 січ. 2021 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2021. 76 с.
2. Дудоров О.О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2017. 872 с. URL: <http://dudorov.com.ua/images/download/vp-vp2.pdf>
3. Кобернюк В. М. Закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 28 с.
4. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Baulin_Yurii/Zvylnennia_vid_kryminalnoi_vidpovidalnosti.pdf?PHPSESSID=nikrvfn5usjh9mu5ea5obb6fe7
5. Токаренко К. В. Процесуальний порядок закриття кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2016. 209 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/b01c0a11-3e09-4a4d-8532-70f26bd13ee7/content>
6. Удалова Л.Д. Предмет доказування у справах, що закриваються провадженням за нереабілітуючими підставами. Монографія / Л.Д. Удалова, Н.З.Рогатинська . Київ, КНТ, 2009. 152 с.
7. Марченко О. А. Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса. 2018. 309 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0418U003928>
8. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Т. 17: Кримінальне право. – Харків, 2017. – С.

Sadontseva L.K. FEATURES OF CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING EXEMPTION OF A PERSON FROM CRIMINAL LIABILITY

The article examines features of criminal proceedings regarding the release of a person from criminal liability, defines and reveals the key characteristics of such criminal proceedings, establishes the correlation of such criminal proceedings with other related concepts, and also outlines a list of general rules for conducting criminal proceedings regarding the exemption of a person from criminal liability.

It is emphasized that development of Ukraine as a democratic, social and legal state brings up to date the issue of improving criminal and criminal procedural legislation.

It is evident that guarantees of human rights require a radical transformation, assurance of an individual and society in the effectiveness of the rule of law must be formed, and the level of trust in the criminal justice system bodies must be increased.

Under such conditions, issues of reforming the institution of exemption from criminal liability become particularly important, since the imperfection of its legal regulation harms the interests of justice, violating the procedural rights of participants in criminal proceedings. It is noted that the general rules that must be observed when conducting criminal proceedings on exemption from criminal liability should include: taking into account the interdisciplinary nature of the institution of exemption from criminal liability; the voluntary, strong-willed and conscious nature of the actions of a suspect or accused when deciding on their exemption from criminal liability; the issue of exemption from criminal liability being resolved exclusively by the court; ensuring proof of additional circumstances related to confirming the presence of grounds and conditions for exemption from criminal liability; differentiation of individual procedures depending on the grounds for exemption from criminal liability.

Key words: *criminal proceedings, exemption of a person from criminal liability, forms of termination of pre-trial investigation, suspect, accused.*

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.9:004.738(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.6/21>

Стратонов В.М.

Херсонський державний університет

ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Статтю присвячено аналізу українського законодавства у галузі запровадження електронного судочинства. Реформування судочинства, його адаптація до загальноєвропейських стандартів, пошук оптимальної моделі відправлення правосуддя з урахуванням потреб населення і професійної суддівської спільноти, а також відсутність комплексного підходу до розгляду даного питання, зумовлює актуальність його дослідження.

Розглянуто підходи вітчизняних науковців до визначення змісту електронного судочинства є цікавими позиції вітчизняних науковців. Аргументовано тезу, що електронне судочинство не доцільно зводити тільки до оцифрування судових справ та отримання судових повідомлень в електронному форматі. Наголошено, що у деяких нормативних документах законодавець також оперує назвою «Єдина судова інформаційно-комунікаційна система» (ЄСІКС), що створює певну невизначеність, що є прогалиною законотворчої техніки, яка має бути найближчим часом усунена. Досліджено нормативно-правові акти, які регулюють поетапне інтегрування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи у діяльність судів і органів судової адміністрації.

Зроблено висновок, що сучасне законодавство щодо запровадження електронного судочинства в Україні є доволі хаотичним і не завжди узгодженим, хоча і прослідковується певна послідовність у прийнятті владних рішень, що зумовлено зовнішніми і внутрішніми чинниками, серед яких воєнний стан, обмежене фінансування, актуалізація більш нагальних питань у системі державної влади, відсутність загальної стратегії електронного судочинства в Україні тощо. Відкритими залишаються питання технічного оснащення судів і відсутності зв'язку в судах, рівня інформаційної освіченості населення і можливості доступу до мережі Інтернет, ризики стороннього втручання в інформаційно-комунікаційні системи суду і безпеки даних.

Доведено, що розроблення і введення інтегрованої інформаційної системи судочинства, використання інформаційно-комунікаційних технологій за умов належного навчання і підготовки працівників апарату суду і суддів, призведе до швидкого і якісного розгляду справ судами і сприятиме відкритості судового процесу.

Ключові слова: електронне судочинство, електронний суд, цифровізація, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, законодавство України.

Постановка проблеми. Електронне судочинство є важливим компонентом електронного урядування, яке справедливо вважають трендом останніх років, зважаючи на виклики пандемії Covid-19 і введення воєнного стану після повномасштабного вторгнення. Головна мета електронного судочинства – підвищення ефективності судової системи і полегшення доступу до правосуддя.

Сьогодні Україна перебуває у процесі реформування судочинства, адаптації до загальноєвропейських стандартів, пошуку оптимальної моделі відправлення правосуддя з урахуванням потреб населення і професійної суддівської спільноти. У цьому контексті концепція електронного судочинства трактується різними способами – від цифровізації судового процесу до онлайн-суду у смартфоні, за аналогією із «державою у смарт-

фоні». Тож актуальність наукового дослідження феномену електронного судочинства в Україні зумовлена відсутністю комплексного підходу до розгляду даного питання, що обґрунтовує, в першу чергу, вивченням нормативної бази з цього питання. Безсумнівно, розроблення і введення інтегрованої інформаційної системи судочинства, використання інформаційно-комунікаційних технологій за умови належного навчання і підготовки працівників апарату суду і суддів, призведе до швидкого і якісного розгляду справ судами і сприятиме відкритості судового процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тема електронного судочинства активно обговорюється у правничій спільноті, чимала кількість наукових праць присвячена питанню функціонування електронного суду загалом і окремим його аспектам, авторами яких є О. В. Брицев, Н. Ю. Голубєва, К. Б. Дрогозюк, А. В. Кожевнікова, В. Б. Марченко, С. В. Щербак та інші. Однак електронне судочинство як об'єкт наукового дослідження є динамічним явищем, мінливість якого зумовлена зміною часу та обставин суспільно-політичного життя в Україні, що сприяє появі нових актуальних тем для дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття питання електронного судочинства через призму законодавчого регулювання, що зумовило вирішення таких завдань:

- проаналізувати актуальні нормативно-правові акти, які закріплюють здійснення судового процесу в електронній формі;

- окреслити коло суб'єктів, відповідальних за запровадження електронного судочинства в Україні;

- прослідкувати, які заходи були здійснені законодавцем для адаптації електронного судочинства до діючих судових процедур і обставин надзвичайного характеру (пандемія Covid-19, воєнний стан);

- висвітлити пропозиції щодо перспективи електронного судочинства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу законодавства, варто визначити сутність та зміст явища електронного судочинства. У Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи наведено визначення електронного правосуддя як використання інформаційно-комунікаційних технологій у здійсненні правосуддя всіма зацікавленими сторонами судової системи з метою підвищення ефективності та якості надання публічних послуг, зокрема особам та підприємствам, включаючи електронні комунікації та обмін даними, а також доступ до судової інформації [23, п. 38].

З приводу визначення змісту електронного судочинства є цікавими позиції вітчизняних науковців. О. Олійничук та інші зазначають, що електронне правосуддя – це система, котра складається з багатьох взаємопов'язаних елементів, які мають забезпечити осучаснення процесу судочинства відповідно до новітніх тенденцій цифровізації та інформатизації суспільних процесів згідно з нормами законодавства [6, с. 147].

У своєму дослідженні В. Б. Марченко наголошує, що електронне судочинство є складним, комплексним і еволюційним явищем; електронний суд постає щонайменше як «технологічний проект, програмний продукт і законодавчо-правове поняття». Науковець зазначає, що сама по собі електронна форма не створює ніяких нових елементів процесу судочинства і, відповідно, окремих інститутів процесуального права, а тому правову природу електронного суду необхідно визначати як технологічну (електронну) форму окремих елементів судочинства [5, с. 549–551].

З протилежної точки зору, С. В. Щербак та А. В. Кожевнікова вважають, що розгляд справи в електронній формі, дистанційний або письмовий розгляд справи без судового засідання неодмінно призведуть до зміни форми судового процесу, а тому, наголошують на необхідності формування нової моделі електронного правосуддя, яка базується на «концептуальній перебудові усталеної процесуальної традиції, а не пристосуванні інформаційних технологій до існуючих процесуальних норм [21, с. 242].

Своєю чергою, О. В. Бринцев наводить тезу, що електронний суд постає у двох значеннях. У вузькому розумінні – це підсистема в системі Єдиної судової інформаційної системи України, призначена для забезпечення своєчасного отримання учасниками судового процесу повісток та повідомлень про розгляд судових справ та процесуальних документів, ухвалених під час розгляду справ. У широкому розумінні електронний суд є елементом інформаційного суспільства, це самостійна унікальна форма судового процесу, заснованого на новітніх інформаційних технологіях, що забезпечують повний цикл розгляду судової справи в електронному форматі [1, с. 9].

На наш погляд, у правовій доктрині відсутній узгоджений підхід до розуміння електронного судочинства, так само і немає єдиного погляду на генезу електронного судочинства в Україні. Деякі вчені-правники вважають, що електронне судочинство почало зароджуватись у 2004 році, з прийняттям процесуального законодавства,

яке містило норму про фіксування судового процесу технічними засобами, і з розробкою офіційного вебпорталу судової влади України [2, с. 79; 3, с. 174].

Інші вітчизняні дослідники дотримуються думки, що запровадження ідеї електронного судочинства в українське законодавство відбулось у 2017 році, із внесенням змін до процесуальних кодексів, які закріпили нове програмне забезпечення у судах» [21, с. 239; 5, с. 549]. Дійсно, ми підтримуємо тезу, що технологічною основою цифровізації правосуддя стало використання в судах ЄСІТС. У деяких нормативних документах законодавець також оперує назвою «Єдина судова інформаційно-комунікаційна система» (ЄСІКС), що створює певну невизначеність, однак є лише прогалиною законотворчої техніки, яка, сподіваємось, буде усунена найближчим часом.

Концепція проєкту з запровадження ЄСІТС спочатку зводилась до оцифрування всіх процесів у судочинстві і відходу від паперових справ на користь електронних. Однак у 2019 році стало зрозумілим, що задум повноцінного запуску ЄСІТС одразу у всіх судах України виявився надто амбітним, тому було прийнято рішення про поетапне запровадження окремих підсистем (модулів) ЄСІТС [21, с. 240]. Усі зазначені процеси хронологічно прослідковуються за допомогою аналізу нормативно-правових актів, які визначили процедуру і напрями запровадження електронного судочинства і регламентують відправлення правосуддя в Україні в електронній формі.

Закони України. Закон України «Про судову стрію і статус суддів» є профільним законом, який містить положення щодо різних форм і способів здійснення судочинства в електронному форматі. Зокрема, стаття 15-1 регламентує засади функціонування ЄСІТС у судах, Вищій раді правосуддя (далі – ВРП), Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Державній судовій адміністрації України (далі – ДСА). Крім того, стаття 11 передбачає інформування сторін і надсилання електронних документів з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, у тому числі мобільного застосунку Дія; трансляцію судового засідання, його фіксацію технічними засобами [19].

Нормативно-правові акти, які визначають процедуру судового розгляду різних категорій справ – процесуальні кодекси, також регламентують функціонування ЄСІТС, зокрема у статті 6 Господарського процесуального кодексу (ГПК), статті 14 Цивільного процесуального кодексу

(ЦПК), статті 18 Кодексу адміністративного судочинства (КАС) і статті 35 Кримінального процесуального кодексу (КПК). Зазначені статті були включені у процесуальне законодавство відповідно до закону № 2147-VIII від 03.10.2017 року, який, по суті, виклав ГПК, ЦПК та КАС у новій редакції, у тому числі закріпивши електронне судочинство як форму здійснення судового розгляду спорів за допомогою ЄСІТС [7].

Після 2017 року зміни до ГПК, ЦПК та КАС щодо здійснення електронного судочинства вносились неодноразово, не завжди мали упорядкований характер, що, на нашу думку, свідчить, що електронне судочинство досі перебуває у початковій стадії розробки і запровадження. Так, Закон № 1416-IX, який у медіа назвали «законом про електронний суд», запровадив зміни до ГПК, ЦПК та КАС у частині поетапного введення функціонування ЄСІТС на підставі рішення ВРП від 17.08.2021 року. Закон № 1416-IX передбачає процедуру запровадження окремих підсистем (модулів) ЄСІТС: підсистем «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистемі відеоконференцзв'язку, визначає компетенцію ДСА, ВРП та Ради суддів України щодо розробки і затвердження положень про окремі підсистеми (модулі) ЄСІТС та інші процедурні моменти функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС [8]. Даний закон, на думку Васильєвої–Ж. В. Шаламової та К. С. Кожемякіної, став надзвичайно актуальним кроком в умовах пандемії Covid-19, зокрема у частині функціонування системи відеоконференцзв'язку [2, с. 78].

Одними із останніх нововведень є зміни щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів у ЄСІТС для адвокатів, нотаріусів, державних та приватних виконавців, арбітражних керуючих, судових експертів, органів державної влади та місцевого самоврядування, інших юридичних осіб, що забезпечує електронний обмін документами [9].

Щодо КПК, нормативне регулювання ЄСІТС закріплене у статті 35, яка викладена у новій редакції відповідно до закону від 23.02.2024 року № 3604-IX [10]. Варто відзначити, що положення зазначених вище статей у процесуальних кодексах є подібними за структурою і закріплюють інформацію щодо функцій системи, процедури реєстрації документів і осіб у системі та іншу інформацію щодо функціонування ЄСІТС.

До інших законів, які опосередковано визначають правове регулювання електронного судочинства можна віднести, зокрема, Закон України

«Про електронні документи та електронний документообіг», яким визначено правовий статус і юридичну силу електронного документа, засади та організацію електронного документообігу [11], а також Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», який закріплює поняття та регулює використання електронного підпису в електронних документах [12].

Закони закріплюють загальні риси функціонування електронного судочинства, тоді як деталі розкриваються у підзаконних нормативно-правових актах. До прикладу, Указом Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки» передбачено розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій. Інтегрування електронного судочинства у національну інфраструктуру електронного врядування пропонується здійснити шляхом:

- запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства;

- впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу;

- удосконалення та розвиток офіційного веб-порталу судової влади України для отримання інформації про суди і справи (провадження) з регулярним оновленням даних судової статистики [18].

Зазначені заходи із впровадження та функціонування електронного судочинства покладаються на ДСА, ВРП і Раду суддів України. Зокрема, наказом ДСА від 14.06.2022 року затверджено відповідну Концепцію ЄСІТС на 2022–2024 роки, яка визначає, що інформатизація органів судової влади забезпечується в рамках запровадження ЄСІТС та спрямовується ДСА. Концепція надає оцінку актуальному на 2021 рік стану технічного оснащення судів, якості їх програмного забезпечення і пропонує поетапне впровадження ЄСІТС для автоматизації усіх сфер діяльності судів: загального та процесуального документообігу, формування та розгляду справ в електронній формі, проведення судових засідань у режимі відеоконференцзв'язку, формування і ведення суддівського дос'є, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизації управлінських та інших процесів. Мета Програми – формування

єдиного інформаційного простору для судів, органів та установ у системі правосуддя [13]. Іншим актуальним наказом ДСА від 23.01.2023 року затверджено Порядок надсилання повісток в електронній формі, який регламентує здійснення судових викликів шляхом направлення в менеджері або СМС [17].

Вищою радою правосуддя на виконання вимог Закону № 1416-IX щодо поетапного впровадження ЄСІТС затверджено Положення про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС, яке визначає порядок функціонування в судах та органах системи правосуддя окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, зокрема підсистем «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистеми відеоконференцзв'язку; порядок вчинення процесуальних дій в електронній формі з використанням таких підсистем; особливості використання в судах та органах системи правосуддя іншого програмного забезпечення в перехідний період до початку функціонування ЄСІТС у складі всіх підсистем (модулів). Положення є основним «керівництвом з користування» ЄСІТС, надає визначення самій системі, її підсистемам та іншим необхідним термінам, закріплює порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС, особливості автоматизованого розподілу судових справ, а також взаємодію ЄСІТС з іншими інформаційними електронними ресурсами [15].

Вищою радою правосуддя затверджено Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень і зміни до нього, яким передбачено правила опублікування судових рішень у ЄДРСР і доступ до них [16].

Рада суддів України затвердила Положення про автоматизовану систему документообігу суду, що визначає порядок функціонування автоматизованої системи документообігу в судах загальної юрисдикції, яка забезпечує електронний документообіг у суді, і в тому числі здійснює автоматичне надсилання електронних документів суду учасникам провадження [14]. Окрім того, Радою суддів ухвалено Рішення від 05.08.2022 щодо підвищення рівня використання інструментів електронного судочинства, яке висвітлює питання сприяння електронного судочинства в умовах воєнного стану, під час відправлення правосуддя в умовах скрутного фінансового забезпечення судів. Зокрема, дане Рішення рекомендує судам надавати перевагу електронному сповіщенню сторін, вимагати від зобов'язаних відповідно до законодавства осіб реєструвати офіційну електро-

нну адресу в ЄСІТС, розглянути можливість створення альтернативних електронних адрес суду, у випадку неможливості використання офіційної електронної адреси суду [22].

На думку судді Касаційного господарського суду О. Кібенко, в умовах війни необхідними є такі заходи: ширше запровадження письмового розгляду справ, повідомлення сторін та вручення їм документів онлайн без прив'язки до місця проживання, а за номером телефону чи віртуальним акаунтом, розгляд справ в електронній безпаперовій формі, хмарне зберігання інформації з діловодства в судах, можливість дистанційної роботи суду та частини апарату суду, розподіл електронних справ без урахування принципу територіальної юрисдикції.

У даному контексті, як влучно зазначено, Covid-19 та війна можуть сприяти «квантовому стрибку України у сфері цифрової трансформації правосуддя – створенню повноцінного онлайн-суду, зручного і зрозумілого кожній людині суду у смартфоні, який у режимі 24/7 забезпечить справжній доступ до суду під час війни, а також значну економію коштів в умовах жорсткого бюджетного дефіциту» [4].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що електронне судочинство не доцільно зводити тільки до оцифрування судових справ та отримання судових повідомлень в електронному форматі. Поділяємо думку О. Кібенко, що електронне судочинство є окремою формою судочинства, мета якого – зро-

бити розгляд справ у суді швидким та доступним для сторін, ефективним і таким, що заощаджує час і кошти для працівників апарату суду і суддів [4].

Сучасне законодавство щодо запровадження електронного судочинства в Україні є доволі хаотичним і не завжди узгодженим, хоча і прослідковується певна послідовність у прийнятті владних рішень. Це, на нашу думку, зумовлено зовнішніми чинниками – воєнний стан, обмежене фінансування, актуалізація більш нагальних питань у системі державної влади, і внутрішніми чинниками: відсутністю загальної стратегії електронного судочинства в Україні, пошуком різних робочих моделей шляхом «спроб і помилок». Відкритими залишаються питання технічного оснащення судів і відсутності електронного зв'язку в судах, рівня інформаційної освіченості населення і можливості доступу до мережі Інтернет, ризики стороннього втручання в інформаційно-комунікаційні системи суду і безпека даних.

Нещодавно Міністерство цифрової трансформації України повідомило про роботу над новою концепцією електронного судочинства в Україні – е-суду на базі ЄСІТС, який дасть змогу громадянам подавати позови, отримувати документи та розглядати справи онлайн у зручний час, а суддям – відмовитись від паперового документообігу, проводити засідання у режимі відеоконференції та економити час [20]. Тож, реформування електронного судочинства триває, і в перспективі очікуємо на значні зміни, які стануть предметом наступних наукових досліджень.

Список літератури:

1. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. досвід та перспективи : монографія. Харків : Право, 2016. 72 с.
2. Васильєва-Шаламова Ж. В., Кожемякіна К. С. Електронне судочинство у цивільному процесі України: тенденції розвитку та вплив карантину. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 3. С. 78–82. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-3/15> (дата звернення: 22.04.2024).
3. Зур'ян В. Нагальні проблеми та перспективи розвитку електронного судочинства в Україні. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2020. № 4. С. 173–181. DOI 10.34015/2523-4552.2020.4.16 (дата звернення: 22.04.2024).
4. Кібенко О. Майбутнє онлайн-судів в Україні: оцифрування наявних процесів чи цифрова трансформація правосуддя? Юридична газета online. 2023. № 1–2. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/maubutne-onlainsudiv-v-ukrayini-ocifrovuvannya-nayavnih-procesiv-chi-cifrova-transformaciya-pravosud.html> (дата звернення: 22.04.2024).
5. Марченко В. Б. Щодо правового визначення «електронного суду». Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 9. С. 548–551. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/134> (дата звернення: 22.04.2024).
6. Олійничук О., Олійничук Р., Колесніков А. Електронне правосуддя як елемент сучасної системи судочинства. Актуальні проблеми правознавства. 2021. № 3. С. 141–147. DOI 10.35774/app2021.03.141 (дата звернення: 22.04.2024).
7. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII у ред. 18.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення: 22.04.2024).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Закон України від 27.04.2021 № 1416-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20/conv#Text> (дата звернення: 22.04.2024).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами : Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#top> (дата звернення: 22.04.2024).

10. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи : Закон України від 23.02.2024 № 3604-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3604-20#n6> (дата звернення: 22.04.2024).

11. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV у ред. 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/851-15#Text> (дата звернення: 22.04.2024).

12. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII у ред. 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2155-19#Text> (дата звернення: 22.04.2024).

13. Про затвердження галузевої Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи на 2022–2024 роки : наказ Державної судової адміністрації від 14.06.2022 № 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0178750-22#Text> (дата звернення: 22.04.2024).

14. Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду : прийнято рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 2 у ред. 02.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0025414-15#Text> (дата звернення: 22.04.2024).

15. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21 у ред. 07.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 22.04.2024).

16. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень : рішення Вищої ради правосуддя від 19.04.2018 № 1200/0/15-18 у ред. 22.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18#n754> (дата звернення: 22.04.2024).

17. Про затвердження Порядку надсилання судових повісток, повідомлень і викликів учасникам судового процесу в електронній формі : наказ Державної судової адміністрації від 23.01.2023 № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0028750-23#Text> (дата звернення: 22.04.2024).

18. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : затверджена Указом Президента України № 231/2021 від 11.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#top> (дата звернення: 22.04.2024).

19. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII у ред. 26.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 22.04.2024).

20. Цифровізація судової сфери: працюємо над оновленою концепцією е-Суду / Міністерство цифрової трансформації України. 2024. 28 лютого. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/tsyfrovizatsiia-sudovoi-sfery-pratsiuємо-nad-onovlenoiu-kontseptsiuu-e-sudu> (дата звернення: 22.04.2024).

21. Щербак С. В., Кожевнікова А. В. Електронізація судочинства: сучасний стан та орієнтири розвитку електронного суду в Україні у світлі цивільного процесу. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 4. С. 238–243. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/57> (дата звернення: 22.04.2024).

22. Щодо організаційних заходів, направлених на оптимізацію окремих статей витрат судів при здійсненні судочинства, а також на підвищення рівня використання інструментів [...] : рішення Ради суддів України від 05.08.2022 № 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0026414-22#Text> (дата звернення: 22.04.2024).

23. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/EXPLA_MEMO_REC2009_9_en.asp (дата звернення: 22.04.2024).

Stratonov V.M. ELECTRONIC JUSTICE IN UKRAINE: ANALYSIS OF DOMESTIC LEGISLATION

The article is devoted to the analysis of Ukrainian legislation in the field of implementation of electronic justice. The reform of the justice, its adaptation to total European standards, the search for an optimal model of administration of justice, taking into account the needs of the population and the professional judicial community, as well as the lack of an integrated approach to the consideration of this issue, determines the relevance of his research.

It has been considered the approaches of domestic scientists to determine the content of electronic justice, there are interesting positions of domestic scientists. A study of normative legal acts regulating the phased integration of the Unified Judicial Information and Telecommunication System into the activities of courts and judicial administration bodies has been carried out. The article puts forward the thesis that electronic justice should not be reduced only to digitization of court cases and receipt of court notifications in electronic form. It is emphasized that in some normative documents the legislator also operates with the name «Unified Judiciary Information Telecommunication System» (UJITS), which creates a defined uncertainty, which is a gap in legislative technique, which should be eliminated in the near future.

It is concluded that the current legislation on the implementation of electronic justice in Ukraine is rather chaotic and not always coordinated, although a certain sequence in the adoption of power decisions is traced, which is caused by external and internal factors, among which martial law, limited funding, the actualization of more pressing issues in the system of state power, the lack of a common strategy for electronic justice in Ukraine, etc. The issues of technical equipment of courts and lack of connection in courts, the level of information education of the citizens and the possibility of access to the Internet, the risks of third-party interference with the information and communication systems of the court and data security remain open.

It is proved that the development and introduction of an integrated information system of justice, the use of information and communication technologies, subject to proper learning and training of court staff and judges, will lead to a quick and high-quality consideration of cases by the courts and will contribute to the openness of the judicial process.

Key words: *e-justice, electronic court, digitalization, Unified judicial information and telecommunication system, legislation of Ukraine.*

НОТАТКИ

Відомості про авторів

Бахур О.В. – доктор філософії в галузі права, доцент кафедри господарського та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса, адвокат

Білоус Д.С. – студент 3 курсу факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Блошкіна О.О. – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування

Бортняк К.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Буткевич А.В. – студентка II року навчання ОС «Магістр» кафедри цивільного процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Васильєва-Шаламова Ж.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гончарук В.Л. – адвокат, доктор філософії в галузі права, доцент кафедри національної безпеки та кафедри управління фінансово-економічною безпекою Інституту безпеки ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Добрянська Н.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових та гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Добрянська Н.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових та гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Ільницька Н.Ф. – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри приватного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Каланча І.Г. – кандидат юридичних наук, начальник Новоселицького відділу Чернівецької окружної прокуратури

Кулага Е.В. – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри приватного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Луценко Д.С. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Можарова І.В. – студентка 3 курсу факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Петриченко О.П. – аспірант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Петков С.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Пука М.П. – аспірант кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Радченко Р.О. – аспірант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Рим О.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка

Садонцева Л.К. – аспірантка кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ситий В.О. – аспірант Університету економіки та права «КРОК»

Стратонов В.М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності Херсонського державного університету

Філатов В.В. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів

Циндра Р.А. – аспірант кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів, адвокат

Шаренко М.С. – доцент, кандидат юридичних наук, доцент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шипіло Д.О. – аспірант Дніпровського державного університету внутрішніх справ, адвокат

Щербяк Ю.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування

Юрчишин Ю.В. – кандидат юридичних наук, начальник відділу ведення ЄРДР та інформаційно-аналітичної роботи Чернівецької обласної прокуратури

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 35 (74) № 6 2024

Коректура • *І. Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *М. Михальченко*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 13,87. Ум. друк. арк. 15,34. Зам. № 0125/079

Підписано до друку 30.12.2024. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.